

VACYS VAIVADA

Katalikų Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje XVI a.:
esminiai raidos bruožai

Monografija

2004

Klaipėdos universitetas
Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas

VACYS VAIVADA

Katalikų Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje XVI a.:
esminiai raidos bruožai

Klaipėda, 2004

UDK 284(474.5)(091)
Va-129

Recenzentai: doc. dr. Rita Trimonienė
prof. Stephen Rowell

Knygos leidybą rėmė

Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija

© Vacys Vaivada, 2004
© Klaipėdos universiteto leidykla, 2004

ISBN 9955-585-85-4

TURINYS

Pratarmė	7
Įvadas	9
Šaltiniai ir istoriografija	17
Šaltiniai	17
Istoriografija	25
Katalikų Bažnyčios padėtis Žemaitijoje prasidedant Reformacijai	33
Bažnyčių tinklas	33
Organizacija	65
XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje Žemaitijoje vykę esminiai pokyčiai, turėję įtakos ir Katalikų Bažnyčios bei Reformacijos raidai	78
Bajorija	78
Švietimas, mokslas ir kontaktai su Vakarais.	103
Evangelikų bendruomenių tinklas ir organizacija	120
Esminės konfesinės raidos tendencijos Žemaitijoje	154
Christianizacijos plėtra Žemaitijos vakarinėje dalyje XV–XVI a.	154
Evangelikai liuteronai ar evangelikai reformatai?	166
Dėl Reformacijos proceso periodizavimo	178
Dėl Reformacijos proceso specifikos Žemaitijoje	191

	Vietoje išvadų.....	199
	Summary.....	206
	Priedai.....	216
Vacys Vaivada	Šaltiniai ir literatūra.....	225
Katalikų	Iliustracijų sąrašas.....	230
Bažnyčia	Asmenvardžių rodyklė.....	235
ir Reformacija	Vietovardžių rodyklė.....	243
Žemaitijoje		
XVI a.:		
esminiai raidos		
bruožai		

P R A T A R M Ė

Skaitytojams pateikiamoje knygoje aptariami esminiai Katalikų Bažnyčios ir Reformacijos raidos Žemaitijoje XVI a. bruožai. Nors knyga parašyta 1995 m. autoriaus apgintos disertacijos pagrindu, tačiau per tą laiką įvyko didesnių poslinkių istoriniuose tyrimuose. Taigi autoriaus tikslas – aptarti Katalikų Bažnyčios ir Reformacijos raidos problemas, remiantis naujausiais istoriniais tyrinėjimais. Tolesnis autoriaus sau keliamas uždavinys – grįžti prie atskirų sudedamųjų čia aptariamų problemų. Bet tai jau vėlesnių tyrinėjimų sritis.

Už paskatinimą imtis šio darbo, taip pat ir su juo susijusių būsimų tyrimų esu dėkingas pirmiausia savo disertacijos vadovui prof. A. Bumblauskui, už dalykinius patarimus – prof. E. Gudavičiui, už dėmesį ir vertingus patarimus dėkoju prof. I. Lukšaiti. Pradėjus dirbti Klaipėdos universitete ir užsiėmus daugiausia organizaciniais reikalais, prie atlikto tyrimo realizavimo grįžti būtų buvę sunku, jei ne habil. dr. A. Nikžentaičio paskatinimas. Atskirai noriu padėkoti Lietuvos mokslo ir studijų fondui už paramą knygai parengti, taip pat už suteiktą galimybę iš naujo permąstyti knygoje pateikiamų tyrimų problematiką. Esu dėkingas Lietuvos tūkstantmečio minėjimo Direkcijai prie Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos už galimybę šią knygą publikuoti. Dėkoju recenzentams doc. R. Trimonienei ir prof. S. C. Rowellui už

vertingą kritiką bei patarimus. Būtų sunku išvardyti čia visus, kurie vienaip ar kitaip prisidėjo prie šio tyrimo rezultatų pasirodymo. Visiems Jums labai ačiū.

Vis dėlto labiausiai noriu padėkoti savo Tėvams ir Šeimai. Gal kaip tik čia įdėto laiko labiausiai pritrūko Jums, už tai labai prašau man atleisti.

ĮVADAS

Kiekvienas istorinis laikotarpis turi savo skiriamuosius ženklus. Aptariant konfesinę problematiką, XVI amžius dažnai asocijuojasi su Reformacija – vienu ryškiausių procesų tuometinėje Europoje, pasireikusių ir kultūroje, ir politikoje, griovusių nusistovėjusius stereotipus, tapusiu įvairiausių socialinių procesų ideologiniu turiniu. Užpildydama tą didelę Europos erdvę, kurioje buvo įsikūrusios skirtingo kultūrinio ir socialinio-ekonominio išsivystymo valstybės, į daugelį jų Reformacija rado skirtingą, individualų kelią. Jis buvo rastas ir į vis plačiau su Vakarų Europa kontaktuoti pradėjusią Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę (toliau – LDK). Nepaisant kontaktų silpnumo, įsitraukdama į šį procesą ji, pasirodo, jau galėjo suvaidinti nors ir „naujoko“ vaidmenį.

LDK teko nelengvas uždavinys. Dar palyginti visai neseniai, priėmus katalikiškąjį krikštą ir prasidėjus Katalikų Bažnyčios struktūrų formavimuisi, reikėjo stoti akistaton su naujais XVI a. Vakarų Europoje pasireikšusiais iššūkiais. Nelengvas išbandymas – savų universitetų dar neturint suvokti naujo reiškinio esmę teko per studijas kitur, per gausėjančius kontaktus su įvairiais to meto atstovais iš užsienio, per prekybą. Norint pasirinkti, reikėjo suprasti, pažinti. Kad pažinimo kelias buvo komplikotas, rodo ir balansavimas renkantis Reformacijos dominuojančią kryptį: iš pradžių pasireikšusį

linkimą į liuteroniškąją netrukus pakeitė kalvinistiškoji kryptis. Pastaroji jau pačioje jos egzistavimo LDK pradžioje lyg ir vėl buvo pradėjusi virpėti nuo besiformuojančios įtampos iš radikalesnių idėjų prasme (kas kartu turėjo šiokių tokių niuansų socialinėje skalėje) kryptį, bet šiaip ar taip netrukus stabilizavosi. Tad Reformacija LDK, įtraukusi į jos pažinimą platesnius bajorijos luomo sluoksnius, dalį miestiečių, savo egzistencijai ir tolesnei raidai palankiausią dirvą rado ponijoje, pasirinkusioje kalvinistiškąjį modelį.

Tačiau LDK taip pat buvo nevienalytė. Skirtinga buvo atskirų teritorijų konfesinė priklausomybė, apgyvendinimas, ūkinio, politinio gyvenimo aktyvumas, galų gale geografinė padėtis, ypač artumo aktyviems Reformacijos centrams kontekste. Skirtinga buvo ir atskirų regionų socialinė raida. Todėl jau nustatytos bendros, visai LDK tinkančios, Reformacijos kilimo prielaidos ne visada gali paaiškinti jos genezę atskirame regione.

Vienas iš tokių LDK regionų – Žemaitija. Kad jos individualumas buvo ryškiai išreikštas net politiniu lygmeniu, dar XIX a. pab. užfiksavo M. Liubavskis¹. Žemaitijos ūkio tyrimai taip pat parodė jos išsiskyrimą iš likusios LDK teritori-

¹ М. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута*, Москва, 1892, с. 35 (toliau – М. Любавский, *Областное деление...*).

jos². Žemaitijos istorija menkai tirta, bet jau vien minėto konteksto užtenka, kad galėtume manyti, jog Reformacijos prielaidų ir priežasčių kompleksas čia bent jau kai kuriais niuansais buvo savitas.

Reformacija palietė įvairiausias tuometinio gyvenimo sritis, todėl pagrindinių poveikio lygmenų dinamikos išsiaiškinimas yra svarbus nagrinėjamo proceso keliamai problematikai tirti. Pirmiausia čia reikėtų išskirti objektą, į kurį Reformacija ir buvo nukreipta, t. y. Katalikų Bažnyčią. Be jos bent jau esminės raidos aptarimo vargu ar iš viso būtų įmanomas nuoseklesnis šio laikotarpio konfesinės raidos kontekstų suvokimas. Juo labiau kad į prasidėjusį Reformacijos procesą Katalikų Bažnyčia reagavo labai gyvai, ir laikotarpį po Tridento susirinkimo istorikai vis dažniau įvardija Katalikų Bažnyčios Reformos laikotarpiu, tuo akcentuodami ir kitą procesą.

Kalbant apie Žemaičių vyskupijos raidą, esminei dinamiškai nustatyti labai tinka du specialūs G. Błaszczyko darbai³. Nors praėjo jau nemažas laiko tarpas, tačiau istoriko pateikta argumentacija nurodant atskirų bažnyčių steigimo datas kol kas nėra rimčiau kvestionuota. Kita vertus, jau paties

² J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988, p. 165–167 (toliau – J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras...*).

³ G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Uposażenie*, Poznań, 1992 (toliau – G. Błaszczyk, *Uposażenie...*); G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993 (toliau – G. Błaszczyk, *Ustrój...*).

G. Błaszczyko pateikta informacija kelia tam tikras diskusijas, todėl katalikų bažnyčių tinklo raida vis dėlto reikalauja atskiro aptarimo.

Iki šiol istoriografijoje nėra skirta pakankamai dėmesio ir dėl Reformacijos Žemaitijoje susikūrusių evangelikų bendruomenių tinklui. Istorikai, susidūrę su šia problema, tradiciškai nurodydavo H. Merczyngo duomenis⁴. Tačiau jau S. Tworekas, aptardamas evangelikų bendruomenių tinklą LDK, pažymėjo, kad H. Merczyngo, įtraukusio į savo sąrašus ir M. Valančiaus duomenis, pateiktas skaičius toli gražu negalutinis, ir ten pat papildomai nurodė keturias bendruomenes, buvusias Žemaitijoje⁵. Paskutiniu metu šiai problemai kiek daugiau dėmesio skyrė I. Lukšaitė⁶. Tačiau apskritai evangelikų bendruomenių tinklo klostymosi XVI a. klausimas vis dėlto lieka gana aktualus. Tad vienas iš šioje knygoje keliamų uždavinių yra evangelikų bendruomenių tinklo Žemaitijoje nustatymas.

Esminis šios knygos tikslas – išsiaiškinti svarbiausias Reformacijos raidos tendencijas pasirinktame regione, dėmesį

⁴ H. Merczyng, *Zbory i senatorowie protestanczy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1904 (toliau – H. Merczyng, *Zbory...*).

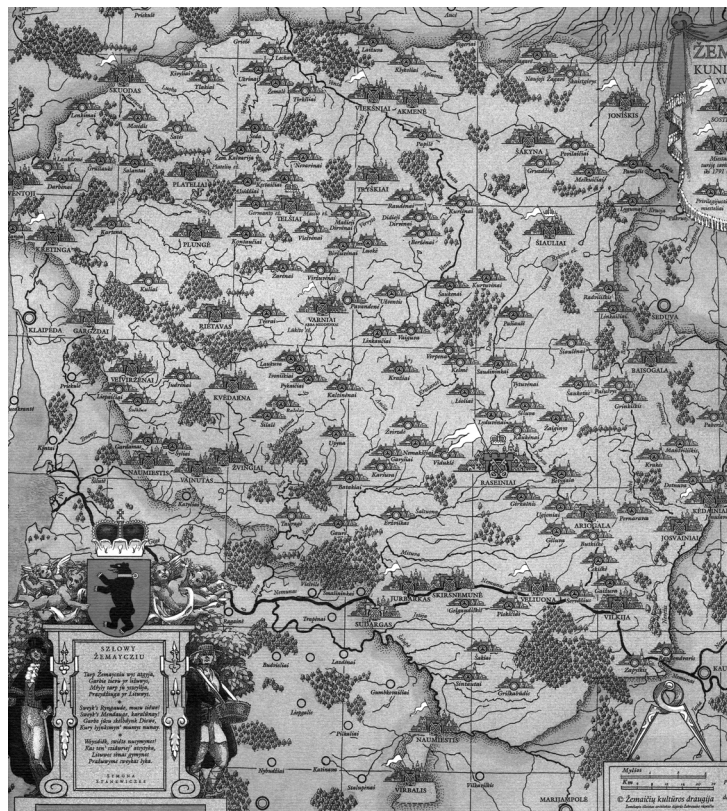
⁵ S. Tworek, „Z zagadnień liczebności zborów kalwińskich na Litwie“, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1972, t. 17 (toliau – S. Tworek, „Z zagadnień...“).

⁶ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999 (toliau – I. Lukšaitė, *Reformacija...*).

kreipiant ne tik į evangelikų, bet ir į katalikų problemas. Tačiau iš karto reikia pažymėti, kad autorius stengsis kuo labiau siaurinti galimą tyrimų spektrą, kadangi kol kas net nustatant konfesinių bendruomenių tinklo raidą pasitaikantys netikslumai neleidžia be didesnės rizikos detaliau aptarti problemų, galinčių pintis kad ir su nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio besiplėtojančios konfesionalizacijos (tiek evangelikų, tiek katalikų) problemomis. Tad pabandydysime aptarti tik esminius Reformacijos ir Katalikų Bažnyčios Reformos pradžios laikotarpio bruožus.

Bet kuriuo atveju jau ir šiam tikslui pasiekti reikės atkreipti dėmesį į tai, kiek šiuo laikotarpiu besiplėtojusios Reformacijos procesą Žemaitijoje sąlygojo ryšiai už regiono ribų. Tai labai platus klausimas, todėl jį aiškinsimės tik tiek, kiek tai bus aktualu pasirinktos problematikos analizei. Tam neišvengiamai reikės aptarti ir tokį svarbų klausimą, be kurio vargu ar iš viso įmanoma nagrinėti tiek Katalikų Bažnyčios, tiek ir tokio sudėtingo reiškinių kaip Reformacija raidą Žemaitijoje – tai socialinė šio regiono padėtis. Šią problemą taip pat nagrinėsime tiek, kiek ji gali daugiau ar mažiau tiesiogiai sietis su pasirinkta problema.

Žemaitija gali būti suprantama dvejopai – kaip Žemaitijos kunigaikštystė ir kaip Žemaičių vyskupija, taigi mums reikia sukonkretinti tyrimo objektą. Iš dalies jo pasirinkimą diktuoja ir tiriamasis procesas, t. y. Reformacija, kurios reiškiniai

Žemaitijos kunigaikštystė. Fragmentas

yra susijęs su Katalikų Bažnyčia. Tad aptardami evangelikų bendruomenių tinklo raidą labiau orientuosimės į Žemaičių vyskupijos ribas.

Viršutine darbo tyrimo chronologine riba pasirenkame XVII a. pirmąjį dešimtmetį. Katalikų Bažnyčios Žemaitijoje istorinės problematikos tyrimuose jau nusistovėjo 1609 metai, t. y. Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio mirties data⁷. Svarbu, kad santykių pasikeitimui tarp Katalikų Bažnyčios Žemaitijoje ir evangelikų šiuo laikotarpiu galima rasti ir kitą datą – 1606 m. prasidėjo pirmoji byla dėl evangelikų nusavintos Kelmės bažnyčios susigrąžinimo⁸. Tai, mūsų galva, bent jau šiek tiek ryškiau žymi situacijos pasikeitimą. Čia negalime nepasiaiškinę palikti dar vienos datos. 1585 m. bylą su Ona Šemetiene dėl nusavintos Kražių koplyčia priklausiusios žemės susigrąžinimo buvo pradėjęs kanaaninkas Mikalojus Daukša⁹. Tačiau ši data neatskleidžia lūžio, žyminčio atskirą etapą tiek Reformacijos procese Žemaitijoje, tiek galų gale ir Katalikų Bažnyčios Reformoje. Ji gali būti suprantama ir padėties pasikeitimo LDK (t. y. daugiau Vilniaus vyskupijoje) kontekste, o tai galėjo turėti įtakos ir padėčiai Žemaičių vyskupijoje. Ši byla neabejotinai buvo paskatinta

⁷ *Codex Medicensis seu Samogitiae diocesis*, prs. 1: 1416 02 13–1609 04 02 (toliau – *Codex Medicensis...*), Romae, 1984; Z. Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4, Roma, 1987, p. 313–391 (toliau – Z. Ivinskis, *Raštai...*); G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 6.

⁸ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 317.

⁹ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, Vilnius, 1963, p. 127.

1579 m. popiežiaus nuncijaus Kaligario auditoriaus Tarkvijniaus Pekulo atliktos Žemaičių vyskupijos vizitacijos, kurios metu buvo surašytos ir bajorų užimtos vyskupui priklausiusių bažnyčių žemės. Suprantama, kad siekdamas stiprinti Bažnyčios padėtį vyskupas M. Giedraitis turėjo galvoti apie turtą, skirtą bažnyčioms išlaikyti. Tuo tarpu 1606 m., prasidėjus Kelmės bažnyčios susigrąžinimo bylai, analogiškas procesas apėmė ir kitas evangelikų užimtas katalikų bažnyčias¹⁰, ko iki tol nebuvo.

---

¹⁰ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 317.

ŠALTINIAI IR ISTORIOGRAFIJA

Šaltiniai

Kalbant apie katalikų bažnyčių padėtį Žemaitijoje XV–XVI a., reikia pripažinti, kad jei nebūtų buvę G. Błaszczyko tyrimų, net esminių raidos tendencijų aptarimui būtų tekę judinti tokį didelį archyvinės medžiagos kiekį, kad vargu ar iš viso būtų buvę įmanoma operatyviau pateikti apibendrinimus. Tad iš esmės bent jau pristatydami šaltinius atsiribosime nuo katalikų bažnyčių padėtį atskleidžiančių dokumentų ir jų kompleksų aptarimo, nukreipdami skaitytojų dėmesį į G. Błaszczyko tyrimus. Juo labiau kad reikės panaudoti ir gana didelį dokumentikos kiekį, siekiant išsiaiškinti evangelikų bendruomenių raidą. Jau pradėdant Reformacijos raidos Žemaitijoje XVI a. tyrimą teko susitaikyti su mintimi, kad tiesioginės XVI a. liečiančios archyvinės medžiagos bus nedaug. Svarbiausia tokio istorinių šaltinių stygiaus priežastis – 1611 m. Vilniaus evangelikų reformatų bažnyčios gaisras, kurio metu sudegė ar išsisklaidė ir archyvas. Ši aplinkybė dar ir šiandien labai trukdo tirti Reformacijos eigą tiek visoje LDK, tiek ir Žemaitijoje atskirai. Kalbant apie Reformacijos raidą pastarojoje, tai ypač didelis praradimas, turint galvoje, kad šis regionas yra toliau nuo pagrindinių centrų, mažėja ir netiesioginių dokumentų kiekis. Todėl labai svarbu kuo plačiau ir intensyviau pastaruosius panaudoti.

Nepaisant to, kad evangelikų reformatų archyvas nukentėjo gaisro metu, vis dėlto dalis XVI a. šios archyvinės medžiagos buvo atkurta. Kai kurie to laikotarpio dokumentai buvo paskelbti prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėtoje leisti Reformaciją Lenkijoje ir Lietuvoje nušviečiančių dokumentų serijoje¹¹. Iš jos mums ypač svarbus pirmasis pirmosios serijos sąsiuvinis, išleistas dviem leidimais, kuriame buvo paskelbti labiausiai Reformaciją Žemaitijoje rėmusių Morkaus Vnučkos testamentas, Sofijos Vnučkienės užrašymai Pašuvio ir Šiluvos evangelikų bendruomenėms bei pastarosios mokyklai, Stanislovo Šemetos užrašas Šaukėnų pamokslininkui Kasparui Jonavičiui, Daratos Zavišienės užrašas Žeminių bendruomenei¹². Susipažįstant su bendra evangelikų reformatų bendruomenių padėtimi XVII a. pradžioje, svarbūs ir 1913 m. bei 1915 m. išėję tos serijos sąsiuviniai.

Iš kitų publikuotų Reformaciją Žemaitijoje nušviečiančių šaltinių reikia išskirti vokiečių istoriko Th. Wotschke paskelbtą Prūsijos kunigaikščio Albrechto korespondenciją su LDK (taip pat ir su Žemaitijos) didikais¹³. Kaip tik šiame

¹¹ *Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae*, ser. I, zesz. I, Wilno, 1911 (toliau – *Monumenta Reformationis...*); *Monumenta Reformationis...*, ser. IV, zesz. I, Wilno, 1913; *Monumenta Reformationis...*, ser. IV, zesz. II, Wilno, 1915; *Monumenta Reformationis...*, ser. X, zesz. I, Wilno, 1913.

¹² *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zesz. I.

¹³ Th. Wotschke, „Abraham Culvensis: Urkunden zur Reformationsgeschichte Litauens“, *Altpreussische Monatschrift*, Bd 42, Königsberg, 1905, S. 153–252 (toliau – T. Wotschke, „Abraham Culvensis“).

dokumentų rinkinyje užsimenama, kad Stanislovas Kešgaila savo dvare laiko pamokslininką – Lauryną Diskordiją¹⁴. Be to, ten atsiskleidžia glaudūs Jono Bilevičiaus ryšiai su kunigaikščiu Albrechtu bei jo rūpinimasis Abraomo Kulviečio reikalais.

LDK didikų korespondenciją su kunigaikščiu Albrechtu paskelbė ir Karolina Lanckoronska, Romoje išleidusi Lenkiją liečiančių dokumentų iš Karaliaučiaus archyvo rinkinį¹⁵. Jame įdėtas ir 1559 m. Jeronimo Chodkevičiaus laiškas su prašymu atsiųsti į Šaukėnus pamokslininką¹⁶. Tai kol kas pirmoji užuomina apie bendruomenę Žemaitijoje. Šiaip rinkinyje labai plačiai pristatyta Jeronimo Chodkevičiaus, Jono Gradovskio, Stanislovo Skaševskio ir kt. įtakingų Žemaitijos bajorų korespondencija su Prūsijos kunigaikščiu. Gaila, kad didžioji jų laiškų dalis pateikta tik trumpomis anotacijomis.

Bendruomenių tinklą nustatyti padeda ir Vilniaus archeografijos komisijos leistoje serijoje paskelbti atskirų Žemaitijos dvarų inventoriai¹⁷, taip pat K. Jablonskio sudarytas in-

¹⁴ Ten pat, p. 194.

¹⁵ *Elementa ad fontium editionis*, XL: Documenta ex archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia (edidit Carolina Lanckoronska), prs. X, HBA, B2, 1554–1559, Romae, 1976 (toliau – *Elementa...*).

¹⁶ Ten pat, p. 180.

¹⁷ *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. 14: Инвентари имений XVI-го столетия, Вильна, 1887 (toliau – *AVAK*).

ventorių rinkinys¹⁸. Archeografijos komisijos leistos serijos 14-ame tome, išspausdintame 1594 m., sudarytame Lyduvėnų inventoriuje pažymėta naujai pastatyta bažnyčia ir pamokslininkas¹⁹, o 1581 m. sudarytame Kuršėnų inventoriuje – katekistas²⁰. K. Jablonskio sudarytame rinkinyje yra išspausdintas 1571 m. Tauragės inventorius, kuriame buvo paminėtas ir vietinės bendruomenės pamokslininkas²¹.

Be dokumentų, kuriuose tiesiogiai kalbama apie evangelikų bendruomenes, ne mažiau svarbūs ir nušviečiantys Katalikų Bažnyčios padėtį Žemaitijoje XVI a. Pats reikšmingiausias čia 1984 m. Romoje išleistas P. Jatulio sudarytas Medininkų vyskupijos kodeksas²². Pastarajame dokumentų rinkinyje spausdinamas ne tik M. Babinovskio XVII a. pradžioje sudarytas kodeksas, bet ir kiti vėliau rasti svarbūs šaltiniai. Nors jame yra trūkumų, tačiau tai kol kas vienintelis taip plačiai Žemaičių vyskupijos raidą nušviečiančių dokumentų rinkinys. Be to, į jį yra įtraukta ir 1579 m. popiežiaus nunciojus Kaligario auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo atlikta Žemaičių vyskupijos vizitacija²³, kurioje ne tik aprašyta daugiausia Žemaičių vyskupo kolicijoje buvusių bažnyčių būk-

¹⁸ *Istorijos archyvas*, t. 1: XVI a. inventoriai, sud. K. Jablonskis, Kaunas, 1934 (toliau – *IA*).

¹⁹ *AVAK*, t. 14, p. 479, 481–482.

²⁰ *Ten pat*, p. 239.

²¹ *IA*, t. 1, p. 186, 187, 193.

²² *Codex Mednicensis...*

²³ *Ten pat*, p. 415–526.

lė bei dvasininkijos padėtis, bet ir nurodomos kai kurios evangelikų bendruomenės, išvardijamos evangelikų užimtos anksčiau Katalikų Bažnyčiai priklausiusios žemės²⁴. Šalia „Monumenta reformationis“ Medininkų kodeksas – pats vertingiausias dokumentų rinkinys mūsų temai.

Kadangi socialinių santykių raida Žemaitijoje dar mažai tirta, tad praktiškai nors tiek, kiek yra būtina mūsų temai, reikia išsiaiškinti bendrą socialinių jėgų išsidėstymą ir galią kai kurių jų įtaką remiant ir plėtojant Reformaciją, t. y. nors bendriausiais bruožais išsiaiškinti socialines Reformacijos prielaidas. Vertingas jau paskelbtas šaltinis šia prasme mums yra LDK kariuomenės surašymai. Informatyviausi yra 1528 m. ir 1567 m. surašymai, išspausdinti Rusų istorinės bibliotekos serijoje²⁵. Derindami jų teikiamą informaciją su archyvuose, rankraštyuose saugomų šaltinių turiniu, galime susidaryti nors daugiau ar mažiau tikslų to laikotarpio socialinių sluoksnių išsidėstymo vaizdą. Iš spausdintų šaltinių šiuo aspektu svarbūs ir jau minėti publikuoti dvarų inventoriai.

²⁴ 1579 m. Žemaičių vyskupijos vizitacijos svarbą pažymi ir tai, kad 1998 m. J. Tumelio bei L. Jovaišos rūpesčiu šis šaltinis buvo kritiškai peržiūrėtas, papildytas ir išleistas atskiru leidiniu – žr. „Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579)“, *Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae*, t. 1, Vilnius, 1998. Kadangi naujoji publikacija iš esmės nekeičia svarbiausių šio tyrimo nuostatų, remsimės pirmąja publikacija.

²⁵ *Русская историческая библиотека*, т. 33: Литовская метрика, Петроград, 1915 (toliau – *RIB*).

Susipažįstant su vykstančiais studijuoti į Krokuvos bei Karaliaučiaus universitetus, labai svarbūs publikuoti šiuose universitetuose studijavusių studentų sąrašai²⁶. Patogiausiai sudaryti iš jų yra Krokuvos universiteto imatrikuliacijos knygoje. Čia beveik prie kiekvieno studento yra nurodyta ir vieta, iš kurios jis atvyko. Tuo tarpu tokią informaciją rasti Karaliaučiaus universiteto imatrikuliacijos knygoje yra daug sudėtingiau. Šiuo atveju dažnai gali pagelbėti tik papildoma šalutinė informacija.

Iš nespausdintų šaltinių mūsų temai, žinoma, pats svarbiausias yra Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyvas, kuris šiuo metu saugomas Lietuvos M. Mažvydo nacionalinės bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (LNMB RKRS)²⁷ bei Lietuvos mokslų akademijos rankraščių skyriuje (LMAB RS)²⁸. Pastarojoje saugykloje XVI a. medžiagos, liečiančios Žemaitiją, yra labai nedaug. Be to, ir pats fondas dar tvarkytinas. Pirmojoje iš minėtų saugyklų saugoma medžiaga mums daug aktualesnė jau vien dėl to, kad ten daugiau tiesioginės informacijos apie Žemaitiją, nors ir čia do-

²⁶ G. Erler, *Die Matrikel der Albertus Univesität zu Königsberg in Preussen*, Leipzig, 1910 (toliau – G. Erler, *Die Matrikel...*); *Album studiosorum universitatis Cracoviensis*, t. 1, Cracoviae, 1887 (toliau – *Album studiosorum...*); *Album studiosorum...*, t. 2, Cracoviae, 1892; *Album studiosorum...*, t. 3, Cracoviae, 1904.

²⁷ Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (toliau – LNMB RKRS), f. 93.

²⁸ Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAB RS), f. 40.

minuoja XVII–XVIII a. šaltiniai. Prisimenant 1611 m. gaisrą, didesnę nuostabą kelia galbūt tai, kad XVI a. medžiagos čia ne taip jau mažai. Didžioji jos dalis – įvairūs užrašai, inventoriai, fundacijos, kurios mus pasiekė ne tik išrašų, nuorašų, kopijų pavidalu, bet yra ir originalų. Kai kurių dokumentų tekstai jų tvarkytojų buvo blogai suprasti, todėl kartotekose ir dokumentų aplankuose teko aptikti porą klaidų, „prasimušusių“ ir į istorikų darbus, bet jas mes aptarsime vėliau. Apskritai šis fondas yra vienas svarbiausių, aiškinantis Reformacijos genezę Žemaitijoje.

LMNB RKRS Pavienių rankraščių fonde saugomas B.Smigelskio darbas, skirtas Žemaičių vyskupijos istorijai, kuriame tiesiog vyskupo M. Paco biogramoje yra pateiktas 1613 m. katalikų bažnyčių tinklo Žemaitijoje sąrašo nuorašas – vertimas į lenkų kalbą²⁹.

Mums labai svarbus yra ir LMAB RS saugomas K. Jablonskio fondas³⁰. Šalia kitų dokumentų čia išliko įrašas į 1635 m. Žemaičių pilies teismo knygas, kuriame užfiksuotas apie 1592–1596 m. vyskupo M. Giedraičio sudarytas Žemaičių vyskupijos bažnyčių sąrašas³¹. Jame nurodytas ir bažnyčių patronatas. Be to, šiame fonde labai gausu juodraštinės

²⁹ LMNB RKRS, f. 130, nr. 1313: B. Smigelski, *Ulamki tyżące się diecezji Żmudzkiej*, 2: Spis Biskupów Żmudzkich (toliau – B. Smigelski *Ulamki...*).

³⁰ LMAB RS, f. 256, nr. 3585: Descriptio Dioecesis Samogitiae.

³¹ Ten pat.

dar paties K. Jablonskio apdorotos medžiagos atskirų giminių genealogijoms, dvarų istorijai. Mums svarbus ir K. Jablonskio sudarytas Žemaitijos XVI a. pareigūnų sąrašo juodraštis³², kurį čia paminime tik todėl, kad prie minėto fondo nebereikėtų grįžti aptariant literatūrą.

Atskirų Žemaitijos dvarų, giminių istorijoms svarbus yra ir LMAB RS saugomas Žemaitijos dvarų archyvas, patekęs čia iš Šiaulių „Aušros“ muziejaus³³.

Viena svarbiausių mūsų darbui šaltinių grupių – Žemaičių žemės teismo aktų knygos, kurios saugomos Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje³⁴ bei Lietuvos valstybės istorijos archyve³⁵. Dirbti su šia šaltinių grupe būtų buvę labai komplikuota, jei XIX a. pab. – XX a. pr. nebūtų pasirodęs J. Sprogio sudarytas senosios Žemaičių žemės geografinis žodynas³⁶ bei XVI a. aktų knygų regestos³⁷. J. Sprogis savo žodyną sudarė iš Žemaičių žemės teismo aktų knygų

³² LMAB RS, f. 256, nr. 995: Žemaičių seniūnijos XVI–XVII a. pareigūnų – kaštelionų, teisėjų, valsčių vietininkų ir tijūnų bei kt. – sąrašai, sud. K. Jablonskis.

³³ LMAB RS, f. 37.

³⁴ VUB RS, f. 7.

³⁵ LVIA, f. SA.

³⁶ И. Я. Спрогис, *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, составленный по 40 актовым книгам Россиенского земского суда*, Вильна, 1888 (toliau – И. Я. Спрогис, *Географический словарь...*).

³⁷ *Опись документов Виленского Центрального архива древних актовых книг*, вып. I–X, Вильна, 1901 – 1903 (toliau – *Опись документов...*).

išrinkdamas beveik visus vietovardžius. Todėl ši informacija yra kaip kelrodė ieškant atskirų evangelikų bendruomenių, juo labiau kad prie atskirų vietovardžių buvo nurodytas ir kontekstas, kuriame jie minimi. J. Sprogio sudaryti žodynas bei XVI a. Žemaičių Žemės teismo aktų knygų apyrašai taip pat labai padėjo operatyviau rasti informaciją apie kai kuriuos dvarus bei gimines.

Istoriografija

Reformacijos raida Žemaitijoje dar netyrinėta, tad suprantama, kad ir mūsų pasirinktas laikotarpis – XVI a. antroji pusė – taip pat dar nėra sulaukęs didesnio tyrinėtojų dėmesio. Todėl mes turime remtis ne tik šaltiniais, bet ir bendriausiais leidiniais, skirtais Reformacijos raidai visoje LDK, kuriuose buvo naudojama ir Žemaitijos situaciją nušviečiančia medžiaga. Savo disertacijoje prof. A. Bumblauskas Reformacijos LDK istoriografiją yra išsamiai aptaręs³⁸, taigi atskirai prie jos neapsistosime. Be to, čia neaptarinėsime ir tos literatūros, kuri mums bus reikalinga nagrinėjant pavienes, daugiau ar mažiau nuo paties Reformacijos proceso nutolusias problemas, be kurių negalėtume paaiškinti svarbių Reformacijos Žemaitijoje raidos aspektų. Ją mes aptarsime tas problemas nagrinėjančių dalių pradžioje.

³⁸ A. Bumblauskas, *Reformacijos genezė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 1986, disertacija, VUBRS, f. 76, nr. 193 (toliau – A. Bumblauskas, *Reformacijos genezė...*)

Pirmąjį darbą, skirtą visos Žemaičių vyskupijos istorijai, kuriame yra atskiras skyrius Reformacijos raidai šiame regione, parašė vyskupas M. Valančius³⁹. Nors skyrelis tik septyniolikos puslapių, tačiau kai kurios Reformacijos raidos detalės yra aptariamoms ir nušviečiant Katalikų Bažnyčios situaciją. Čia pateiktas ir evangelikų bendruomenių sąrašas⁴⁰.

M. Valančius pažymi, kad Reformacija pirmiausia pradėjo reikštis Lietuvoje, o iš ten pateko į Žemaičius⁴¹. Kitoje vietoje jis išskiria Prūsijos bei Lenkijos įtaką XVI a. viduryje pradėjus plisti kalvinizmui⁴² ir pabrėžia, kad Reformacijos idėjomis persiėmė didikai⁴³, nurodo jų vykdytą katalikų bažnyčioms priklausiusių žemių nusavinimą⁴⁴. Tačiau pastarųjų teiginių M. Valančius į Reformacijos priežastims skirtą skyrelį neįtraukė. Kiek stipriau jis akcentavo tik Katalikų Bažnyčios vidinio gyvenimo suirimą, dėl kurio buvo lengva pasireikšti naujiems tikėjimams, išorės poveikį bei Didžiojo Lietuvos kunigaikščio (toliau – DLK) Žygimanto Augusto indiferentiškumą tikėjimo reikalams⁴⁵. M. Valančiaus darbas

³⁹ M. Valančius, *Raštai*, t. 2: Žemaičių vyskupystė (toliau – M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė...*), Vilnius, 1972.

⁴⁰ Ten pat, p. 201–204.

⁴¹ Ten pat, p. 83.

⁴² Ten pat, p. 375.

⁴³ Ten pat, p. 377.

⁴⁴ Ten pat, p. 85.

⁴⁵ Ten pat, p. 377.

mums ypač svarbus kaip šaltinis, nes daugelis jo naudotų, skelbtų istorinių versmių neišliko.

XX a. pradžioje pasirodė dar ir šiandien aktualus, susipažįstant su evangelikų bendruomenių tinklu bei su į Reformaciją pasukusiais senatoriais, H. Merczyngo darbas⁴⁶. Mums šis darbas svarbus tuo, kad čia pateiktas ir Žemaitijoje veikusiu bendruomenių sąrašas, kuriam sudaryti autorius panaudojo tiek J. Lukaszewicziaus⁴⁷, tiek M. Valančiaus duomenis, taip pat ir jam prieinamos evangelikų archyvinės medžiagos teikiamą informaciją.

H. Merczyngo sudaryto sąrašo neišsamumą akcentavo dar S. Tworekas, išspausdinęs straipsnį, skirtą Lietuvos evangelikų bendruomenių tinklui⁴⁸. Greta pastabų, kurias jis išsakė minėtam sąrašui kalbėdamas apie LDK, prie Žemaitijoje veikusiu bendruomenių S. Tworekas pridėjo dar keturias – Šiaurėnų, Sedos, Šaukėnų ir Kuršėnų⁴⁹. Be to, šis istorikas šiek tiek aptarė ir pagrindines Reformacijos LDK priežastis. Minėdamas Žemaitiją jis akcentavo Katalikų Bažnyčios organizacinį silpnumą, stiprias pagonybės liekanas, Prūsijos bei Livonijos artumą⁵⁰. Viena svarbiausių S. Tworeko išvadų, padarytų lyginant Reformacijos raidą LDK ir Žemaitijoje,

⁴⁶ H. Merczyng, *Zbory i senatorowie...*

⁴⁷ J. Lukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego na Litwie*, t. 2, Poznań, 1843.

⁴⁸ S. Tworek, „Z zagadnien...“, s. 207.

⁴⁹ Ten pat, p. 211.

⁵⁰ Ten pat, p. 208.

buvo ta, kad Žemaitijoje, skirtingai nei LDK, kur Reformaciją stipriausiai rėmė magnatai, didžiausią vaidmenį suvaidino turtinga ir vidutinė bajorija⁵¹.

Su Reformacijos Žemaitijoje problematika teko susidurti ir Z. Ivinskiui, paskelbusiam kelis straipsnius, skirtus Reformacijos genezei LDK⁵², taip pat ir dirbant prie nebaigto darbo „Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva“, kurio atskiros dalys kartu su svarbesniais krikščionybės Lietuvoje istoriją aptarusiais straipsniais, skelbtais įvairioje periodinėje lietuvių spaudoje, buvo išspausdintos ketvirtame jo rinktinių raštų tome. Esminės Z. Ivinskio mintys, skirtos pavieniams Reformacijos genezės klausimams Žemaitijoje, ryškiausiai atskleistos straipsnyje, skirtame Reformacijos eigai LDK iki jėzuitų atvykimo⁵³, bei nebaigtos studijos Merkeliui Giedraičiui dalyse, nagrinėjusiose Reformacijos raidą LDK⁵⁴. Istorikas atkreipė dėmesį į tai, kad prasidėjus Reformacijai katalikų bažnyčių tinklas Žemaitijoje buvo dar labai silpnai išvystytas⁵⁵, tačiau katalikybė jau buvo radusi kelią į vietos gyventojų širdis, todėl

⁵¹ Ten pat.

⁵² Z. Ivinskis, „Protestantizmo krizė Lietuvoje“, *Aidai*, Nr. 10, 1955; Z. Ivinskis, „Kirchengesang in Litauen in XVI–XVII Jahrhundert“, *Commentationes Balticae*, t. 1, 1954.

⁵³ Z. Ivinskis, *Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569)* (Sonderdruck aus: *Forschungen zur europäischen Geschichte*, Bd 12), Berlin, 1967 (toliau – Z. Ivinskis, *Die Entwicklung...*).

⁵⁴ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 221–285.

⁵⁵ Z. Ivinskis, *Die Entwicklung...*, S. 15.

pagonybės liekanos čia jau nebebuvo tokios stiprios, kaip situaciją nušviečia kai kurie istorikai, nors šių liekanų buvimo Z. Ivinskis neužginčijo⁵⁶. Istorikas, minėdamas kelius, kuriais Reformacija įžengė į LDK, išskyrė intensyvėjančius ryšius su užsieniu, taip pat kunigų stygių, ypač kilusių iš Lietuvos ir galinčių bendrauti su parapijiečiais gimtąja kalba⁵⁷. Kalbėdamas apie kunigus Z. Ivinskis pirmą kartą argumentuotai atmetė dar nuo A. Vijūko-Kojelavičiaus laikų kartojamą klaidingą informaciją dėl Žemaitijoje Reformacijos metu likusių tik septynių katalikų kunigų. Jų Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos metu (1579 m.) istorikas priskaičiavo net 18–20⁵⁸. Kita vertus, padidindamas kunigų skaičių Z. Ivinskis kaip vieną svarbesnių tokio lengvo Reformacijos išgalėjimo priežasčių nurodė žemojo klero neveiklumą⁵⁹. Kalbėdamas apie socialinę Reformacijos atramą, Z. Ivinskis nurodė lemiamą bajorijos, ypač ponijos, vaidmenį, tuo tarpu į šį procesą įsitraukę miestiečiai neturėję didesnės įtakos⁶⁰. Valstietija, istoriko nuomone, liko šio reiškinio nuošalyje⁶¹.

Apeiti Žemaitijos situacijos savo disertacijoje negalėjo ir A. Bumblauskas. Jis pasinaudojo Žemaičių žemės teismo aktų knygu, reformatų archyvo, Tarkvinijaus Pekulo vizitaci-

⁵⁶ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 222.

⁵⁷ Ten pat, p. 225.

⁵⁸ Ten pat, p. 236; Z. Ivinskis, *Die Entwicklung...*, S. 33.

⁵⁹ Z. Ivinskis, *Die Entwicklung...*, S. 24.

⁶⁰ Ten pat, p. 17.

⁶¹ Ten pat; Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 240.

jos, skelbtų šaltinių teikiama informacija ir iš jos atkūrė galimą evangelikų bendruomenių tinklą Žemaitijoje. Viena iš disertacijoje padarytų išvadų buvo ta, kad pradiniame Reformacijos eigos Žemaitijoje etape didžioji bendruomenių dalis atsirado senųjų fundacijų katalikiškoms bažnyčioms pagrindu. Naujai funduota buvo tik labai nedidelė bendruomenių dalis⁶². Plėtodamas savo mintį dėl bažnytinių žemių sekularizavimo Reformacijos proceso LDK metu, jis pažymėjo, kad kaip ir LDK Žemaičių vyskupijoje daugiausia buvo nusavintos privačiai funduotų bažnyčių žemės⁶³. Kadangi disertacija buvo skirta visai LDK, tad suprantama, kad Žemaitijos situacija čia nupiešta schematiškai.

Kelmės bendruomenei skirtas B. Gruževskio veikalas⁶⁴, kurį labiau būtų galima laikyti šaltiniu, nes ten pateikta labai daug medžiagos iš Kelmės dvaro archyvo. Nors šiame veikalė svaresnių vertinimų nėra, tačiau reikia pažymėti, kad autorius akcentavo didikų, turtingosios ir vidutinės Žemaitijos bajorijos dalyvavimą Reformacijoje⁶⁵. Galima būtų paminėti B. Gruževskio mintį, kad Žemaitijoje į Reformacijos procesą aktyviai įsitraukė valstietija⁶⁶. Šį teiginį, kaip rodo ir anksčiau minėtų istorikų veikalai, reikėtų laikyti labai abejotinu.

⁶² A. Bumblauskas, *Reformacijos genezė...*, p. 143.

⁶³ Ten pat, p. 139–143.

⁶⁴ B. Grużewski, *Kościół ewangelicko-reformowany w Kielmach*, Warszawa, 1912.

⁶⁵ Ten pat, p. 1.

⁶⁶ Ten pat.

Be Kelmės evangelikų reformatų bendruomenės, čia pateikta informacija ir apie kitas XVI–XVIII a. Žemaitijoje veikusias bendruomenes, ypač apie tas, kurios vienaip ar kitaip bendravo ar priklausė nuo Kelmės dvaro savininkų.

Vienai vietovei skirta ir S. Ylos knyga⁶⁷. Reformacijos laikotarpiu Šiluvoje vyko gana aktyvus gyvenimas, todėl ir knygoje tam skirta daug vietos. Kadangi Lietuvos archyvai buvo sunkiai prieinami, S. Yla stengėsi išnaudoti jau spausdintus šaltinius, Vatikano archyvinę medžiagą. Reformacijos Žemaitijoje laikotarpis šiame veikalė aptartas labai išsamiai, išnagrinėtas atskirų giminių – Šemetų, Zavišų, Vnučkų, Mitkevičių, Bilevičių ir kt. – indėlis į Reformacijos plėtotę, buvo stengtasi atskleisti tą reikšmę, kurią tuo metu turėjo Šiluva vykstant Reformacijos procesui Žemaitijoje. Abejonių kelia kai kurie knygos teiginiai, ypač labai ankstyva bendruomenės atsiradimo Šiluvoje data⁶⁸. Knyga parašyta gan populiariai, lengvu stiliumi.

Apibendrinami tai, kas pasakyta istoriografijoje, galime teigti, kad Reformacijai Žemaitijoje XVI a. skirta labai mažai dėmesio. Jei šios problemos nebuvo galima apeiti, buvo remiamasi argumentais iš Reformacijos eigos visoje LDK. Labiausiai prie aptariamojo regiono problematikos mums rūpi-

⁶⁷ S. Yla, *Šiluva Žemaičių istorijoje*, Boston, 1970 (toliau – S. Yla, *Šiluva...*).

⁶⁸ Ten pat, p. 66.

mu klausimu buvo priartėjęs Z. Ivinskis, kuris, remdamasis jam prieinamais šaltiniais, padarė kelias išvadas, tiksliau nušvietusias regiono padėtį. Tai Z. Ivinskio išvados dėl katalikų bažnyčių tinklo menko išvystymo, dėl perdėtai mažo istoriografijoje paminėto Reformacijos metu Žemaičių vyskupijoje likusių kunigų skaičiaus ir kt. Tačiau šis istorikas negalėjo priėti prie tiesioginių Reformacijos laikotarpį nušvietusių šaltinių. Rašydamas straipsnius, skirtus šiai problemai, jis rėmėsi gausiais Reformacijos situaciją visoje LDK nagrinėjančiais veikalais. Galbūt todėl dalis istoriko išvadų apie Žemaitiją padaryta turint išankstinę nuostatą. Kita vertus, Z. Ivinskis liko nebaigęs didesnio darbo, skirto vyskupui Merkeliui Giedraičiui. Tai rodytų, kad istorikas jautė, jog šio laikotarpio problematika Žemaitijoje – tirtina.

Kadangi istoriografijoje užfiksuotos kai kurios išvados, skirtos Reformacijos eigai Žemaitijoje XVI a. antrojoje pusėje, buvo padarytos daug kur remiantis bendrąja situacija LDK, naudodami platesnę šaltinių bazę bandysime patikrinti, kiek jos tinka realiam Žemaitijos tuometiniam gyvenimui.

KATALIKŲ BAŽNYČIOS PADĖTIS ŽEMAITIJOJE PRASIDEDANT REFORMACIJAI

Bažnyčių tinklas

Vienas esminių klausimų, su kuriuo istorikai jau seniai susiduria ir gauna skirtingus rezultatus, – katalikų bažnyčių tinklas. Tai šiek tiek stebina, nes Žemaičių vyskupijos istorijos tyrimai prasidėjo jau gana seniai. Pirmasis darbas šia tema – 1830 m. pasirodęs Stanislovo Čerskio parašytas Žemaičių vyskupijos aprašymas⁶⁹. Tačiau jame daugiausia dėmesio skiriama bendram vyskupijos vaizdai apibūdinti, atskirų bažnyčių ir parapijų istorijai čia mes pasigesime išsamesnės faktinės medžiagos.

Pirmasis nuoseklus veikalas, kuriame atskleistas ir bažnyčių tinklo formavimasis Žemaičių vyskupijoje, priklauso M. Valančiaus plunksnai, tai – „Žemaičių vyskupystė“⁷⁰. Ir nors dar XIX a. B. Smigelskis šiame darbe buvo pastebėjęs trūkumą⁷¹, tačiau stokodami konkrečių tyrimų istorikai iki šiol dažnai naudojami „Žemaičių vyskupystėje“ pateikta informacija.

⁶⁹ S. Czerski, *Opis Żmudzkiej diecezji*, Wilno, 1830.

⁷⁰ M. Wołoncewskis, *Żemajtiu wiskupiste*, Wilniuj, 1848, žr. M. Valančius, *Raštai*, t. 2: *Žemaičių vyskupystė*, Vilnius, 1972.

⁷¹ B. Smigelski, „Kritika vysk. Valančiaus *Žemaitiu wiskupistes*, *Draugi-ja*, t. XIV, nr. 55–56; t. XV, nr. 57, 58, 59, 1911.

Stanislovo Čerskio paruoštas Žemaičių vyskupijos žemėlapis, išspausdintas 1830 m.

Po M. Valančiaus knygos pasirodymo ilgą laiką tęsėsi pertrauka. Nors darbai buvo rašomi, tačiau 1911 m. buvo išspausdintos tik jau minėto B. Smigelskio pastabos dėl M. Valančiaus knygoje pastebėtų klaidų. Neišspausdinti liko B. Smigelskio bei V. Juzumavičiaus darbai. Žemaičių vyskupijos arkidiakonas B. Smigelskis savo tyrimuose daugiausia koncentravosi ties Žemaičių vyskupijoje dirbusiais prelatais, kanauninkais ir arkidiakonais⁷². Du jo darbai šia tema taip ir liko gulėti kaip rankraščiai. V. Juzumavičius lenkų kalba parašė gerokai išsamesnį darbą, jau tuo metu galėjusį konkuruoti su M. Valančiaus knyga. Buvo parašytas ir lietuviškas šios knygos variantas. Tačiau jo darbai taip ir neišvydo spaustuvės.

M. Valančius mums rūpimu laikotarpiu, t. y. XVI a. viduryje, nurodė buvus 38 bažnyčias⁷³. Tokį pat skaičių pateikė ir S. Tworekas⁷⁴. Tuo tarpu Z. Ivinskis po vyskupo J. Domonovskio mirties sutinka buvus 38 bažnyčias, juo labiau kad tiek parapijų prieš pat mirtį pastarasis vyskupas buvo įsteigęs⁷⁵. Tačiau kitoje vietoje randame istoriko pateiktą informaciją, kad po M. Giedraičio mirties du liudininkai prisiekę nurodė 50 bažnyčių skaičių⁷⁶, o vienam Vilniaus kanaunin-

⁷² Ten pat.

⁷³ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, p. 201–224.

⁷⁴ S. Tworek, „Z zagadnień...“, s. 208.

⁷⁵ Z. Ivinskis, *Die Entwicklung...*, S. 13.

⁷⁶ Z. Ivinskis, *Raštai*, t. 4, p. 272.

Žemaičių vyskupas Jonas Domanovskis
(vyskupavęs 1556 – 1563 m.). Jo vyskupavimo metu prasidėjo
antrasis – intensyviausias – evangelikų bendruomenių kūrimosi
ir bažnyčių statymo laikotarpis

kui tuo metu atrodė, jog bažnyčių Žemaitijoje buvo apie 100⁷⁷. Pats Z. Ivinskis kaip patikimesnį skaičių po M. Giedraičio mirties nurodė 50⁷⁸. Remdamasis M. Valančiaus, M. Babinovskio kodekso, 1806 m. bažnyčių aprašymų duomenimis, L. Truska katalikų bažnyčių skaičių Žemaitijoje padidino iki 40⁷⁹. Dar trimis daugiau savo sudarytame žemėlapyje įrašė J. Ochmański⁸⁰. Bažnyčių tinklo Žemaitijoje problema buvo gan aktuali. Todėl, kad ir negalėdamas prieiti prie šaltinių, susieti Elenchų, Bostone leidžiamos Lietuvių enciklopedijos, B. Kviklio „Mūsų Lietuvos“ ir Vilniaus arkivyskupijos katalogo duomenis ryžosi J. Gimbutas⁸¹. Jis iki XVI a. pabaigos Žemaitijoje užfiksavo daugiau kaip 70 bažnyčių, iš jų 17 evangelikų⁸².

Akivaizdu, kad istoriniams tyrimams jau reikėjo tikslesnės, šaltiniuose patikrintos informacijos. Šį tikslą neseniai pasirodžiusiame veikale, skirtame XV–XVII a. pradžios Žemaičių vyskupijos organizacijos problemoms, kėlė istorikas

⁷⁷ Ten pat.

⁷⁸ Ten pat.

⁷⁹ L. Truska, „Žemaičių vyskupystės bažnyčių žemėvalda XVII–XVIII a.“, *Istorija*, t. XXVII, Vilnius, 1987, p. 57 (toliau – L. Truska, „Žemaičių...“).

⁸⁰ J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972, s. 107 (toliau – J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*).

⁸¹ J. Gimbutas, „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, *Lietuvos Katalikų Mokslo Akademijos metraštis*, t. 5, Roma, 1970, p. 228–246.

⁸² Ten pat.

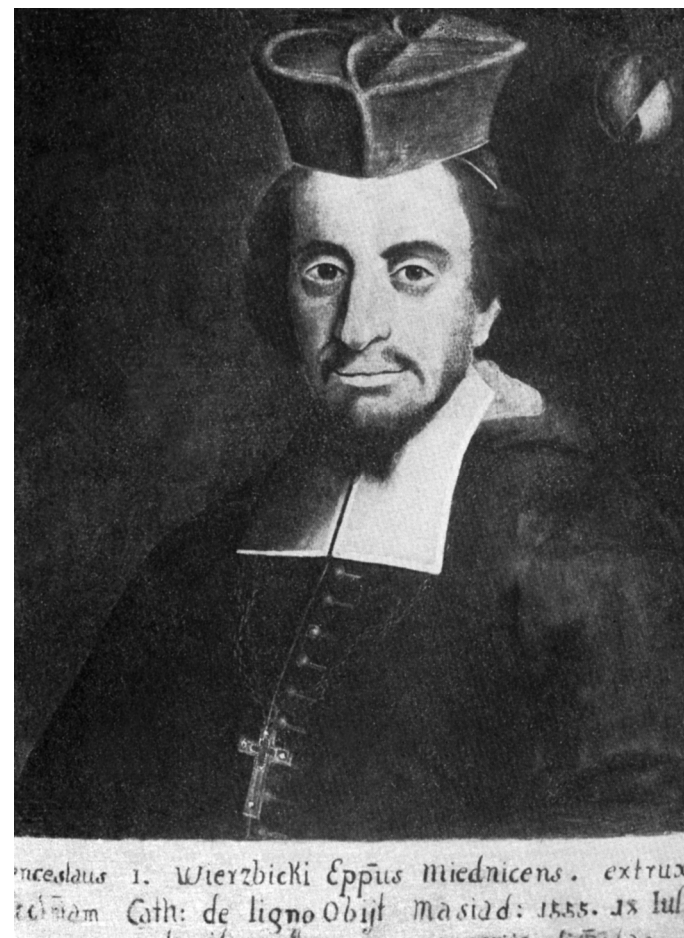
G. Błaszczykas⁸³. Knyga susideda iš trijų dalių, kurių pirma skirta vyskupijos formavimosi pradžiai, antra – centrinių institucijų raidai ir organizacijai, o trečia – vyskupijos teritorinėms struktūroms, taip pat ir parapijų tinklui. Autorius labai kruopščiai surinko istoriografijoje pasirodžiusią informaciją, neaplenkdamas net rajonuose ar apskrityse ėjusios periodikos. Tikrindamas šią informaciją autorius pasinaudojo Lenkijos (Gdansko, Gniezno, Krokuvos, Lomžos, Poznanės, Varšuvos), Ukrainos, Rusijos, Lietuvos archyvų, rankraštyų medžiaga. Labai kruopščiai istorikas surinko duomenis apie kiekvieną iš istoriografijoje paminėtų bažnyčių, buvo tikrinamas ne tik istorikų darbuose pateiktų duomenų, bet (kai tai buvo reikalinga) net šaltinių patikimumas. Buvo pasinaudota ir nespausdintais istorikų rankraščiais, iš kurių bene dažniausiai minimas V. Juzumavičiaus rankraštis. G. Błaszczykas nustatė, kad XV a. Žemaitijoje buvo funduota 19 bažnyčių⁸⁴, o nuo XVI a. pradžios iki 1609 m. – dar 44⁸⁵, iš jų iki 1555 m. – 26⁸⁶. Aptardamas bažnyčių tinklo formavimąsi, G. Błaszczykas išskyrė tam tikrus etapus. Ties XV a., kuri autorius nurodo kaip Vytauto valdymo laikotarpį, plačiau neapsistosime. XVI a. autorius kaip vieną iš etapų ribojančius nurodė 1555 m., po kurių prasidėjo katalikų bažnyčių

⁸³ G. Błaszczyk, *Ustrój...*

⁸⁴ Ten pat, p. 163.

⁸⁵ Ten pat, p. 190–192.

⁸⁶ Ten pat.

Žemaičių vyskupas Vaclovas Virbickis
(vyskupavęs 1534 – 1555 m.). Vyskupaujant šiam vyskupui
Žemaičiuose pasireiškė pirmosios Reformacijos apraiškos,
tarp jų naująjį mokymą 1535 m. Šilalėje pradėjo skleisti
Jonas Tortylavičius Batakietis

tinklo vystymosi krizė, trukusi, anot istoriko, iki 1572 m.⁸⁷ Tačiau toliau pats G. Błaszczykas svarsto galimybę tuo laikotarpiu atsirasti Rietavo bei Mosėdžio bažnyčių fundacijoms⁸⁸. Tad šioje knygoje istorikas 1555 m. datą pasirenka savo laisva valia. Istoriografijoje 1555 m. išskyrimas nėra naujas dalykas. Tuos pačius metus, kurie turėjo žymėti apskritai visos Lietuvos katalikų religinio gyvenimo sunykimą, buvo išskyręs ir Z. Ivinskis⁸⁹.

G. Błaszczyko sudarytą XV–XVII a. pr. Žemaičių vyskupijos bažnyčių sąrašą, nors ir su kai kuriomis išimtimis, kol kas reikia laikyti patikimiausiu. Kodėl su išimtimis? Žemaičių vyskupijos, ypač pirmųjų dviejų šimtmečių, istorijos tyrimas – labai kompliktuotas. Žinoma, kad 1535 m. balandžio 8 d. gaisro metu sudegė dalis vyskupijos archyvo⁹⁰, žuvo daug pirmųjų bažnyčių fundacinių dokumentų. Dabar, remdamiesi netiesioginiais dokumentais bažnyčių įmanomoms fundavimo datoms atkurti, istorikai negali būti garantuoti, kad pasirinkta įrodymui argumentacija yra pakankamai tiksli.

G. Błaszczykas stengėsi atkurti kuo išsamesnį katalikų bažnyčių Žemaičių vyskupijoje XV–XVII a. pradžioje tinklą. Tam jis pasinaudojo ir lenkų istoriko E. Višniovskio metodu, taikytu Vislicos (M. Lenkija) prepozitūros parapijų tinklo

⁸⁷ Ten pat, p. 182.

⁸⁸ Ten pat, p. 186.

⁸⁹ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 238.

⁹⁰ LMAB RS, f. 256, nr. 3585, l. 2v.

raidai nustatyti⁹¹. Šio metodo esmė ta, kad siekiant argumentuoti pavienius datavimus, kreipiamas dėmesys į bažnyčios pavadinimą, parapijos plotą, dešimtinę, bažnyčios aprūpinimą, patronatą ir apgyvendinimo situaciją. G. Błaszczykas pabrėžė, kad Žemaitijoje galima taikyti tik tris šio metodo elementus, t. y. bažnyčios pavadinimą, patronatą ir apgyvendinimo situaciją. Čia pat jis pažymėjo, kad dažnai nėra tikslios informacijos apie pirmuosius funduotų bažnyčių pavadinimus, o dabartiniai dažnai pasiekę mus iš vėlesnių laikų, todėl ne visada jais galima remtis siekiant išsiaiškinti fundavimo laiką⁹². Panašių istorikų taikomų gudrybių naudojimas neabejotinai sveikintinas; tačiau kita vertus, tai rodo, kad ir G. Błaszczyko nustatytame bažnyčių tinkle Žemaitijoje XV–XVI a. pr. gali būti bei yra daug hipotetinių prielaidų, kurios gali būti patikslintos tiriant atskirų bažnyčių ar vietovių istoriją. Bet kuriuo atveju G. Błaszczyko veikalas parašytas naudojantis labai plačia argumentacija, ko pasigendama tuo pat metu pasirodžiusiame R. Šinkūno bei K. Misiaus žinyne⁹³. Todėl šiuo metu tenka naudotis kol kas geriausiai nuorodomis į šaltinius paremtu G. Błaszczyko tyrimu.

Tad prieš imdamiesi pačios Reformacijos eigos tyrimo, pabandykime pasiaiškinti bendriausias Katalikų Bažnyčios

⁹¹ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 137.

⁹² Ten pat, p. 138.

⁹³ K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993.

raidos tendencijas Žemaičių vyskupijoje XVI a. Atkreipsime dėmesį ir į galimą jau nustatyto bažnyčių tinklo kitimą. Tai gali įnešti niuansų į mūsų pasirinktos problemos tyrimą.

Atskirai reikia aptarti Tauragės bažnyčios steigimo XVI a. problemą. Tokią būtinybę diktuoja evangelikų bendruomenės buvimas čia XVI a. antroje pusėje. G. Błaszcykas paneigė šios bažnyčios fundacijos 1507 m. akto autentiškumą, traktuodamas jį kaip falsifikatą⁹⁴. Kartu istorikas pažymėjo, kad jo autentiškumu abejojo dar K. Jablonskis ir J. Lebedys. K. Jablonskis, radęs fundacijos akto tekstą dar ir 1635 m. Žemaičių pilies (o ne žemės, kaip apsirikęs parašė G. Błaszcykas) teismo aktų knygoje, atkreipė dėmesį į du kartus paminėtus valakus⁹⁵, ką, aišku, sunku suprasti XVI a. pradžioje. J. Lebedys, neradęs patvirtinimo kituose dokumentuose, atmetė mokyklos egzistavimo galimybę Tauragėje⁹⁶. G. Błaszcykas nurodo savo argumentus, dėl kurių Tauragės bažnyčios fundacijos 1507 m. aktą įvardija kaip falsifikatą: 1) du kartus paminėti valakai, 2) visiškai nežinomas fundatorius (1635 m. Žemaičių pilies teismo aktų knygoje prieš fundacinio teksto pradžią įrašyta, kad steigėjai buvo Bartoševičiai [...Fundaciey Ich Mscw PP Bartoszewiczow...]), o fundacijos akto tekste, taip kaip ir M. Babinovskio kodek-

⁹⁴ Ten pat, p. 168.

⁹⁵ VUB RS, f. 133, nr. 227.

⁹⁶ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 65.

se, lotyniškai „Bartosius“⁹⁷; 1641 m. Žemaičių žemės teismo knygoje vienur „Bartosz“⁹⁸, kitur – „Bartoszewicz“⁹⁹ – *V. V.*) negalėjęs būti Vilniaus vaivada, 3) titulavimasis „Žemaičių vyskupu“ mažai tikėtinas XVI a. pradžioje – tuo laiku buvo vartojamas „Medininkų“ vyskupo titulas, 4) užuomina apie mokyklą tuo laikotarpiu mažai tikėtina (neįskaitant Medininkų katedros mokyklos, įsteigtos 1469 m.), tai būtų pirma paparinė mokykla Žemaitijoje. Tačiau tarp visų argumentų „prieš“ G. Błaszcykas pamini ir vieną „už“ – ta fundacijos vieta, kurioje pasirašė liudininkai, istorikui labai priminė tekstus, sudarytus tarp 1505 – 1509 m.¹⁰⁰

Mes nenorėtume skubėti atmesti fundacijos teksto sudarymo XVI a. pradžioje galimybės. M. Mažvydas apie 1550–1551 m. rašytame laiške Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui yra nurodęs, kad į įvairius atlaidus iš jo parapijos žmonės vyksta į Žemaičius, taip pat ir į Tauragę¹⁰¹. G. Błaszcykas šį faktą hipotetiškai bando tapatinti su nežinomo sakralinio objekto buvimu tuo metu Tauragėje, o toliau laisvai samprotaudamas jis teigia, kad tą informaciją galima susieti ir su netolimu Pajūriu, kur tuo metu buvo Kražių klebono palivarkas¹⁰².

⁹⁷ *Codex Mednicensis...*, p. 165; VUB RS, f. 7, ŽPTAK 1635, l. 437.

⁹⁸ VUB RS, f. 7, ŽŽTK (ŽB–107), l. 131, 135v, 140, 140v.

⁹⁹ Ten pat, l. 141v.

¹⁰⁰ G. Błaszcyk, *Ustrój...*, s. 168.

¹⁰¹ M. Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius, 1970, p. 278 (toliau – M. Mažvydas, *Pirmoji...*).

¹⁰² G. Błaszcyk, *Ustrój...*, s. 168–169.

Ragainė XVII a. antrojoje pusėje.
Iš čia vietos evangelikų kunigas Martynas Mažvydas rašė
Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui apie vietos gyventojų
keliones į Žemaitiją ten vykstančių atlaidų metu

Nagrinėjant išlikusį fundacijos tekstą ir M. Mažvydo laišką, iškyla daug abejonių dėl tokio skuboto Tauragės bažnyčios fundacijos teksto pripažinimo falsifikatu. Pirmiausia trumpai stabtelėkime prie M. Mažvydo laiško. Čia pirmosios lietuviškos spausdintos knygos autorius rašo, kad jo parapijiečiai, „žinodami, jog pagal labai seną popiežininkų paprotį Lietuvos ir Žemaitijos parapijose <...> yra švenčiami kokio šventojo atlaidai, pavyzdžiui, šventos Onos Batakių miestelyje, šv. Jokūbo Švėkšnoje, garbingosios Mergelės Marijos Šiluvoje, Kryžiaus Jurbarke, šv. Jurgio ir Kristaus kūno Tauragėje, Dangun žengimo Veliuonoje ir kituose miesteliuose švenčiamos kitos šventųjų šventės, ... ten keliauja...¹⁰³. Čia norime atkreipti dėmesį į tai, kad Batakių bažnyčios viena iš globėjų iš tikrųjų buvo šv. Ona, Marijos motina¹⁰⁴, Švėkšnos – šv. Jokūbas¹⁰⁵, o Šiluvos bažnyčia turėjo ir Švč. Mergelės Marijos gimimo vardą¹⁰⁶. Kiek sudėtingiau yra su atlaidais Jurbarke, Tauragėje ir Veliuonoje. Ypač sunku atlaidus susieti su Jurbarko bei Veliunos bažnyčių globėjais. G. Błaszczykas savo sudarytoje lentelėje yra nurodęs, kad Jurbarko bažnyčia pirmą kartą paminėta 1545 m., o fundavo karalienė Bona 1554 m., t. y. praėjus keleriems metams po M. Mažvydo laiško kunigaikščiui Albrechtui, Švč. Trejy-

¹⁰³ M. Mažvydas, *Pirmoji...*, p. 278.

¹⁰⁴ *Codex Medicensis...*, p. 174.

¹⁰⁵ Ten pat, p. 172.

¹⁰⁶ Ten pat, p. 99.

bės vardu¹⁰⁷. Tad bažnyčios buvimu čia lyg ir galėtume neabejoti, tačiau norėdami paaiškinti tokį neatitikimą tarp atlaidų ir bažnyčios pavadinimo pirmiausia turėtume būti tikri, kad nurodytas pavadinimas yra visas, kad XVI a. jame nebuvė nieko bendra su Kryžiaus Išaukštinimu. Tačiau kaip kad šią bažnyčią pristatė ir G. Błaszczykas, bažnyčios pavadinimą žinome tik iš XIX a.¹⁰⁸ Veliuonos bažnyčios pavadinimą, kuris, remiantis bažnyčios fundacija, buvo Švč. Mergelės Marijos ėmimo į dangų bei Šv. apaštalų Petro ir Povilo¹⁰⁹, taip pat sunku tiesiogiai susieti su atlaidais, vykusiais Dan-gun žengimo dieną (t. y. vykusiais per Šeštines). Čia gal galima būtų tik priminti, kad šv. Petro ir Povilo atlaidai vykdavo praėjus maždaug mėnesiui po Šeštinių. Tačiau Tauragės atveju vėl turime pripažinti, kad M. Mažvydas buvo gerai informuotas (suprantama, jei galvosime, kad Tauragės bažnyčios fundavimo akto tekstas – tikras). Pagal 1507 m. fundaciją, bažnyčia turėjo būti pavadinta Švč. Trejybės, Dievo Gimdytojos Mergelės Apreiškimo bei šv. Baltramiejaus vardais¹¹⁰. Švč. Trejybės šventė būna kelios dienos prieš Kristaus Kūno šventes (t. y. Devintines). Tad remdamiesi anksčiau pateikta medžiaga mes galime teigti, kad M. Mažvydo duomenys papildė turimą informaciją ir apie Tauragės baž-

¹⁰⁷ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 191.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 154.

¹⁰⁹ *Codex Medicensis...*, p. 68.

¹¹⁰ Ten pat, p. 165.

nyčią ir leidžia pradėti galvoti, kad fundacinis tekstas atspindi nors dalį tiesos, kad apie 1550 m. Tauragėje buvo bažnyčia arba bent jau buvo susiklosčiusi su bažnyčios pavadinimu susijusi tradicija – rengti atlaidus. Tačiau šių sutapimų dar nepakanka, norint Tauragės bažnyčios fundavimo aktą vėl sugrąžinti į XVI a. pradžią. Tam mums reikia neutralizuoti K. Jablonskio bei G. Błaszczyko iškeltus argumentus, verčiančius abejoti fundacinio akto teksto tikrumu.

Kaip išliko pats bažnyčios fundacijos tekstas? Medininkų vyskupijos kodekse išspausdintas Tauragės bažnyčios fundacijos tekstas buvo paimtas iš Žemaičių vyskupijos kanauninko Motiejaus Babinovskio XVII a. pirmojoje pusėje sudaryto kodekso. Tačiau mūsų laikus pasiekė ne tik šis tekstas. Žemaičių vyskupui J. Tiškevičiui įsakius sutvarkyti vyskupijos archyvą, M. Babinovskis Tauragės bažnyčios fundacijos 1507 m. akto tekstą kartu su Žemaičių vyskupo M. Giedraičio apie 1592–1595 m. sudarytu trumpu Žemaičių vyskupijos aprašymu 1635 m. atnešė įrašyti į Žemaičių pilies teismo aktų knygas¹¹¹. Mums čia svarbu tai, kad prieš įrašant fundacijos akto tekstą į teismo knygas pateiktas M. Babinovskio paaiškinimas, kaip tie dokumentai išliko. Tauragės bažnyčios fundacijos akto originalo, kaip teigė M. Babinovskis, nepavyko rasti¹¹². Įrašo į teismo knygą pabaigoje pasakyta, kad

¹¹¹ VUB RS, f. 7, ŽPTAK 1635, l. 437.

¹¹² VUB RS, f. 133, nr. 227.

Žemaičių vyskupas Jurgis Petkevičius (vyskupavęs 1567 – 1574 m.), skyręs stipendiją Žemaitijos dvasininkams rengti, kartu davęs pradžią Žemaičių vyskupijos kunigų seminarijai

fundacijos teksto originalas galėjo žūti 1535 m. balandžio 8 d. sudegus katedrai. Bet išliko tekstas, įrašytas į vyskupo ar kapitulos knygas¹¹³. Šioje vietoje į Žemaičių Pilies teismo aktų knygą įrašyta, kad Tauragės bažnyčios fondatoriai buvo Bartoševičiai¹¹⁴, o ne Bartošius ar Bartoševičius, kaip teigiama kituose tekstuose¹¹⁵. Pats Tauragės bažnyčios fundacijos akto tekstas į teismo knygą įrašytas su vyskupo Jurgio Petkevičiaus¹¹⁶ paminėjimu. Tarp kitko, čia jis tituluoja save Medininkų arba Žemaičių vyskupu¹¹⁷, o toliau – perrašytas Tauragės bažnyčios fundacijos akto tekstas. Jei galvotume, kad Tauragės bažnyčios išlikusį fundacinio akto tekstą vyskupas J. Petkevičius tikrai perrašė ar liepė kam perrašyti, galima būtų atmesti valakų paminėjimą kaip fundacinio akto falsifikavimo įrodymą – J. Petkevičiaus laikais, t. y. apie 1567–1574 m., valakų reforma buvo vykdoma. Taip pat atkristų ir G. Błaszczyko minėtas titulavimasis Žemaičių vyskupu. Lieka aptarti vieną svarbiausių dokumentų falsifikatu laikančių argumentų – žmogaus, kurio pavardė prasideda žodžiu „Bartosius“, nėra Vilniaus vaivadų sąrašė.

Pasinaudoję dar vienu dokumentu – byla tarp Tauragės klebono Stanislovo Draudiko ir tuometinio Tauragės savi-

¹¹³ VUB RS, f. 7, ŽPTAK 1635, l. 437.

¹¹⁴ Ten pat.

¹¹⁵ *Codex Medicensis...*, p. 165.

¹¹⁶ VUB RS, f. 7, ŽPTAK, l. 437.

¹¹⁷ Ten pat.

ninko Povilo Domorackio, kuri buvo užfiksuota 1641 m. Žemaičių Žemės teismo knygoje¹¹⁸, – sužinome, kad Tauragės savininku 1552 m. tapo Merkelis Šemeta, kuriam ši valda atiteko po vedybų su Elžbieta Hlebavičiūte¹¹⁹. Nė viena iš XVII a. besibylinėjančių pusių šio fakto neužginčijo, todėl atskirai įrodinėti, kad Tauragė, iki jį pateko į Merkelio Šemetos rankas, priklausė Jonui Hlebavičiui – nėra būtinybės. Jonas Hlebavičius buvo Vilniaus vaivada¹²⁰, tačiau jo pavardė, norint pagrįsti Tauragės bažnyčios fundavimą XVI a. pradžioje, mūsų netenkina. Viena vertus, J. Hlebavičiaus valdymas per vėlyvas, kita vertus, mums reikia asmens, kurio pavardė būtų Bartašius ar Bartoševičius. Pasinaudojus Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje esančia medžiaga, pavyko nustatyti, kad Jono Hlebavičiaus žmona buvo Ona Bartoševičiūtė – Stanislovo Bartoševičiaus ir Jadvygos Aleknaitės duktė¹²¹. Pastaroji, Vilniaus vaivados Alekno Sudimantaičio duktė, pirmą kartą buvo ištekėjusi už Jono Kontauto. Santuoka buvo bevaikė. Po vyro mirties jai atiteko Pajūrio, dalis Kražių, Tytuvėnų dvarai¹²². Ištekėdama už Dirvėnų tijūno Stanislovo Bartoševičiaus, atsinešė ir visą

¹¹⁸ VUB RS, f. 7, ŽŽTK (ŽB – 107) 1641, l. 129–156v.

¹¹⁹ Ten pat, l. 156v.

¹²⁰ J. Wolff, *Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków, 1885 (toliau – J. Wolff, *Senatorowie...*).

¹²¹ LMAB RS, f. 256, nr. 3637, l. 1–2.

¹²² Ten pat, f. 256, nr. 3636, l. 1; 3637, l. 1, 2.

pirmojo vyro jai paliktą turtą¹²³. Tad matome, kad valdant Tauragę XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje, t. y. tuo laikotarpiu, kai buvo sudarytas išlikęs Tauragės bažnyčios fundacijos tekstas, yra Stanislovo Bartoševičiaus pavardė. Bet kaip šią pavardę galima būtų susieti su Vilniaus vaivados pareigomis, kaip kad yra įrašyta fundacijoje? Žinoma, kad 1500 – 1510 m. Stanislovas Bartoševičius buvo Maskvos nelaisvėyje¹²⁴. Tad funduoti tuo laikotarpiu bažnyčios jis negalėjo. Tai leidžia į Tauragės bažnyčios fundacijos 1507 m. aktą pažvelgti kiek kitaip. Jau minėjome, kad išlikusiose išsamesnėse fundacijos teksto versijose, t. y. M. Babinovskio kodekse ir Žemaičių Pilies teismo 1635 m. aktų knygoje, fundatoriaus pavardė įrašyta lotyniškai „Bartosius“, nurodant, kad tas asmuo yra Vilniaus vaivada. Esame linkę galvoti, kad vis dėlto 1507 m. fundacijos faktas buvo – bažnyčios fundatore turėjo būti Pajūrio dvaro, į kurio sudėtį, kaip matysime vėliau, įėjo Tauragės miestelis, savininkė – Vilniaus vaivados Alekno Sudimantaičio duktė Jadvyga Aleknaitė-Bartosėvičienė. Čia reikia prisiminti ir minėtą įrašą į 1635 m. Pilies teismo knygą, kur prieš fundacinio akto tekstą kaip fundatoriai buvo nurodyti Bartoševičiai. Galima tik spėlioti, ar tik 1635 m. Pilies teismo pareigūnams bei M. Babinovskiui neatrodė, kad

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie i ich latifundium do połowy XVI wieku*, Poznań, 1982, s. 39 (toliau – K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*).

tekste turėjo atsispindėti būtent „Bartoševičiai“ (daugiskaita), o iš to išplauktų, kad vyskupas J. Petkevičius, perrašydamas tekstą, galėjo padaryti klaidų arba nurašyti ne visą tekstą. Tai, kad Tauragės bažnyčią galėjo funduoti Jadvyga Aleknaitė-Bartoševičienė, gali paremti ir tas faktas, kad jos tėvas, Vilniaus vaivada Alekna Sudimantavičius, Vilniaus vyskupi-
joje buvo fundavęs tris bažnyčias¹²⁵.

Visai nepaaiškintas lieka tik vienas Tauragės bažnyčios fundaciją 1507 m. neigiantis argumentas: anot G. Błaszczuko, mokyklos paminėjimas tuo metu Žemaitijoje – nebūdingas tam regionui reiškiny. Bet atsakymą į šį argumentą galima rasti jau fundacinio akto tekste. Pirmiausia iš aktą pasirašiusių liudininkų ir sudarymo vietos matyti, kad tai vyko Vilniuje. Vienas iš liudininkų buvo Albertas Goštautas, ir kaip tik jo kapelioną Joną funduotoja nori matyti Tauragės bažnyčios klebonu¹²⁶. Akivaizdu, kad čia susiduriame su Vilniaus ir A. Goštauto aplinka, o tai jau gali būti atsakymas ar bent paaiškinimas neigiamam argumentui.

Reziumuodami tai, ką pasakėme apie Tauragės bažnyčios fundavimą, galime tvirtinti, kad bažnyčia 1507 m. buvo funduota, jos fundatorė buvo Jadvyga Aleknaitė-Bartoševičienė. Kita vertus, minėtoje 1641 m. byloje, užfiksuotoje Žemaičių Žemės teismo knygoje, Tauragės klebonui dėl fundacinio

¹²⁵ J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 66.

¹²⁶ *Codex Medicensis...*, p. 166.

akto originalo arba išrašo iš Lietuvos Metrikos nebuvimo nepasisėkė įrodyti išlikusiame fundacinio akto tekste paminėto bažnyčiai suteikto aprūpinimo tikrumo. Kadangi ir mes neturime autentiškų dokumentų, galinčių bent kiek patvirtinti bažnyčios aprūpinimo tikrumą, negalime teigti, kad J. Petkevičiaus perrašytame tekste paminėtas aprūpinimas yra tikslus.

Baigdami nagrinėti Tauragės bažnyčios fundacijos autentiškumo klausimą, norėtume pažymėti, kad dokumentuose Jonas Kontautas Jadvygai Aleknaitėi perdavė Pajūrio dvarą¹²⁷. Čia gali kilti klausimas, kodėl mes tapatiname jį su Taurage? Kad tai daryti galima, viena vertus, įrodo jau minėta 1641 m. byla, kur nurodytas dvaro perėjimas iš rankų į rankas, kita vertus, galime paminėti ir Jadvygos Aleknaitės proanūkių Kristinos Šemetaitės, Jono bei Vaclovo Šemetų įvykdytą Pajūrio dvaro pasidalijimo aktą¹²⁸. 1582 m. Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje įrašyti du tekstai: vienas sudarytas 1575 m. gegužės 3 d., kitas – 1581 m. birželio 30 d.¹²⁹ Abiejuose tekstuose Pajūrio ir Tauragės vietovardžiai sutapatinti, t. y. „Pajūris arba Tauragė“¹³⁰. Kalbama ten ir apie miestelį. Tauragė, matyt, tuo metu buvo Šemetų Pajūrio

¹²⁷ LMAB RS, f. 256, nr. 3634, l. 1–1v.

¹²⁸ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1575, p. 1670–1675; ŽŽTAK 1582, p. 163–166, 167–170.

¹²⁹ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1582, p. 163, 167.

¹³⁰ Ten pat, p. 168.

dvaro, kurio centras buvo prie Jūros upės, šalia Tauragės miestelio, sudėtinė dalis.

Turime pataisyti ir istorinėje literatūroje pasirodžiusią klaidą dėl Pašušvio bažnyčios. G. Błaszczykas, nurodydamas šios bažnyčios fundavimo datą, per klaidą ją priskyrė prie kalvinistiškų¹³¹. Tokia pat klaida yra įsivėlusį ir į L. Žebrytės publikaciją¹³². Klaidos šaltinis greičiausiai yra kataloginė kortelė su tokia informacija, nors galėjo būti ir klaidingai tvarkytojo užrašyta informacija ant dokumento aplanko. Tuo tarpu dokumente, kurį nurodo G. Błaszczykas ir L. Žebrytė, t. y. valdovo maršalkos, Ariogalos tįjūno Mikalojaus Šimkevičiaus (Mitkevičiaus) Pašušviškio testamente, nieko konkretaus apie bažnyčios priklausomybę nėra pasakyta. Sprendžiant iš to, kaip yra nurodomas kunigas ir bažnyčios tarnai¹³³, panašiau, kad M. Mitkevičius Pašušviškis savo lėšomis buvo pastatęs katalikų bažnyčią. Tokios istoriografinės tradicijos susiklostymą, kad Pašušvyje pastatyta bažnyčia iš karto priskiriama kalvinistams, galėjo lemti tai, kad Simono Mitkevičiaus dukterys, ypač Sofija (Bartoševičienė) Vnučkienė bei Darata Šemetienė buvo labai pagarsėjusios reformatų rėmėjos, tad tikėtina, kad tai galėjo turėti įtakos susidarant išankstinę nuostatą ir dėl jų brolio, Mikalojaus Mitkevi-

¹³¹ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 72.

¹³² L. Žebrytė, „Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyvas“, *Lietuvos istorijos metraštis 1984*, Vilnius, 1985, p. 128.

¹³³ LNMB RKRS, f. 93, nr. 1105, l. 1v.

Žemaičių vyskupas Viktorinas Virbickis
Žemaičių vyskupu buvo 1565 – 1567 m.,
Reformacijos procesui jau gerokai išibėgėjus

čiaus Pašušviškio, konfesinės priklausomybės. Juo labiau kad Pašušvį po brolio mirties valdė Sofija Vnučkienė, kuri greičiausiai ir įsteigė čia evangelikų bendruomenę, aprūpino ją, pastatė mūrinę bažnyčią¹³⁴.

Į istorikų domėjimosi akiratį patekus naujiems dokumentams, tai gali būti ne paskutinės pataisos G. Błaszczyko sudarytame XV–XVII a. pradžios Žemaitijos katalikų bažnyčių sąrašė. Tokiai prielaidai paremti turime, mūsų galva, svarių argumentų, besiremiančių istoriografijoje pateiktais duomenimis. Vienas iš jų – K. Jablonskio pateikta informacija apie Žemaičių vyskupijos žemės valdų dydį maždaug apie 1552 m. Iš 2419 žagrių, priklausiusių visai vyskupijai, 1046,5 priklausė parapijoms¹³⁵. Į tai atkreipė dėmesį J. Ochmanskis, palyginęs šią informaciją su Vilniaus vyskupija. Žagrę prilyginus dūmui išeitų, kad Žemaičių vyskupijoje vienai parapijai teko 24 dūmai, o Vilniaus – 21¹³⁶. Šią informaciją patikslino G. Błaszczykas, tačiau Žemaičių vyskupijos parapija išėjo dar geriau aprūpinta nei Vilniaus – vienai parapijai teko 26 dūmai¹³⁷. Žemaičių vyskupijos kūrimosi pradžioje įsteigtų bažnyčių aprūpinimas buvo, kaip žinome, labai menkas, bent jau gerokai menkesnis nei Vilniaus vyskupijoje. Į

¹³⁴ Ten pat, nr. 1, l. 191v.

¹³⁵ K. Jablonskis, „Nauji Vytauto laikotarpio aktai“, *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1933, p. 379 (toliau – K. Jablonskis, „Vytauto laikotarpio...“).

¹³⁶ J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 107.

¹³⁷ G. Błaszczyk, *Uposażenie...*, s. 47.

tai atkreipė dėmesį ir G. Błaszczykas¹³⁸. Ūkinis, socialinis Žemaitijos vystymasis XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje vargu ar galėjo sąlygoti didelių žemės plotų perdavimą Bažnyčiai. Greičiau atvirksčiai. Tad jei K. Jablonskio pateikta informacija tiksli, orientuojantis į vidutinį žemės dydį, tekusį vienai parapijai Vilniaus vyskupijoje, t. y. 21 dūmą, Žemaičių vyskupijoje tokiu atveju turėjo būti apie 49–50 bažnyčių. Tačiau kol galime disponuoti tik 42 (apie 1552 metus žinomų bažnyčių skaičiumi)¹³⁹, tol esame priversti vienai parapijai priskirti 24 dūmus, o tokį žemės kiekį vidutiniškai vienai parapijai Žemaičių vyskupijoje vis dėlto galvojame esant per didelį. Iš čia kyla klausimas, ar gali XVI a. pirmosios pusės bažnyčių Žemaitijoje sąrašas dar pasipildyti?

Nors savo lentelėse G. Błaszczykas tokiems svarstymams lyg ir nepalieka vietos, bet sekant įrodinėjimo eigą tekste tokių užuominų galime rasti. Iš jų pirmiausia reikia paminėti Josvainius, prie kurių G. Błaszczykas nurodo, kad 1593 m. donacijoje šiai bažnyčiai pažymėta, jog ji buvo pastatyta anksčiau, o donavimo laikotarpiu – jau apgriuvusi¹⁴⁰. Todėl bene vieninteliu atveju G. Błaszczykas ne taip kategoriškai atmeta V. Juzumavičiaus teiginį, kad Josvainiuose bažnyčia buvo įkurta 1520 m. Lentelėje G. Błaszczykas Josvainių

¹³⁸ Ten pat, p. 67.

¹³⁹ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 139–180.

¹⁴⁰ Ten pat, p. 173.

bažnyčios įkūrimo datą suformuluoja labai aptakiai – bažnyčia čia galėjo būti įkurta tarp XVI a. pirmosios pusės ir 1587 m.¹⁴¹

Dar vieną, galinčią papildyti pastatytųjų XVI a. pirmojoje pusėje, bažnyčių grupę gali sudaryti tos bažnyčios, apie kurias 1592–1996 m. sudarytas Žemaičių vyskupijos aprašymas („Descriptio...“) buvo informavęs, kad jas įsteigė valakų reformos metu Žygimanto Augusto siųsti revizoriai. Iš viso ten paminėta 12 bažnyčių: Žagarė (Naujoji), Tverai¹⁴², Kvėdarna, Žvingiai, Tryškiai, jau minėti Josvainiai, Plungė, Vieکشniai, Akmenė, Radviliškis, Žarėnai ir Nemakščiai¹⁴³. G. Błaszczykas, aptardamas minėtą dokumentą, nurodė, kad XVI a. viduryje buvo įkurta Nemakščių bažnyčia ir, kaip minėjome, paliko galimybę paankstinti Josvainių bažnyčios įsteigimą. Visų šių bažnyčių (Tverų, Kvėdarnos, Žvingių, Tryškių, Žarėnų) jis pažymėjo tik pirmojo paminėjimo datas, taigi radus patvirtinimų taip pat galima būtų jų įsteigimo datas paankstinti. Mūsų manymu, mažai argumentuotos G. Błaszczyko pateiktos Plungės, Vieکشnių ir Radviliškio bažnyčių įmanomo atsiradimo versijos, nors ir negalime teigti, kad jos būtų visiškai klaidingos. Savo sąraše istorikas net

¹⁴¹ Ten pat, p. 191.

¹⁴² Dokumente įrašyta neaiškiai, galima skaityti ir kaip „Tirczy“, tada galima būtų spėti, kad ten paminėti Tirkšliai, žr. LMAB RS, f. 256, nr. 3585, l. 2.

¹⁴³ LMAB RS, f. 256, nr. 3585, l. 1v–2.

pirmųjų šių bažnyčių paminėjimų galimybės nesusiejo su 1592–1996 m., t. y. su Merkelio Giedraičio sudaryto „Descriptio...“ atsiradimo laikotarpiu, nukeldamas jį į XVII a. pradžią¹⁴⁴. Tokią G. Błaszczyko nuomonę galėtų paremti nebent ta aplinkybė, kad minėtos bažnyčios, kaip nurodo „Descriptio...“, priklausė evangelikams¹⁴⁵. Šia proga norėtume pateikti vieną samprotavimą. Vyskupas M. Giedraitis „Descriptio...“ yra nurodęs, kad Šiluvos bažnyčia priklausė evangelikams. Toks teiginys galėtų kvestionuoti minėto dokumento teksto tikslumą, nes evangelikų bažnyčia Šiluvoje buvo pastatyta kitoje vietoje, o katalikų bažnyčia sunyko¹⁴⁶. Bet čia mes galime matyti ir tikrąjį „Descriptio...“ sudarymo tikslą – M. Giedraičiui tuo metu labiausiai turėjo rūpėti bažnyčios aprūpinimo klausimas, t. y. Šiluvos savininkai buvo nusavinę buvusiai katalikų bažnyčiai priklausiusią žemę, dėl ko vėliau kunigas J. Kazakevičius vedė ilgą bylą¹⁴⁷. Žemės susigrąžinimą leido atlikti ir III LDK Statutas¹⁴⁸. Tad „Descriptio...“ paminėtų Plungės, Vieکشnių, Radviliškio atveju mes galime susidurti jei ne su pastatų, tai bent su aprūpinimo priklausomybės klausimu, o tai galėtų būti reali užuomina į anksčiau tose vietose buvusias katalikų bažnyčias. Juo labiau kad ir

¹⁴⁴ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 185.

¹⁴⁵ LMAB RS, f. 256, nr. 3585, l. 1v–2.

¹⁴⁶ S. Yla, *Šiluva...*, p. 123, 128.

¹⁴⁷ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 312.

¹⁴⁸ J. Lappo, *1588 metų Lietuvos statutas*, t. 2, Kaunas, 1938, p. 147–149 (sk. III, § 33).

Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis (vyskupavęs 1576 – 1609 m.).
Vyskupas, kuriam teko didžiausia našta,
įgyvendinant Katalikų Bažnyčios
Reformą Žemaičių vyskupijoje

pats G. Błaszczykas nurodo, jog V. Juzumavičius savo rankraštyje teigia, kad Plungės bažnyčia atsirado XVI a. pradžioje, o Vieکشnių – 1565 m., Vieکشnių valsčių matuojant valakais¹⁴⁹.

Ta pačia proga, kalbant apie valakų reformos metu funduotas bažnyčias, reikėtų paminėti ir Tirkšlių bažnyčią. G. Błaszczykas atmetė bažnyčios tame miestelyje buvimo faktą, nors ir pažymėjo, kad matuojant valakus čia buvo išskirta žemės klebonijai, bažnyčiai ir jos valakams¹⁵⁰. Istorikas savo išvadą argumentuoja tuo, kad revizorius J. Laškovskis konkrečiai nepaminėjo, jog bažnyčia tuo metu jau stovėjo. Deja, tikresnių užuominų šaltiniuose kol kas neradome ir mes. Čia galėtume paminėti tik tą patį „Descriptio...“. Šiame dokumente vardijant Žygimanto Augusto revizorių funduotas bažnyčias, vietą, kur tekstas sunkiai įskaitomas ir žodį galima suprasti kaip „Tirczy“, istoriografijoje, kaip jau atkreipėme dėmesį anksčiau, yra įprasta įvardyti Tverais¹⁵¹. Tačiau nereikia visiškai atmesti ir Tirkšlių galimybės. Jei pasisektų rasti „Descriptio...“ originalą ar išrašą iš jau minėtų 1635 m. Žemaičių Pilies teismo aktų knygu¹⁵², šį klausimą būtų galima išspręsti. Tačiau ir dabar jau galime teigti, kad bažnyčios realaus atsiradimo Tirkšliuose data gali

¹⁴⁹ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 176.

¹⁵⁰ Ten pat.

¹⁵¹ LMAB RS, f. 256, nr. 3585, l. 2.

¹⁵² Ten pat. Dokumento pabaigoje parašyta, kad išduotas išrašas.

būti gerokai ankstesnė nei 1612 m., ką nurodo G. Błaszczykas¹⁵³. Tą patį galime pasakyti beveik apie visas anksčiau aptartas valakų reformos metu aprūpintas bažnyčias.

Iš G. Błaszczyko pateiktos lentelės išaiškėja labai įdomi detalė – šaltiniuose bažnyčios pirmą kartą dažnai paminimos daug anksčiau, nei joms skiriamos fundacinės privilegijos¹⁵⁴. Tai iš dalies galima būtų paaiškinti dokumentų sunykimu. Kita vertus, galėtume galvoti ir apie tai, kad kai kurios bažnyčios galėjo būti pastatytos anksčiau, nei joms oficialiai buvo suteiktos fundacijos. Kunigą tokiu atveju galėjo išlaikyti, kaip kad buvo net XVII a. pradžioje¹⁵⁵, bažnyčios statytojas. Ši detalė gali sugriauti bet kokius teiginius, susiejančius bažnyčios įsteigimą išimtinai su fundaciniu dokumentu, o nustatytas bažnyčių tinklas, ypač pirmaisiais dviem šimtmečiais, vėl tapo pažymėtas santykinumo žyme. Tai komplikuoja bažnyčių tinklo Žemaitijoje XVI a. viduryje precizišką nustatymą, o kartu sunkina ir mūsų padėtį, nes be tikslesnio katalikų bažnyčių tinklo vaizdo gali šiek tiek deformuotis ir Reformacijos raidos atspindys. Kol kas dar stingant visiškai tikslų duomenų apie katalikų bažnyčių tinklą, daugeliu atvejų turime remtis dabar esančiu tiksliausiu G. Błaszczyko veikalu.

¹⁵³ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 176.

¹⁵⁴ Ten pat, p. 190–192.

¹⁵⁵ Turime galvoje B. Smigelskio perrašytą apie 1613 m. sudarytą Žemaičių vyskupijos bažnyčių sąrašą. Žr. LNMB RKRS, f. 130, nr. 1313, l. 74–75.

Kokias esmines katalikų bažnyčių tinklo formavimosi tendencijas galima įžiūrėti Žemaitijoje per pirmuosius du vyskupijos egzistavimo šimtmečius? Pirmiausia matyti labai didelis DLK funduotų bažnyčių skaičius – net 34 iš 62 kol kas žinomų XV–XVI a. įsteigtų bažnyčių. Privačiose valdose buvo įsteigtos 25 bažnyčios, vyskupo – 3. Tai sudarė atitinkamai 54,8% (DLK), 40,3% (privačių) ir 4,8% (vyskupo). Tačiau šiais skaičiais kaip konstanta atskirais bažnyčių tinklo formavimosi laikotarpiais remtis negalime. XV a. pirmojoje pusėje visas bažnyčias fundavo DLK. Pirmosios privačios fundacijos, remiantis G. Błaszczyku, prasideda apie 1466 m.¹⁵⁶ Iš viso XV a. DLK fundavo 13 bažnyčių (68,4%), privatūs asmenys – 6 (31,5%). Tačiau nuo XVI a. pradžios iki 1555 m. (tuos metus G. Błaszczykas pateikia kaip savotišką katalikų bažnyčių tinklo formavimosi lūžį – septyniolikai metų sustojo naujų bažnyčių steigimas¹⁵⁷) situacija pasikeitė – DLK fundavo 10 bažnyčių (40%), vyskupas – 1 (4%)¹⁵⁸, o privačiai fundacijai priklausė net 14 (56%). Jei

¹⁵⁶ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 163.

¹⁵⁷ Ten pat, p. 182.

¹⁵⁸ Buvome minėję, kad Žemaičių vyskupas mūsų aptariamoju laikotarpiu buvo fundavęs tris bažnyčias. Kiek geriau buvo Vilniaus vyskupijoje, kur iki XVI a. vidurio buvo funduotos 7 tokios bažnyčios (žr. J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 71). Žinant, kad Vilniaus vyskupas valdė keturis kartus daugiau žemių – 4717 dūmų (žr. J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 96) nei Žemaičių – ~1100 žagrių (žr. G. Błaszczyk, *Uposażenie...*, s. 52), žiūrint proporciškai, tai nesudarė didelio skirtumo.

atkreiptume dėmesį į tai, kad privačių bažnyčių fundavimo savotiško „sprogimo“ pradžią galima matyti XV a. paskutinio dešimtmečio antrojoje pusėje, kai viena po kitos buvo įsteigtos Šaukėnų (~1497 m.), Kurtuvėnų (1498 m.) bei Žagarės (~1499 m.) bažnyčios, tai skaičiai dar labiau pasikeistų privačių fundatorių naudai (DLK – 35,7%, privačių – 60,7%, vyskupo – 3,5%). DLK fundacijos bažnyčių skaičius vėl pralenkia privačias tik 1572 – 1596 m. laikotarpiu. Iš 17 bažnyčių 11 fundavo DLK (64,7% tuo metu steigtų bažnyčių), 4 – bajorai (23,5%) ir 2 – vyskupai (11,7%). Kadangi ir G. Błaszczykas savo lentelėje fundacijos pobūdžio grafoje keliose vietose fundatorius yra įrašęs su klaustuku, šie skaičiai iš dalies gali šiek tiek kisti, bet vargu ar gali pakeisti padėtį iš esmės. Šiek tiek, aišku, minėti skaičiai gali pasikeisti ir radus duomenų apie ankstesnes kai kurių bažnyčių fundacijas. Minėtos tendencijos gali rodyti pasikeitimus ūkiniame, socialiniame lygmenyje, bet šiuos klausimus mes aptarsime vėliau. Taip pat pateikti skaičiai, lietę bažnyčių tinklo plėtimąsi tam tikrais laikotarpiais, rodo, kad labai suaktyvėjo (ypač privačių fundacijų pagrindu) bažnyčių steigimas XV a. paskutiniame dešimtmetyje ir tęsėsi iki XVI a. vidurio. Per visą XV a. buvo įsteigta 19 bažnyčių, o per pirmuosius 55 XVI a. metus – 26. Ar Katalikų Bažnyčia Žemaičiuose, kaip ir apskritai visoje Lietuvoje, buvo pasiruošusi tokiam stai-

giam bažnyčių skaičiaus šoktelėjimui, ar pakako dvasininkų? Su šia problema bandysime susipažinti kitame skyriuje.

Apibendrinami tai, ką aptarėme tirdami katalikų bažnyčių tinklą Žemaičių vyskupijoje Reformacijos priešaušryje, galime pasakyti, kad XV a. pabaigoje suaktyvėjęs privačių bažnyčių steigimas stipriai pakeitė Katalikų Bažnyčios materialinį pagrindą. Anksčiau didžiausią įtaką čia turėjo DLK, o XVI a. viduryje išaugo bajorijos įtaka. Suprantama, kad šioje situacijoje, prasidėjus Reformacijai, labai svarbi tapo bažnyčių fundatorių orientacija. Kita vertus, nepaisant to, kad fundacijų XVI a. pirmojoje pusėje labai pagausėjo, vis dėlto Žemaičių vyskupijoje bažnyčių tinklas, lyginant jį net su Vilniaus vyskupijos Vilniaus bei Ašmenos pavietais, kur vienai parapijai teko nuo 240 iki 300 km²¹⁵⁹, buvo menkai išvystytas. Žinant, kad Žemaičių vyskupijos teritorija siekė 25 700 km², XV a. pabaigoje čia vienai bažnyčiai teko 1421 km², apie 1552 m. – maždaug 600 km².

Organizacija

Istoriografijoje vienu iš Reformacijos kelių į LDK palengvinusių veiksmų nurodoma silpna Katalikų Bažnyčios organizacija. Jau minėjome, kad šį veiksnį išskyrė ir istorikai, nagrinėję Reformacijos problematiką Žemaitijoje. Tačiau jų teiginiai nebuvo paremti išsamesne Žemaitiją lietusia

¹⁵⁹ J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 79.

medžiaga, pati prielaida buvo formuluojama labiau atsižvelgiant į visos LDK situaciją, patikslinant, kad Žemaitijoje visi procesai daugiau ar mažiau vėluodavo. Todėl būtina šią problemą aptarti išsamiau. Kalbant apie pagrindinių vyskupijos institucijų padėtį, mums svarbus J. Ochmanskio veikalas, skirtas Vilniaus vyskupijai viduramžiais¹⁶⁰, bei G. Błaszczuko, skirtas Žemaičių vyskupijos organizacijai XV–XVII a. pradžioje¹⁶¹, nes abu veikalai yra panašios struktūros, o tai nagrinėjant minėtą problemą yra labai patogu. Be to, aptardami parapijų aprūpinimą kunigais, pasinaudosime ankstesniame skyriuje minėta medžiaga.

Viena pagrindinių vyskupijos valdymo institucijų po vyskupo buvo kapitula. Vilniaus vyskupijoje ši institucija buvo įsteigta 1388 m. antrojoje pusėje. Ten ją sudarė 10 kanauninkų bei 2 prelatai – iš viso 12 narių¹⁶². Šis skaičius mūsų aptariamam laikotarpiu beveik nesikeitė. Vyskupas Jonas iš Lietuvos kunigaikščių 1524 m. ir 1536 m. norėjo jį padidinti, tačiau kapitula, nors ir sutikdama su vyskupu bei priimdama siūlomas kandidatūras, pažymėjo, kad jie priimami „extra numerum 12“, o išlaikymu turi pasirūpinti pats vyskupas¹⁶³. Tačiau prelatų skaičius XV–XVI a. Vilniaus kapituloje išaugo: XIV a. pabaigoje atsirado kustošas, 1435 m. – arkidiako-

¹⁶⁰ Ten pat.

¹⁶¹ G. Błaszczuk, *Ustrój...*

¹⁶² J. Ochmański, *Biskupstwo wileńskie...*, s. 24.

¹⁶³ Ten pat, p. 26.

Motiejus Strijkovskis (1547 m. – prieš 1593 m.).
Istorikas, Žemaičių vyskupijos kanauninkas, kuriam 1579 m.
vizitacijoje nepagailėta kritikos dėl gyvenimo būdo

nas, vėliau scholastikas ir kantorius. Kartu su naujomis prelatūromis išaugo ir materialinis kapitulos aprūpinimas. Apie XVI a. vidurį Vilniaus kapitulai iš viso priklausė apie 960 dūmų¹⁶⁴, neįskaitant apie 200 dūmų, skirtų katedros altarijai išlaikyti (jie taip pat priklausė kapitulai), bei sufraganijos aprūpinimo – apie 160 dūmų.

Žemaičių vyskupijos kapitula buvo įsteigta 1417 m. Ją sudarė 6 kanauninkai. Prelatas kapituloje atsirado tik 1527 m., kai vyskupas M. Radvila fundavo arkidiakonatą. Tačiau net šios vienintelės prelatūros atsiradimą Žemaičių vyskupijoje galima sieti su atsitiktinumu. Vyskupas M. Radvila nesutarė su kapitula, todėl G. Błaszcykas svarstė, kad arkidiakonato įsteigimas galėjo vyskupui sukurti fundatoriaus šlovę ir leisti laviruoti santykiuose su kapitula¹⁶⁵. Kita vertus, nereikia pamiršti, kad XVI a. pradžioje arkidiakono institucijos buvimo visose vyskupijose pageidavo popiežius¹⁶⁶. Kapitu los aprūpinimas žemėmis, kaip matyti iš K. Jablonskio pateiktų duomenų, apie 1552 m. buvo menkas – 362,5 žagrės¹⁶⁷ (G. Błaszcykas žagrę prilygina maždaug dūmui¹⁶⁸). Akivaizdu, kad Vilniaus kapitula buvo geresnėje padėtyje nei Žemaičių.

¹⁶⁴ Ten pat, p. 97–99.

¹⁶⁵ G. Błaszcyk, *Ustrój...*, s. 97.

¹⁶⁶ Ten pat, p. 98.

¹⁶⁷ K. Jablonskis, „Vytauto laikotarpio...“, p. 379.

¹⁶⁸ G. Błaszcyk, *Uposażenie...*, s. 52.

Paminklas Žemaičių vyskupui M. Giedraičiui ir M. Daukšai Varniuose. Pirmame plane – Mikalojus Daukša (apie 1527 m. – 1613 m.), Žemaičių vyskupijos kanauninkas, pirmasis iki šiol žinomas Didžiosios Lietuvos lietuviškų raštų autorius

Šalia to, Žemaičių vyskupijos kapitula, kaip rodo 1579 m. vizitacijos medžiaga, buvo gerokai pakrikusi ir viduje. Katalikų dvasininkų elgesio normas kai kurie kanauninkai čia pažeidinėjo atvirai¹⁶⁹. Tai yra išsamiai aptarta istoriografijoje¹⁷⁰, todėl ties tuo neapsistosisime.

Kalbėdami apie kitą svarbią vyskupijos administravimo instituciją – kuriją, mes neaptarsime asmeninio vyskupo dvairo, kuris taip pat įvardijamas kaip kurija, kadangi pastarojo organizacija pernelyg individuali. Truputį stabtelėsime tik ties dviejomis svarbiausiomis kurijos institucijomis – kancelriu ir oficiolu.

Nors kanceliarijos buvimo Žemaičių vyskupijoje faktas užfiksuotas dar 1493 m. didžiojo kunigaikščio Aleksandro dotacijos Luokės bažnyčiai pabaigoje, kur paminėtas vyskupo žinioje buvęs archyvas¹⁷¹, tačiau pati žinutė buvo nedatuota. Tik 1513 m. Viduklės bažnyčios altarijos fundavimo dokumente aptinkame minint vyskupo kanceliarijos notarą¹⁷². Tačiau kanclerio institucijos Žemaičių vyskupijoje nebuvo iki pat XVII a. pirmosios pusės pabaigos¹⁷³. Vilniaus vyskupijos kurijoje kanclerio institutas atsirado dar XVI a. pradžioje¹⁷⁴.

¹⁶⁹ *Codex Medicensis...*, p. 508.

¹⁷⁰ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 111–119.

¹⁷¹ *Codex Medicensis...*, p. 135.

¹⁷² Ten pat, p. 183.

¹⁷³ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 80.

¹⁷⁴ J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 18.

Gerokai vėliau nei Vilniaus vyskupijos kurijoje Žemaičiuose atsirado ir oficiolo institutas. Vilniaus kurijoje jis pirmą kartą aptinkamas 1439 m.¹⁷⁵, o Žemaičių – 1503 m.¹⁷⁶ Tačiau šis atvejis negali mums duoti papildomos medžiagos Žemaičių vyskupijos bažnyčių silpnumui XVI a. viduryje paaiškinti, nes tuo metu oficiolo institutas jau buvo.

Jau buvome aptarę bažnyčių tinklą Žemaičių vyskupijoje ir atkreipę dėmesį į savotišką privačių bažnyčių fondacijų „sprogimą“ XV a. pabaigoje. Ar buvo tam pasirengusi bažnyčia?

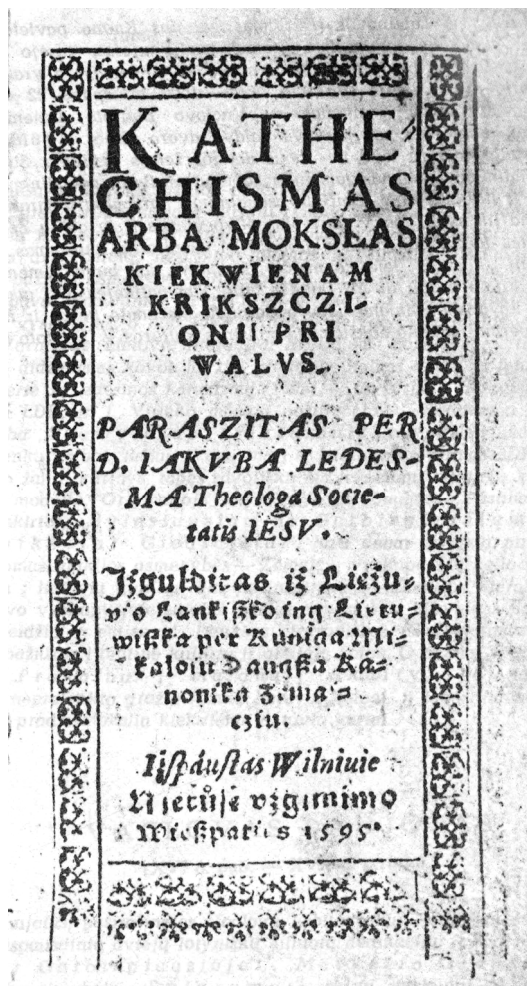
Specialių tyrimų šia tema nėra. Todėl teks tenkintis pavienėmis pastabomis istoriografijoje ir kai kurių mums žinomų šaltinių duomenimis. Į šį klausimą iš dalies atsako ir Žemaičių vyskupo Jurgio Petkevičiaus testamentas, kuriame ypač kreipiamas dėmesys į kunigų rengimą¹⁷⁷. Labiausiai argumentuotai teiginį, kurį M. Valančius perėmė iš A. Vijūko-Kojelavičiaus, kad vyskupo J. Petkevičiaus laikais Žemaičiuose tebuvo likę 7 katalikų kunigai, atmetė Z. Ivinskis. Jis, remdamasis 1579 m. popiežiaus nuncijaus Kaligario auditoriaus Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos išlikusiu tekstu, sudarė tuo metu Žemaičių vyskupijoje buvusių net 19 dvasininkų sąrašą¹⁷⁸. Prie 1579 m. vizitacijos teksto reikia truputį

¹⁷⁵ Ten pat.

¹⁷⁶ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 93.

¹⁷⁷ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 98.

¹⁷⁸ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 276–278.

M. Daukšos išversto J. Ledesmos katekizmo (1595 m.) titulinis puslapis. Pirmoji lietuviška knyga, išspausdinta Didžiojoje Lietuvoje

stabelėti. Šis dokumentas išliko nevisas. Z. Ivinskis teigia, kad trūksta trečdalis teksto¹⁷⁹. Mūsų manymu, šio teksto gali trūkti dar mažiau. Tokią mintį siūlo vyskupo M. Giedraičio apie 1592–1596 m. sudarytas „Descriptio...“. Šiame dokumente išvardyta dauguma tuo metu Žemaitijoje buvusių bažnyčių, nors yra ir trūkumų, pavyzdžiui, nepaminėta Alsėdžių bažnyčia. Svarbiausia, kad „Descriptio...“ nurodyta, kokiam patronatui ir kolicijai bažnyčios priklausė. Žemaičių vyskupo kolicijai priklausė 9 bažnyčios, buvusios vyskupo valdose, ir 5 – DLK miesteliuose. 1579 m. Tarkvinijaus Pekulo vizitacijos maršrutas daugiausia ir apėmė vyskupo kolicijos bažnyčias. Iš eilės buvo aplankytos Vilkijos, Veliuonos, Skirsnemunės, Seredžiaus, Ariogalos, Butkiškės, Kražių, Betygalos, Viduklės, Raseinių, Nemakščių, Kražių, Kaltinėnų ir Varnių bažnyčios. Galima būtų galvoti, kad vizitatoriui vyskupo kolicijai priklausiusios bažnyčios daugiausia ir rūpėjo, o tai, jog buvo aplankytos Seredžiaus, Nemakščių ir Kražių bažnyčios, būtų galima paaiškinti tuo, kad jos vizitatoriui buvo tiesiog pakeliui ir kad kai kuriose jų kunigavo tas pats kunigas. Tai galima pasakyti apie Viduklę, Nemakščius ir Pašaltuonį, kur kunigavo Jonas Jurgevičius; Kražius ir Kaltinėnus, kur bažnyčias valdė Mikalojus Karizna. Iš Žemaičių vyskupo kolicijoje buvusių bažnyčių, vizitacijoje, lyginant jos tekstą su „Descriptio...“ duomenimis, nepaminė-

¹⁷⁹ Ten pat, p. 276.

tos tik Mosėdžio, Luokės, Surviliškio bažnyčios ir, aišku, „Descriptio...“ nepaminėta Alsėdžių bažnyčia. Be to, kol kas neturime ankstesnio nei 1592–1596 m. Surviliškio bažnyčios paminėjimo. Tad praktiškai liko nepaminėtos tik 3 tuo metu vyskupo kolicijoje buvusios bažnyčios, kurių aplankymas dar galėjo praplėsti kunigų sąrašą.

Grįžkime prie Z. Ivinskio paminėtų kunigų sąrašo. Iš jo matyti, kad kartais net po tris bažnyčias aptarnavo vienas kunigas: kun. Jurgis Jurgevičius buvo Ariogalos ir Butkiškės klebonas bei vikaras Betygaloje, kun. Jonas Jurgevičius – Viduklės, Nemakščių ir Pašaltuonio vikaras, Steponas Benkovskis – Veliuonos ir Vilkijos klebonas, be to, jis dar valdė Skirsnemunę, retai Žemaičių vyskupijoje tesilankęs DLK raštininkas, Vilniaus vyskupijos kapitulos narys Mikalojus Karizna – Kražių ir Kaltinėnų klebonas, Martynas Goslickis – Varnių šv. Aleksandro bažnyčios klebonas – dar aptarnavo ir Žarėnų bažnyčią¹⁸⁰. Viena vertus, kelių klebonijų aptarnavimą galėtume sieti su menku klebonų aprūpinimu, kita vertus, čia galima susidurti ir su kunigų trūkumo problema. Tai galėtų paremti ir „Descriptio...“, kurio duomenimis, tarp 1592–1596 m. Žemaičių vyskupijoje apleistų bažnyčių minimos: Veliuona, Vilkija, Skirsnemunė, Žagarė, Tverai (Tirkšliai?), Kvedarna, Žvingiai, Radviliškis, Žarėnai, Nemakščiai. Kaip matyti iš 1579 m. minimų bažnyčių, kurių

¹⁸⁰ Ten pat, p. 276–278.

kelias aptarnauja vienas kunigas, su 1592–1596 m. sudarytu dokumentu susisieja Nemakščių, Veliuonos, Vilkijos, Skirsnemunės ir Žarėnų bažnyčios. Iš jų tiesiogiai susieti su buvusia kunigų trūkumo problema galima būtų tik Nemakščius ir Žarėnus. Kaip informuoja „Descriptio...“, Veliuona su jos filijomis Vilkijoje ir Skirsnemunėje buvo užimta (greičiausiai užimtos buvo tik šių bažnyčių žemės). Kadangi 1579 m. vizitacija nepateikė visos Žemaičių vyskupijos situacijos, sunku ką nors pasakyti apie „Descriptio...“ minimas apleistas likusias penkias bažnyčias. Viena aišku – visos jos priklausė DLK. Šiek tiek nušviesti situaciją mums dar gali apie 1613 m. sudarytas Žemaičių vyskupijos bažnyčių sąrašas¹⁸¹. Jame matyti, kad net keliais atvejais vienas kunigas aptarnavo kelias bažnyčias. Čia jas poromis galime paminėti: Vainuto ir Žvingių, Alsėdžių ir Sedos, Šiaulių ir Radviliškio, Ariogalos ir Butkiškės. Su „Descriptio...“ vakuojančiomis bažnyčiomis čia siejasi Žvingiai ir Radviliškis. Jos atskiro kunigo neturėjo ir 1613 m., o kad vieno kunigo tvarkomos Ariogalos ir Butkiškės bažnyčios, matome dar 1579 m. vizitacijoje. Be to, 1613 m. sąrašė atskirai išskirta neturinčių aprūpinimo koplyčių grupė, kuriai priklausė Tverai, Žarėnai, Lieplaukė, Naujamiestis, Skirsnemunė, Girkalnis, Pašaltuonis ir Pajūris. Su prantama, kad prie jų nenurodyti ir kunigai. Kita vertus, kunigų trūkumą Žemaičių vyskupijoje remia ir Z. Ivinskio su

¹⁸¹ LNMB RKRS, f. 130, nr. 1313, l. 74–75v.

M. Daukšos išverstos J. Vujeko postilės (1599 m.)
titulinis puslapis

darytas 19 kunigų sąrašas, iš kurio matyti net 11 jų buvus iš Lenkijos¹⁸².

Apibendrinami galime pasakyti, kad Žemaičių vyskupijos organizacija, lyginant ją su Vilniaus vyskupija, buvo blogiau išvystyta, atskirų institucijų steigimas čia smarkiai vėlavo. Tai buvo susiję ir su daug menkesniu materialiniu vyskupijos aprūpinimu. Į bažnyčių fundavimą aktyviau įsitraukus bajorijai, Žemaičių vyskupija, pasirodo, buvo tam nepasiruošusi ir negalėjo visų bažnyčių aprūpinti kunigais net XVII a. pradžioje.

¹⁸² Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 276–278.

XV A. PABAIGOJE – XVI A. PRADŽIOJE ŽEMAITIJOJE VYKĘ ESMINIAI POKYČIAI, TURĖJĘ ĮTAKOS IR KATALIKŲ BAŽNYČIOS BEI REFORMACIJOS RAIDAI

Bajorija

Dar XX a. pradžioje istoriografija atkreipė dėmesį į tai, kad nagrinėjant Reformacijos proceso problematiką būtina gerai išsiaiškinti ir socialinę LDK padėtį¹⁸³. Apibendrinami tyrinėjimus, galime pasakyti, kad LDK gyvenime ryškiausią vaidmenį vaidino bajorijos viršūnė – ponija, kuri XVI a. bandė konsoliduoti ir visą bajorų luomą¹⁸⁴. Lemiamas ponijos vaidmuo buvo ir Reformacijos procesui¹⁸⁵. Kalbant apie Žemaitiją šią išvadą šiek tiek komplikuoja S. Tworeko teiginys, kad čia, skirtingai nei LDK, kur didžiausią vaidmenį remiant Reformaciją suvaidino magnatai, į jos rėmimą la-

¹⁸³ A. Dambrauskas, „Pradžia ir išsiplėtojimas protestantizmo Lietuvoje XVI a.“, *Draugija*, Kaunas, 1909, p. 354, 357; J. Puryckis, *Die Glaubenspaltung in Litauen in XVI. Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten in Jahre 1569*, Freiburg, 1919, S. 89; A. Alekna, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Kaunas, 1936, p. 67.

¹⁸⁴ A. Bumblauskas, *Reformacijos genezė...*, p. 72.

¹⁸⁵ Ten pat, p. 69.

biausiai išitraukė turtingoji ir vidutinė bajorija¹⁸⁶. Tai verčia stabtelėti ir išsiaiškinti socialinę raidą Žemaitijoje XVI a., daugiausia dėmesio skiriant bajorijai. Juo labiau kad nagrinėdami katalikų bažnyčių tinklo formavimąsi buvome pažymėję, kad iki XV a. bažnyčių tinklas plėtėsi daugiausia remiamas DLK fundacijų, bet nuo paskutinio XV a. dešimtmečio prasideda savotiškas privačių bažnyčių fundavimo „sprogimas“. Tai leidžia daryti prielaidą, kad Žemaitijoje XV a. pabaigoje privačių dvarų formavimosi procesas buvo pažengęs į priekį tiek, kad dalį savo turto bajorai jau galėjo skirti ir nebe ūkinėms reikmėms. Tad tiek katalikų bažnyčių tinklo formavimosi, ypač nuo XV a. paskutinio dešimtmečio, tiek Reformacijos proceso kontekstuose matyti aktyvus bajorijos vaidmuo. Tai verčia bent jau šiek tiek stabtelėti ties šio luomo raida. Svarbiausias klausimas, į kurį čia reikėtų ieškoti atsakymo, – kiek S. Tworeko teiginys dėl vidutinės ir turtingosios bajorijos aktyvaus dalyvavimo remiant Reformacijos procesą gali rodyti Žemaitijos specifiką lyginant su bendra raida LDK?

Pirmiausia čia reikėtų turėti aiškius kriterijus, – kaip galima būtų skirstyti bajoriją į stambiuosius, vidutinius ir smulkiuosius bajorus. Gana sėkmingai tokius kriterijus yra bandęs formuluoti dar J. Ochmanskis. Jis pagal žemės valdos dydį bajorus suskirstė į atskiras grupes. Pirmajai jis priskyrė

¹⁸⁶ S. Tworek, „Z zagadnień...“, s. 209.

bajorus, neturėjusius pavaldinių, antrajai tuos, kurie valdė 1–5 valstiečių dūmus, trečiajai – valdžiusius 6–50 valstiečių dūmų; stambiųjų bajorų viršūnę, anot istoriko, sudarė tie, kurie valdė daugiau kaip 100 dūmų¹⁸⁷. J. Ochmanski nuomone, ketvirtoji iš jų, t. y. stambiųjų žemvaldžių, grupė iš savo valdų gaudavo daugiau pajamų, nei buvo realūs poreikiai, todėl dalį tų pajamų jie galėjo skirti prabangai¹⁸⁸. Istoriografijoje užfiksuota, kad bajorai Žemaitijos gyventojų struktūroje sudarė gerokai didesnę dalį nei kitose LDK teritorijose ir kad daugiausia bajorija čia buvo smulki¹⁸⁹. Joje ypač ryškiai išsiskiria seniūno, kuriuo beveik paveldimai nuo 1412 m. buvo Kęsgailų giminės atstovai, figūra. Jau vien tai, kad Kęsgailos 1528 m. turėjo išruošti 344 raitelius¹⁹⁰, o visa Žemaitija išruošė 1855¹⁹¹, akivaizdžiai rodo, koks didelis buvo skirtumas tarp seniūno ir likusios Žemaitijos bajorijos dalies. Tad ar galėtume platesnį stambiųjų žemvaldžių sluoksnį rasti Žemaitijoje? Norėdami atsakyti į šį klausimą, be Kęsgailų, Žemaitijoje turėtume rasti tokių giminių, kurios valdė mažų mažiausiai 50 dūmų.

¹⁸⁷ J. Ochmański, „Szlachta żmudzka w XVII wieku“, *Dawna Litwa, Olsztyn*, 1986, s. 208–209 (toliau – J. Ochmański, „Szlachta żmudzka...“).

¹⁸⁸ Ten pat, p. 204.

¹⁸⁹ J. Kiaupienė, *Kaimas...*, p. 35–36.

¹⁹⁰ K. Pietkiewicz, *Kieźgajlowie...*, s. 91.

¹⁹¹ J. Kiaupienė, *Kaimas...*, p. 36.

Paskutiniu metu vis didesnio dėmesio istoriografijoje sulaukia Kontautų giminė¹⁹². Ją bendrame Žemaitijos bajorijos kontekste drąsiai galima gretinti su Kęsgailomis. Gana išpūdingas paskutinio šios giminės atstovo, Jono Kontauto, mirusio XV a. paskutinio dešimtmečio pradžioje ar viduryje, žemės valdų dydis. Pats J. Kontautas buvo vedęs Vilniaus vaivados Alekno dukterį Jadvygą. Santuoka buvo bevaikė, todėl po mirties jo žemes pasidalijo žmona Jadvyga Aleknaitė, vėliau ištekėjusi už Punios vietininko Stanislovo Bartoševičiaus, ir Jono Kontauto sesers sūnus Mikalojus Šemeta¹⁹³. Jadvyga Kontautienė įnešė S. Bartoševičiui jos pirmajam vyrui priklausiusius Pajūrio, Kražių ir Tytuvėnų dvarus¹⁹⁴. Juos atskiru raštu patvirtino DLK Aleksandras¹⁹⁵. Mikalojui Šemetai atiteko Šaukėnų, Karklėnų ir Lyduvėnų dvarai¹⁹⁶. Yra išlikę XVI a. sudaryti Pajūrio, Kražių ir Tytuvėnų dvarų inventoriai. Iš jų matyti, kad 1571 m. Pajūrio (= Tauragės)

¹⁹² S. Rowell, „Rusena karas Žemaičiuose: keletas pastabų apie 1442 m. privilegijos genezę“, *Žemaičių praeitis*, t. 8, Vilnius, 1998 (toliau – S. Rowell, „Rusena karas Žemaičiuose“); E. Saviščevas, „Kęsgailų Žemaitija. Kelios pastabos apie Kęsgailų valdymą Žemaitijoje (1442–1527)“, *Lituanistika*, t. 58, nr. 2, 2004 (toliau – E. Saviščevas, „Kęsgailų Žemaitija...“); R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003 (toliau – R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė...*).

¹⁹³ LMAB RS, f. 256, nr. 3634, 3635, 3636.

¹⁹⁴ Ten pat, f. 256, nr. 3636.

¹⁹⁵ Ten pat, f. 256, nr. 3634, 3635.

¹⁹⁶ Ten pat, f. 256, nr. 3636.

dvaras apėmė 341 valaką¹⁹⁷, Kražių (= Kelmės) 1574 m. – 164 dūmus¹⁹⁸, Tytuvėnų 1555 m. – 164 dūmus¹⁹⁹. Net jei dvarų dydžius, atsižvelgdami į jų augimą, gerokai sumažintume, S. Bartoševičiui galėjo tekti 400–500 dūmų valdos. Maždaug tokią pačią dalį gavo ir Mikalojus Šemeta. Tad XV a. pabaigoje Jonui Kontautui galėjo priklausyti apie 800 – 1000 dūmų. Kadangi Jono Kontauto tėvas, Mykolas Kontautas, 1435–1440 m. bei 1441–1443 m. Žemaitijoje seniūnavo, o vėliau, seniūnu vėl tapus Kęsgailai, buvo paseniūniu²⁰⁰, toks J. Kontauto žemės valdų dydis nuostabos nekelia. Bet Kontautų valdomis mes negalime nors kiek labiau argumentuoti stambesnių dvarų formavimosi proceso, nes Žemaičiuose Kontautai, kaip ir Kęsgailos, užėmė labai aukštas pareigas. Bet kuriuo atveju Kęsgailų ir Kontautų giminės ratai jau siūlo tam tikrą bajorijos ratą, galintį reprezentuoti turtingąją bajoriją.

Ar galima būtų šį sąrašą išplėsti? Šiuo atveju pabandytume sugretinti katalikų bažnyčių ar altarijų fundatorių Žemaitijoje bei 1528 m. kariuomenės surašymo duomenis.

¹⁹⁷ J. Kiaupienė 1 žagrę XVI a. vid. prilygino maždaug 1 valakui (J. Kiaupienė, *Kaimas...*, p. 47), o G. Błaszczycas žagrę prilygino maždaug dūmui (G. Błaszczyc, *Uposażenie...*, s. 52). Nieko geresnio neturėdami, tuo vadovausimės ir mes, nes ypatingo tikslumo čia nesiekiamo. Dėl Tauragės inventoriaus – žr. *IA*, t. 1, p. 179–199.

¹⁹⁸ Ten pat, p. 209–215.

¹⁹⁹ *AVAK*, t. 14, p. 5–20.

²⁰⁰ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 22.

Gruževskių giminės statyti Kelmės dvaro rūmai.
Šiose vietose XV a. viduryje savo dvarą pradėjo kurti Kontautai

Žinomų mums bažnyčių fundatorius palyginus su 1528 m. kariuomenės surašymo duomenimis, matyti, kad apie 1499 m. Žagarėje įsteigusio bažnyčią Stanislovo Sirevičiaus žmona statė 19 žirgų²⁰¹ nuo Viduklės valsčiuje buvusių valdų. Lioliuose 1517 m. fundavę bažnyčią Martynas ir Lukošius Viekavičiai: pirmasis – nuo Viduklės valsčiuje buvusių valdų statė 10²⁰², o nuo Upytėje buvusių valdų – 5 žirgus²⁰³, antrasis – nuo Viduklės valsčiuje buvusių valdų – 4²⁰⁴, nuo Upytės – 7 žirgus²⁰⁵; Šilalėje 1533 m. fundavę bažnyčią Stanislovas ir Jonas Orvydavičiai nuo valdų Kelmės valsčiuje statė 6²⁰⁶, deja, nepažymėta, kiek žirgų statė nuo Pajūrio valsčiuje buvusių valdų. Kadangi vienas raitelis buvo išruošiamas nuo 8 tarnybų, o vieną tarnybą apytiksliai prilygintume 2 dūmams, tai S. Sirevičius turėjo valdyti mažiausiai 320 dūmų, M. Viekavičius – 240, L. Viekavičius – 176 dūmus, S. ir J. Orvydavičiai, jei tarsim, kad nuo Pajūrio valsčiaus išruošdavo tik 1 raitelį (o tai sunkiai tikėtina, nes būtent šiame valsčiuje jie fundavo bažnyčią), – 112 dūmų. Šiek tiek problemų sudaro tai, kad kariuomenės surašyme bajorai išvardyti tik vardais ir tėvavardžiais, todėl ne visada galima rasti reikalingą žmogų. Dėl šios priežasties negalime pateikti

²⁰¹ *RIB*, t. 33, p. 232.

²⁰² Ten pat.

²⁰³ Ten pat, p. 102.

²⁰⁴ Ten pat, p. 232.

²⁰⁵ Ten pat, p. 102.

²⁰⁶ Ten pat, p. 229.

duomenų apie Saločių bažnyčios fundatorių žemės valdų dydį. Kiek anksčiau šalia šių duomenų mes jau buvome aptarę S. Bartoševičiaus galimybes. Sunkiau apibrėžti nors kontūrus Šiaulėnų bažnyčios fundatoriaus Mikalojaus Stankevičiaus Butrimo ir Sedos bažnyčios fundatorių Vaclovo bei Elžbietos Bartoševičių žemės valdų jų dydžiui nustatyti. Pasakutiniu atveju mums kiek padeda fundatorių sūnaus Jono Bartoševičiaus testamentas, sudarytas 1547 m., kuriuo jis savo žmonai Sofijai Mitkevičiūtei paliko Sedos, Liolių Kolainių, Viekšnių ir Tryškių dvarus²⁰⁷. Nors nežinome, koks šių valdų dydis (testamente Sedos dvaras prilygintas 400 kapų grašių sumai²⁰⁸), tačiau vienaip ar kitaip jos gana didelės ir tikrai peržengė 50 dūmų ribą.

Dėl Šiaulėnų bažnyčios fundatoriaus valdų kol kas negalime nieko pasakyti. Įdomi K. Petkevičiaus informacija, kad 1528 m. Kęsgailos Šiaulėnuose turėjo 150 jiems priklaususių tarnybų²⁰⁹ ir kad XV a. ten buvo Kęsgailų giminaičio Butrimo valdų²¹⁰. Tokiu atveju mums reikia kalbėti apie Kęsgailų artimųjų ratą, o kaip tik Kęsgailų mes aptarti čia nenorime, nes jų galimybės gerai žinomos.

²⁰⁷ VUB RS, f. 69, nr. 38, l. 1 v.

²⁰⁸ Ten pat.

²⁰⁹ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 91.

²¹⁰ Ten pat, p. 118.

Šiaulėnų dvaras.
XVI a. šios vietos iš Butrimavičių perėjo Šemetų giminei

1528 m. kariuomenės surašyme pavyko rasti ir kai kurių altarijų Žemaitijoje fundatorius:

Eil. Nr.	Fundatorius	Fundavimo vieta ir laikas	Statė žirgų	Dūmų skaičius
1	Vaclovas Daugirdaitis	Raseiniai, 1509	10	160
2	Martynas Petraševičius*	Viduklė, 1513	5	80
3	Aleksandras Jokūbavičius**	Krekenava, 1515	9	144
4	Martynas Juškavičius ir Stanislovas Andriuškavičius	Raseiniai, 1516	1 3	16 48
5	Mikalojus Valatkevičius	Betygala, 1524	5	80
6	Andrius Rukavičius	Kražiai, 1534	12	192
7	Jokūbas Dargaitis	Kaltinėnai, 1536	2	32
8	Jonas Stankevičius Bilevičius	Raseiniai, 1536	8 (?)	128 (?)

* Fundavo kartu su Miško Jurgevičiumi ir Elžbieta Vlatkonis, bet pastarųjų nepavyko rasti surašyme.

** Fundavo kartu su Mykolu Jonavičiumi, bet jo nepavyko rasti surašyme.

Pateikti duomenys rodo, kad didžioji bažnyčių ir altarijų fundatorių dalis turėjo valdas, viršijusias 100 dūmų, o tai,

remiantis J. Ochmankiu, turėjo ženklinti stambiają žemėvaldą²¹¹. Tai atsiskleidžia vien iš šykščių 1528 m. kariuomenės surašymo duomenų, kuriuos labai sunku kiekvienu konkrečiu atveju laikyti tiksliais, ką įtaigiai gali nurodyti kad ir Sedos bažnyčios fundatoriaus Vaclovo ir Elžbietos Bartoševičių atvejis. Jie nuo valdų Raseinių ir Viduklės valsčiuose turėjo išruošti tik 4 raitelius²¹², o tai leidžia kalbėti tik apie 64 dūmų skaičių. Su tokio dydžio valdomis net ir altariją būtų buvę sunku funduoti, nekalbant apie bažnyčią. Tad masiškesnis bažnyčių fundavimas XV a. pabaigoje – XVI a. pirmojoje pusėje, atsižvelgiant ir į stiprėjančią turtinę bajorijos padėtį, nors ir su išlygomis, gali būti ir aktyvesnio Žemaitijos bajorijos elito išsiskyrimo laikotarpio požymis.

Ką tokiu atveju būtų galima laikyti vietos bajorijos elitu? Čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad XVI a. pradžioje Stanislovui Kęsgailai ar jo vietininkams pradėjus piktnaudžiauti valdžia tam pasipriešino tijūnai²¹³. S. Kęsgailai parėmus nepilnametį Žygimantą Augustą, pripažįstant jį Didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, Žygimantas Senasis į šį Žemaitijos tijūnų pasipriešinimą pažiūrėjo pro pirštus. Tačiau pats pasipriešinimo faktas rodo, kad bajorijos diferenciacijos proceso metu Žemaitijoje jau yra išsiskyrusi kitokią vietos gyvenimo sam-

²¹¹ J. Ochmański, „Szlachta żmudzka...“, s. 204.

²¹² *RIB*, t. 33, p. 209, 232.

²¹³ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 37.

pratos koncepciją turinti bajorijos grupė. Nepaisant E. Saviščevo pažymėtos kitų Žemaitijos pareigūnų, ypač valdovo domeno, svarbos²¹⁴, elitui, atsižvelgdami ir į pasipriešinimo seniūnui kontekstą, mažiausiai rizikuodami galime priskirti tijūnus. Čia verta atkreipti dėmesį ir į tai, kad dar I. Lapo, aptardamas juos, pažymėjo, jog nepaisant tijūnų pavaldumo seniūnui XVI a. vid. Žygimantas Augustas, skirdamas žemes išsitarnavusiems bajorams, apie tai pranešdavo ne tik seniūnui, bet ir tam tijūnui, kurio tiesioginei priežiūrai buvo skiriamos žemės²¹⁵. Tad istorikas užfiksavo XVI a. vid. susiklosčiusią išskirtinę tijūnų padėtį, nors ir neanalizavo jos kintimo nuo XV a. pab. Be to, reikia atkreipti dėmesį ir į tai, kad XVI a. pirmojoje pusėje Žemaitijoje vyko keletas reiškinų, kurie skatino pasikeitimus ir bajorijos viduje. Pirmiausia jau 1527 m. buvo pakeistas Žemaitijos valdymas. Buvo įvykdytos žagrių, o vėliau ir valakų reformos, skatinusios greitesnę ir žemutinių bajorijos sluoksnių organizavimąsi²¹⁶. Kad šie poslinkiai apėmė ir viršutinius Žemaitijos bajorijos sluoksnius, matyti ir iš to, kad 1567 m. kariuomenės surašyme aiš-

²¹⁴ E. Saviščevas, „Kęsgailų Žemaitija...“, p. 12–15.

²¹⁵ И. И. Лаппо, *Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория*, С. Петербург, 1901, с. 307–308.

²¹⁶ М. Любавский, *Областное деление*, с. 423–424; E. Gudavičius, „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų“, *LMAD, A ser.*, t. 3 (52), 1975, p. 67–68 (toliau – E. Gudavičius, „Šlėktų atsiskyrimas...“).

kiai išskirti „ponai tijūnai“ ir „ponai žemininkai“²¹⁷. Šiuo atveju „ponų tijūnų“ kategorijos išskyrimas taip pat pasitarauja kaip vienas iš argumentų didesnę dėmesį skirti būtent šias pareigas ėjusiems asmenims. Čia lygiagrečiai gal dar galima būtų kelti ir kitą klausimą – kiek realus pretendavimas į „ponus“ Žemaitijoje XVI a. viduryje?

Paskutiniu metu Žemaitijos administravimui XV a. antroje pusėje – XVI a. dėmesio skyrė E. Saviščevas. Istorikas, nagrinėdamas Jono Kęsgailos laikų Žemaitijos administravimo mechanizmą, pažymėjo, jog šalia Kęsgailų giminaičių (Ariogalos tijūno Talato, Batakių seniūno Stankaus Sudivojaičio)²¹⁸, Skirsnemunės seniūno pareigas ėjo Gedgaudas, Veliuonos – Stankus Mordašas, Raseinių tijūno – Kybartas, pastarosios vietovės vietininko – Stanius. Be to, tijūno pareigas ėjęs yra nurodytas Mikalojus Sirevičius²¹⁹. Iš XVI a. pirmosios pusės tijūnų E. Saviščevas išskiria Mikalojų Valadkavičių, Vaitiekių Orvydavičių, Andrių Rukavičių, Andrių bei Vaitiekių Bartoševičius, Stankų bei Petrą Bilevičius, Stanislovą Sirevičių. Jie, anot istoriko, šias pareigas dažniausiai paveldėdavo²²⁰. Paskutinis teiginys labai svarbus aiškinantis tuometinės bajorijos susikorporavimo lygius. Vietos bajori-

²¹⁷ RIB, t. 33, s. 1257–1260.

²¹⁸ E. Saviščevas, „Kęsgailų Žemaitija...“, p. 9, 10. Apie Talato galimą kilmę iš Kęsgailų žr. R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė...*, p. 250.

²¹⁹ E. Saviščevas, „Kęsgailų Žemaitija...“, p. 9–10.

²²⁰ Ten pat, p. 17–18.

jos dalyvavimas administruojant Žemaitiją E. Saviščevei leido teigti, kad nepaisant stiprėjančios Kęsgailų įtakos XV a. antroje pusėje nemažą vaidmenį tebevaidino vietos bajorija, turėjusi čia nusistovėjusį autoritetą²²¹. Tai gana svarbus teiginys, turintis reikšmės ir minėtiems XVI a. pradžios įvykiams. Juo labiau kad 1532 m. mirus Stanislovui, Stanislovo, Kęsgailai, Žemaitijos seniūno pareigos patyrė didelę kaitą. Jas iš eilės ėjo P. Kiška (1532 11 10–1534 m.), J. Radvila (1535–1542 m.), M. Kločko (1542–1543 m.), Jurgis Bilevičius (1543 m.), Jeronimas Chodkevičius (1545–1561 m.)²²². Matyti labai didelė seniūnų kaita (čia mes nepažymėjome laikinai valdžiusių Jono Stankevičiaus Bilevičiaus bei kunigaikščio Semiono Odyncevičiaus (1534 m.) ir Grigo Chodkevičiaus (1563 m.)²²³). Dažna seniūnų kaita galėjo turėti įtakos tijūnų sureikšminimui. Bet mums reikia atkreipti dėmesį ir į kitus procesus, vykusius tuo metu, ypač į reikšmingus pasikeitimus persiskirsčius stambioms žemės valdoms. Labai didelę įtaką perspektyvai turėjo tai, kad 1554 m., mirus Jonui Kęsgailai, Zavišoms ir Šemetoms atiteko didelės valdos (Zavišoms – 2372 dūmai, Šemetoms – 2475 dūmai)²²⁴. Be to, XVI a. viduryje persiskirstė daug mažesnės

²²¹ Ten pat, p. 10.

²²² A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w.*, Warszawa, 1887, s. XLVIII (toliau – A. Boniecki, *Poczet...*).

²²³ Ten pat.

²²⁴ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 93, 96.

jau minėto J. Kontauto valdos, kurias S. Bartoševičiaus duktė Ona ištekėdama buvo įnešusi Jonui Hlebavičiui. Pastarųjų dukros su savo vyrais 1549 m. jas pasidalijo: Mykolui ir Jadvygai Sapiegoms teko Tytuvėnų dvaras, Merkeliui ir Elžbietai Šemetoms – Pajūrio (= Tauragės) dvaras, kunigaikščiui Ivanui ir Onai Solomereckiams – Kelmės dvaras²²⁵.

Didesni žemėvaldos pokyčiai atsispindi ir 1567 m. kariuomenės surašyme. Savo valdas išplėtė ir Jono Stankevičiaus Bilevičiaus, 1534 m. ėjusio seniūno pareigas, palikuo- nys. 1528 m. Jonas Stankevičius išruošė 8 raitelius, o 1567 m. jo sūnūs: Ariogalos tijūnas Mikalojus Stankevičius – 27²²⁶, Kristupas Stankevičius – 4²²⁷. Šiek tiek daugiau nei senelis Martynas Bilevičius, kuris 1528 m. statė 5 raitelius²²⁸, 1567 m. išrengė jo anūkas, Žemaičių seniūno Jurgio Bilevičiaus sūnus Vaitiekus Bilevičius – 6²²⁹. Pastarieji savo valdas praplėtė nedaug, išskyrus Mikalojų, Jono, Stankevičių Bilevičių. Labiausiai sustiprėjo vis dėlto Šemetos ir Zavišos. Kadangi Zavišos aktyvios veiklos Žemaitijoje nevykdė, labiausiai XVI a. viduryje išsiskiria Šemetos. Greičiausiai tokią Šemetų sėkmę lėmė XV a. pabaigoje gautos J. Kontauto žemės: Šaukėnų, Lyduvėnų, Karklėnų dvarai (žr. priedą).

²²⁵ Ten pat.

²²⁶ Pareigas nurodo K. Jablonskis (žr. LMAB RS, f. 256, nr. 995, l. 1); žirgų skaičių žr. *RIB*, t. 33, p. 1258.

²²⁷ *RIB*, t. 33, p. 1260.

²²⁸ Ten pat, p. 212.

²²⁹ Ten pat, p. 1259.

Turtinės padėties pasikeitimas ir susigiminiavimas su, ko gera, įtakingiausia Žemaitijos vietine gimine XV a. turėjo turėti lemiamą reikšmę aktyvių vietos gyvenime Šemetų pozicijų augimui bei suvaidinti nemažą vaidmenį susigiminiuojant Šemetoms ir Kešgailoms, o vėliau Šemetoms ir Chodkevičiams, ir Hlebavičiams. Tokią nuomonę gali paremti ir tai, kad Šemetų susigiminiavimas su Kešgailomis įvyko jau kitoje kartoje po Mikalojaus Šemetos²³⁰. Įdomu ir tai, kad Jeronimas Chodkevičius, mūsų turimomis žiniomis, Žemaičių seniūnu tapo tais pačiais metais, kai vedė Oną Šemetaitę²³¹ ir įsikūrė iš to paties J. Kontauto M. Šemetai tekusio Šaukėnų dvaro dalyje²³².

Pradėjus aptarti giminystės kontekstus reikia ypač atkreipti dėmesį į tai, kad XVI a. pradžioje susiklostė ryšiai tarp kelių Žemaitijos tijūnų ir seniūno Jurgio Bilevičiaus per Rietavo tijūno Simono Mitkevičiaus šeimą (žr. priedą). Tai mes buvome aptarę atskirame straipsnyje²³³. Čia tik trumpai paminėsime, kad Simono Mitkevičiaus duktė Sofija pirmą kartą buvo ištekėjusi už Kražių tijūno Jono Bartoševičiaus²³⁴,

²³⁰ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, tabl. IV.

²³¹ Ten pat; A. Boniecki, *Poczet...*, s. XLVIII.

²³² Tai matyti iš J. Chodkevičiaus susirašinėjimo su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu (žr. *Elementa...*, p. 180).

²³³ V. Vaivada, „Morkaus Vnučkos giminystės ryšiai“, *Žemaičių praeitis*, Vilnius, 1993, p. 83–84 (toliau – V. Vaivada, „Morkaus Vnučkos...“).

²³⁴ VUB RS, f. 69, nr. 38, l. 1v; LMAB RS, f. 256, nr. 995, l. 13.

Mikalojus Mitkevičius, valdovo maršalka, Pašušvio dvaro savininkas, Sofijos Vnučkienės, Daratos Šemetienės, Onos Kęstartienės brolis

antrą – už Rietavo tijūno Morkaus Vnučkos. Kita Simono Mitkevičiaus duktė, Darata, – už Pajūrio tijūno Stanislovo Šemetos. Trečia S. Mitkevičiaus duktė, Ona, pirmą kartą buvo ištekėjusi už Žemaičių seniūno Jurgio Bilevičiaus, po šio mirties – už Biržinėnų tijūno Sebastijono Kęstarto²³⁵. Lieka dar pridurti, kad Simono Mitkevičiaus sūnus Mikalojus, literatūroje dažniausiai minimas Pašušviškiu²³⁶, buvo Ariogalos tijūnas²³⁷. Greičiausiai M. Vnučka savo svainiui daugiau ar mažiau turėjo būti dėkingas ir už Rietavo tijūno bei karališkojo maršalkos pareigas²³⁸. Tad apie XVI a. vidurį Žemaitijoje tijūnai sustiprėjo ūkine prasme ir susisaistė giminiais saitais, kas turėjo šią grupę glaudžiai konsoliduoti. Didžiausias vaidmuo teko Šemetų giminei, tačiau nemažai jungiamųjų gijų buvo ir Mitkevičių rankose.

Atskirai pateikiame tijūnų, valdžiusių XVI a. antrojoje pusėje, sąrašą, sudarytą remiantis K. Jablonskio surinkta ir dar nepublikuota medžiaga²³⁹.

²³⁵ Ten pat.

²³⁶ V. Vaivada, „Morkaus Vnučkos...“, p. 83–84.

²³⁷ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 172.

²³⁸ V. Vaivada, „Morkaus Vnučkos...“, p. 83.

²³⁹ LMAB RS, f. 256, nr. 995 (dalis platesnės apimties juodraštinio rankraščio; nurodyti asmenys pateikiami netaisant K. Jablonskio turėtų duomenų, tačiau taupant vietą atsisakyta nuorodų į paminėjimo šaltinius, asmenvardžiai sulietuvinti).

Eil. Nr.	Valsčius	Tijūnai	Metai
1	Ariogala	Mikalojus, Šimkaus (Simono), Pašušviškis Mitkevičius	1550–1561
		Mikalojus, Jono, Stankevičius Bilevičius	1563–1580
		Sebastijonas, Sebastijono Mykolo, Kęstartas	1582–1609
2	Beržėnai	Jonas Stankevičius Bilevičius	1535–1543
		Merkelis, Stanislovo, Šemeta	1550–1570
		Kunigaikštis Lukošius, Boleslovo, Svirskis	1571–1591
		Leonas Sapiega	1592
		Gabrielius Vaina	1593–1599
3	Biržinėnai	Sebastijonas, Mikalojaus, Kęstartas	1554–157
		Mikalojus, Stanislovo, Tolvaišas	1572–1597
		Adomas, Mikalojaus, Tolvaišas	1601–1610
4	M. Dirvėnai	Bagdonas Mitkevičius	1532–1556
		Vaitiekus, Jono, Šemeta	1559–1571
		Merkelis, Vaitiekaus, Šemeta	1580–1594
		Gabrielius Vaina	1595–1603
5	D. Dirvėnai	Mikalojus, Ivoškaus, Trečio- kas (Tretjakas)	1549–1552
		Jonas, Jono, Gradovskis	1554–1571
		Kasparas Krynavičius ?	1576
		Mikalojus, Stanislovo, Alek- navičius	1578–1590
		Petras, Petro, Černy	1600–1603

6	Gondinga	Bagdonas Mitkevičius	1539–1555
		Jonas, Jono, Burba	1556–1566
		Mikalojus, Mikalojaus, Doro- hostaiskis	1566–1596
		Kristupas, Mikalojaus, Doro- hostaiskis	1596–1607
7	Grūstė	Abraomas, Lauryno?, Vnučka	1554–?
		Jonas Chodkevičius ?	
		Aleksandras Korfas	1568–?
		Jonas Bartašius ?	
		Fursas, Petro ?	1589–1591
		Mykolas Koperskis ?	1593
8	Josvainiai	Ivanas Kuncevičius	1551–1560
		Jeronimas Kvileckis	1560–1571
		Ivanas, Aleksiejaus, Milašev- skis	1574–1589
		Leonas Sapiega	1591–1599
		Jonas, Leono, Sapiega	1595–1599
9	Karklėnai	Stanislovas, Jono, Šiukšta	1561–156
		Jonas, Lauryno, (Choružyc)	1564
		Benediktas Juraga?	1569–1571
		Jonas Zenavičius	1582
		Stanislovas Sadovskis	1588
		Jonušas Masalskis	1594
		Andrius Valavičius	1599
10	Karšuva	Stanislovas, Bagdono, Mostvi- las	1550–1553
		Kunigaikštis Jurgis Borovskis	1554–1567
		Kunigaikštis Mykolas, Jurgio, Borovskis	1569–1596
		Mikalojus, Bagdono, Sapiega	1597–1607

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

98

11	Kražiai	Jonas Bartoševičius	1545
		Ivanas, Andriejaus, Ilgovskis	1556–1565
		Ivanas, Semiono, Tuganovskis	1566–1577
		Žygimantas Giedraitis	1579
		Baltazaras, Stanislovo, Varpučinskis	1588–1589
12	Patumšiai	Abraomas, Lauryno, (Vnučka?)	1555
		Jonas, Mikalojaus, Kuropatva?	1562–1563
		Jokūbas Žickis	1564
		Jonas Borichovskis	?
		Mikalojus Lesockis	1572–1576
		Pukšta Klausgelavičius	1594
13	Pajūris	Stanislovas (Jakuševič?)	1553–1559
		Stanislovas, Stanislovo, Šemeta	1564–1591
		Jonas Volskis	1592
		Kristupas, Mikalojaus, Volskis	1592–1601
		Jeronimas Valavičius	1602–1615
14	Rietavas	Merkelis Šemeta	1548
		Mikalojus, Šimkaus (Simono), Pašušviškis (Mitkevičius)	1550
		Morkus, Lauryno, Vnučka	1551–1587
		Leonas Sapiega	1591–1602
15	Užventis	Mikalojus, Stanislovo, Sirevičius	1546–1550
		Stanislovas, Augustino	1561–?
		Stanislovas Guba	1563
		Stanislovas, Augustino, Daškevičius (!). <i>Gali būti, kad trys paskutiniai – tas pats asmuo</i>	1564–1565

		Semionas Vaina ?	1565–1592?
		Motiejus, Semiono, Vaina	1592–1607
16	Šauduva	Stanislovas Tiškevičius	1551–1554
		Martynas, Vaitiekus, Čechavičius	1556–1562
		Ivanas, Andriejaus, Ilgovskis	1565–1567
		Vaitiekus, Jurgio, Bilevičius	1570–1606
17	Tendžiogala	Merkelis, Stanislovo, Šemeta	1549–1551
		Jonas Borychovskis	1554
		Ivanas, Andriejaus, Ilgovskis	1554–1561
		Jokūbas Šemeta ?	1564
		Simonas Vitunskis	1569–1578
		Petras Jarockis ?	1591
		Adomas Sopotka	1596
18	Žarėnai, Medingėnai	Packevičius ?	prieš 1552
	tik Žarėnų	Danilas, Vasilijaus	1552–1554
		Jonas Volachovskis	1564–1568
19	Medingėnų	Stanislovas Šiukšta	1554–1555
	Medingėnų	Filonas Bielskis (Florijonas?)	1593
	Žarėnų	Filonas Bielskis	1595
	Žarėnų	Florijonas Bielskis	1595
	Žarėnų	Andrius Valavičius	1599
20	Tverai	Mikalojus, Jono, Stankevičius Bilevičius	1554–1563
		Jonas, Jono, Gradovskis	1563
		Ivanas, Aleksiejus ?	1563–1564
		Andriejus, Andriejaus, Ilgovskis	1565–1595
		Elijošius Ilgovskis	1595–1630?

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

99

21	Viešvėnai	Kasperas, Petro, Bilevičius	1537-1561
		Stanislovas Guba	1563
		Stanislovas, Augustino. <i>Greičiausiai pastarieji du – tas pats asmuo</i>	1564
		Ivanas Choružičius	1567
		Ivanas, Andriejaus, Ilgovskis	1569–1570
		Vaitiekus Stabrovskis	1576– 1595?
		Petras, Vaitiekaus, Stabrovskis	1592–1600
22	Viduklė	Grigas Trizna	1547–1554
		Jonas, Mikalojaus, Kuropatva	1562–1563
		Morkus Čajevskis (Čijauskas?)	1564–1575
		Kasperas, Šimkaus, Olsovskis Blinstrubas ?	1575–1576
		Stanislovas, Martyno, Čechavičius	1576–1579
		Andrius Valavičius	1595

Iš lentelėje pateiktos medžiagos labai sunku nustatyti kokius nors pastovesnius dėsningumus. Tijųų pavardės daugelyje valsčių labai dažnai keitėsi, susidaro gana marga pavardžių mozaika. Bet vis dėlto reikia atkreipti dėmesį į tai, kad XVI a. viduryje, o ypač XVI a. pabaigoje Žemaičių tijųų, ypač svarbesniųjų, pareigas einančius pradėdame aptikti LDK ponus ir net kunigaikščius. Tai akivaizdžiai matyti Beržėnų, Biržėnų, M. Dirvėnų, Gondingos, Karklėnų, Josvainių, Karšuvos, Pajūrio, Rietavo, Užvenčio, Viduklės ir net santykinai menkame Žarėnų valsčiuose. Kiekvieno iš jų pasirodymas Žemaičiuose, aišku, reikalauja atskirų tyrimų. Atidesnį dėmesį dar reikia sutelkti ir į šią lentelę – kai kuriais atvejais labai sunku suprasti, kad atskiros Žemaitijos valsčiaus tijųų pareigas būtų ėjęs, sakykim, Sapiėgų giminės atstovas. Geriausiu atveju jį gal galima būtų įsivaizduoti einantį didžiajam kunigaikščiui priklausiusio valsčiaus vietininko pareigas. Bet kuriuo atveju mes taip galėtume aiškinti vieną ar kitą atvejį, tačiau esminė tendencija vis dėlto išlieka, t. y. ponų ir kunigaikščių pavardės pradeda figūruoti greta anksčiau minėtų pavardžių.

Lentelėje taip pat matyti, kad svarbiausių valsčių tijųų pareigas labai dažnai užima vienos ir tos pačios giminės atstovai: Šemetos, Bilevičiai, Kęstartai. To nepastebime tik Kražių, Karklėnų ir Viduklės valsčiuose. Turint galvoje, kad, kaip minėjome, tijųų kėdes pradėjo užiminėti ir LDK ponai

bei kunigaikščiai, logiška galvoti, kad iš apačios „prasimuš-
ti“ į tijūnus buvo nelengva. Vargu ar net Morkus Vnučka,
apie 1551 m. tapęs Rietavo tijūnu, tai būtų galėjęs padaryti
be savo žmonos giminės, t. y. be Mitkevičių ir su jais susi-
giminiavusiųjų, pagalbos. Šitai galėtume pagrįsti dar vienu
teiginiu, kad iš 1567 m. surašyme minėtų „ponų žemininkų“
tijūnais, kaip matome lentelėje, tapo tik Vaitiekus, Jurgio,
Bilevičius (Šauduvos), Simonas Vitunskis (Tendžiogalos),
Jonas Odachovskis (Žarėnų bei Medingėnų) ir Morkus Ča-
jevskis (Viduklės).

Tad 1567 m. surašyme išskirtos „ponų tijūnų“ ir „ponų
žemininkų“ kategorijos gali rodyti, kad apie XVI a. vidurį
Žemaitijoje jau buvo aiškiai išsikristalizavęs bajorijos elitas.
„Traukimo“ į ponijos pusę tendencijas, ypač „ponų tijūnų“
grupėje, galėtume išvelgti suteikiant LDK dignitorystes: Sta-
nislovas Šemeta buvo kuchmistras (1576–1589 m.)²⁴⁰, Mer-
kelis Šemeta – pirmasis Žemaitijos kaštelionas (1566–
1570 m.)²⁴¹. Be to, nereikia pamiršti ir valdovo maršalkomis
buvusių čia minėtų Mikalojaus Mitkevičiaus bei Morkaus
Vnučkos. Ši sąrašą būtų galima tęsti. Kokios nors didesnės
trinties tarp kitų bajorijos sluoksnių tuo metu nesimato.

Tad apibendrinami galime teigti, kad XVI a. pirmojoje
pusėje aiškiai išsiskiria Žemaitijos bajorijos elitas, kurio pa-

²⁴⁰ LMAB RS, f. 256, nr. 995, l. 1.

²⁴¹ J. Wolff, *Senatorowie...*, s. 232.

vieniai atstovai bendrame LDK gyvenime jau bandė integruo-
tis (ar buvo integruojami) į poniją. Tai atskleidžia tiek bendrą
intensyvėjančią Žemaitijos bajorijos integraciją į LDK bajori-
jos gyvenimą, tiek aktyvėjančią išitraukimą į svarbiausius LDK
vidaus ir užsienio politikos žingsnius lėmusius viršutinius ba-
jorijos sluoksnius. Šios tendencijos rodytų, kad „ponų“ sąvo-
kos taikymas tijūnams bei paskiroms žemininkų giminėms net
tuometiniame LDK gyvenime nebuvo be pagrindo.

Šalia šių procesų negalima pamiršti ir to, kad sparčiai
vystantis dvarams keitėsi santykis su žeme. Tai skatino ir
žagrių bei valakų reformos. Buvo ieškoma rezervų, galinčių
dvarus sustiprinti. Natūralu, kad ši aplinkybė galėjo atsiliepti
ir bajorijos santykiui su Katalikų Bažnyčia, kuriai anksčiau
buvo funduotos žemės. Juo labiau kad trūkstant kunigų ne-
maža fundacijų dalis buvo neprižiūrima. Kita vertus, bajorija
norėjo jaustis visiškai šeimininkė savo žemėse, kartu ir savo
įsteigtose bei aprūpintose bažnyčiose, ką šiek tiek garantavo
ir kunigo prezentacijos teisė.

Švietimas, mokslas ir kontaktai su Vakarais

Didesnės galimybės prieiti prie Vakarų Europos kultūros
lobyno LDK susidarė tik po krikšto. Per gerą šimtmetį kuni-
gaikštystė žengė tokį didelį žingsnį, perimdama tai, kuo gy-
veno Europa, kad XVI a. kilusios Reformacijos pasireiškimo

Lietuvoje prielaidų istoriografija ieško net ryšių su užsieniu, ypač su Vokietija, kontekste²⁴². Kad tokie svarstymai yra pagrįsti, rodo jau vien tai, kad iki XVI a. lietuviai vyko ne tik į vieną populiariausių universitetų Krokovoje, bet ir į Padują, Boloniją, Leipcigą. O 1544 m. Karaliaučiuje įsteigtas universitetas jau gana sėkmingai konkuravo su Krokuvos. Pereidami prie Žemaitijos situacijos būtent švietimo aspektu, pabandydysime susipažinti su švietimo tinklo organizavimu šiame regione, pasekti studentų iš Žemaitijos vykimą į artimesnius – Krokuvos bei Karaliaučiaus – universitetus.

Jau J. Lebedys, remdamasis M. Babinovskio kodekso, 1579 m. vizitacijos, M. Valančiaus duomenimis bei Krekenavos (1566 m.) inventoriumi, pačioje Žemaitijoje suskaičiavo 15 mokyklų²⁴³. G. Błaszczykas, naudodamasis beveik tais pačiais šaltiniais, šį skaičių padidina iki 26, kai kurioms mokykloms darydamas šiokias tokias išimtis. Jo manymu, Žemaitijoje iki Merkelio Giedraičio mirties, be 1469 m. įkurtos Varnių mokyklos, turėjo dar veikti: Alsėdžiuose (1499 m.), Veliuonoje (1509 m.), Šiaulėnuose (1518 m.), Senojoje Žagarėje (1523 m.), Betygaloje (1524 m.), Saločiuose (1528 m.), Joniškyje (1536 m.), Sedoje (1538 m.), Jurbarke (1555 m.), Plateliuose (1598 m.), Telšiuose (1536 m.), Šeduvoje (1542 m.), Krekenavoje (1566 m.), Ariogaloje (1579 m.),

²⁴² Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 233.

²⁴³ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 64–74.

Krakėse (1579 m.), Kražiuose (1579 m.), Raseiniuose (1579 m.), Kaltinėnuose (prieš 1579 m.), Rietave ir Akmenėje (1596 m.), Vilkijoje (1601 m.), Žvingiuose ir Vainute (1606 m.), Kvėdarnoje ir Užventyje (1609 m.)²⁴⁴. Čia būtina atkreipti dėmesį į tai, kad G. Błaszczykas šalia to, kad informaciją kai kurių mokyklų buvimui nustatyti rado atskirų bažnyčių fondacijų tekstuose²⁴⁵, naudojosi gana rizikingu Lenkijos istorikų J. Novackio, J. Ochmansko ir kitų taikomu metodu mokyklų tinklui atskirose Lenkijos vyskupijoje ar mokyklos buvimui vienoje kurioje vietovėje nustatyti. Metodo esmę sudaro tai, kad iš „bažnyčios tarnų“ paminėjimo šaltinyje galima teigti, jog vienas iš jų yra mokytojas, ir tuo pagrindžiamas mokyklos buvimas²⁴⁶. Mūsų galva, tokio pobūdžio informacijos geriausiu atveju gali pasitarnauti kaip nuorodos į galimybę, jog ten gali veikti mokykla, bet ne pats veikimo faktas. Tačiau apskritai tokio tinklo sudarymas labai vertingas ir gali leisti paaiškinti kai kuriuos istoriografijoje ar dokumentuose fiksuojamus faktus. G. Błaszczykas, tiesa, atmesdamas Tauragės bažnyčios fondaciją 1507 m., atmetė ir mokyklos įsteigimo tuo metu galimybę²⁴⁷. Kad bažnyčios fondacijos tekstu galima pasitikėti, jau buvome aptarę anks-

²⁴⁴ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 206–208.

²⁴⁵ Taip įvyko su Sedos ir Telšių mokyklomis – žr. G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 207.

²⁴⁶ J. Jurginis, I. Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*, Vilnius, 1981, p. 148.

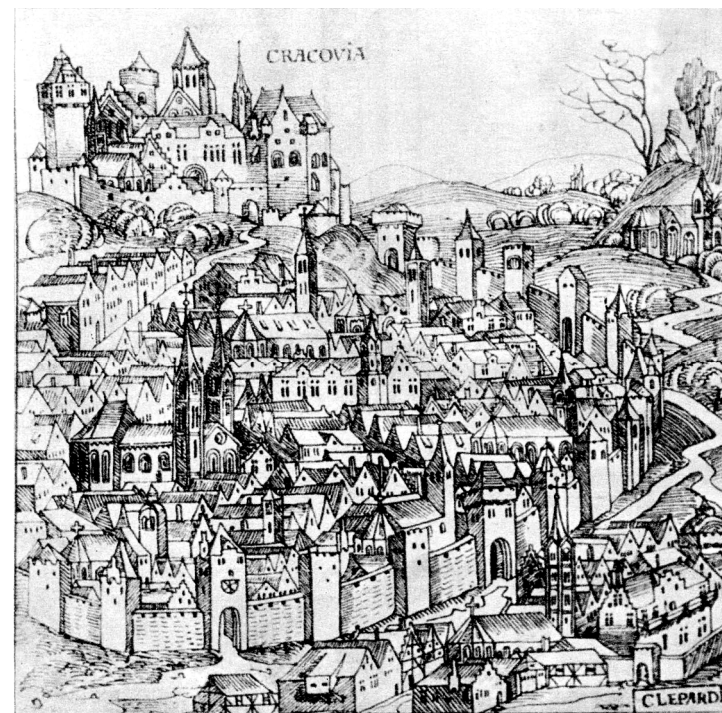
²⁴⁷ G. Błaszczyk, *Ustrój ...*, s. 206.

čiau, tad praktiškai galimybė XVI a. pradžioje Tauragėje atsirasti mokyklai buvo. Negalime tik garantuoti, kad ši galimybė buvo išnaudota. Jei žvilgteltume į Krokuvos universiteto studentų sąrašą, ten neminimas nė vienas atvykęs iš Tauragės²⁴⁸. Nors suprantama, kad toks mūsų būgštavimas gali būti perdėtas, tačiau žinant, kad apie 1507 m. Žemaitijoje mokyklų buvo tik trys (įskaitant Alsėdžius), tai studijuojančiųjų iš Tauragės nebuvimas Krokuvoje gali sustiprinti mūsų abejones.

Iš dalies tokį didelį mokyklų skaičių gali pateisinti tai, kad ne kiekviena mokykla užsiėmė platesniu besimokančiųjų švietimu. Kaip rodo 1586 m. Naujamiesčio dvaro, kuris priklausė Eustachijui Valavičiui, pavyzdys, pagrindinis tenyktės mokyklos uždavinys buvo išmokyti vaikus tikėjimo tiesų tiek, kad jie galėtų tai perteikti savo namiškiams²⁴⁹, t. y. daugiausia orientuojamasi į tikėjimo tiesų išaiškinimą. Jei kalbėsime apie tokio tipo mokyklas, tai jų galėjo būti kiekvienoje parapijoje, kur tam pakankamai dėmesio skyrė tų parapijų klebonai. Parapinėse mokyklose dažnai pradinį išsilavinimą gaudavo smulkiųjų ir vidutinių bajorų vaikai. Kai kurie turtingieji galėjo mokytojus samdytis patys. XVI a. pabaigoje bajorai surasdavo įvairesnių būdų šviestis. Užfiksuotas atve-

²⁴⁸ *Album studiosorum universitatis Cracoviensis*, t. 1, Cracoviae, 1887; t. 2, Cracoviae, 1892; t. 3, Cracoviae, 1904.

²⁴⁹ G. Błaszczuk, *Ustrój...*, s. 206.

Krokuva XV a. pab. – iki Karaliaučiaus universiteto įsteigimo populiariausia žemaičių studijų vieta

jis, kai Močėnų akalicos bajorai apie 1590 m. pasamdė mokytoją savo vaikams mokytį²⁵⁰. Taigi jau galima kalbėti apie privačių mokyklų buvimą. Tačiau kol kas tokių faktų yra nedaug. Pagaliau pradinės mokyklos mums nėra svarbiausias dalykas aiškinantis įmanomus Reformacijos kelius. Šiuo atveju mums gali tik kiek paaiškėti pavienės vietos, kur įmanoma tikėtis aktyvesnio intelektualinio vyksmo. Pagrindinį dėmesį vis dėlto mes norėtume nukelti į studijas už LDK ribų.

Kaip minėjome, vienas iš populiariausių studijuojantiejiems iš LDK iki XVI a. vidurio buvo Krokuvos universitetas. Iš šio universiteto imatrikuliacijos albumų galima susidaryti išsamų vaizdą apie studijuojančiųjų iš LDK geografiją. Čia beveik prie kiekvieno studijuojančiojo nurodyta vietovė, iš kurios šis atvyko. Todėl labai paprasta atsirinkti studentus, atvykusius iš Žemaitijos, kurių čia nuo XV a. pradžios iki 1600 m. studijavo 36. Palyginus su bendru skaičiumi iš viso atvykusiųjų studijuoti per šį laikotarpį iš LDK (734²⁵¹), tai sudarytų tik apie 20-ąją dalį. Pirmieji studentai iš Žemaitijos čia pasirodė tik 1458 m.²⁵², XV a. jų buvo aštuoni, tad iš viso

²⁵⁰ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 73.

²⁵¹ Bendrą studijavusiųjų skaičių diplominiame darbe apžvelgė VU Istorijos fakulteto studentė D. Braškutė, *Studentai iš LDK Krokuvos universitete XV–XVI a.*, Vilnius, 1986, diplominis darbas, VU IF Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra (toliau – D. Braškutė, *Studentai iš LDK...*).

²⁵² *Album studiosorum...*, p. 155.

XVI a. Krokuvoje studijavo 28 studentai iš Žemaitijos. Čia labai ryškiai išsiskiria studijuojančiųjų iš Kražių skaičius – aštuoni. Iš Kražių gausiausiai atvykdavo ir XV a. – tada jų buvo keturi. Antra pagal studijavusiųjų skaičių Viduklė – trys studentai. Toliau – Kaltinėnai, Raseiniai ir Kelmė – po du, Varniai, Plateliai, Alsėdžiai ir Telšiai – po vieną. Septyni studentai nurodyti paminint tikrai, kad yra iš Žemaitijos arba Medininkų vyskupijos²⁵³.

Neatsitiktinis šiuo atveju Kražių dominavimas deleguojant studentus į Krokuvą, nors mastas ir stebina. Nuo XV a. pradžios Kražiai priklausė Kęsgailoms, tapo Žemaičių seniūnijos administravimo centru. Tik XVI a. viduryje dalis Kražių dvaro perėjo didžiajam kunigaikščiui, kita – Šemetoms²⁵⁴. Kita vertus, Kražiuose buvo labai gerai aprūpinta bažnyčia – šalia fundacijos bažnyčia čia dar buvo trys XV–XVI a. funduotos altarijos²⁵⁵.

Palyginti gausus, aišku, Žemaitijos mastu, būrelis buvo atvykęs iš Viduklės. Nors tai galutinai ir neįrodo V. Biržiškos spėjimo ten buvus Jono Bilevičiaus įsteigtos mokyklos²⁵⁶, bet verčia į tai gerai įsiklausyti.

Iš Kaltinėnų buvo atvykę studijuoti 2 asmenys. Tai gali paremti G. Błaszczyko teiginį apie ten 1578 m. veikusią mokyk-

²⁵³ D. Braškutė, *Studentai iš LDK...*, p. 49–69.

²⁵⁴ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 108–109.

²⁵⁵ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 201–202.

²⁵⁶ V. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 1, Vilnius, 1990, p. 6.

lą, nors ji vykusios vizitacijos metu jau nebeveikė. Stebėtinai mažai studijoms į Krokuvą delegavo Varniai, nors, kaip minėjome, čia prie katedros mokykla turėjo veikti dar nuo 1469 m.

Studentų vykimo į Krokuvą atskirais laikotarpiais dinamika rodo, kad nuo XVI a. 5-ojo dešimtmečio pradžios labai staigiai krinta studentų iš Žemaitijos skaičius. 1500–1540 m. čia studijavo 21 studentas iš Žemaitijos, o 1540–1600 m. – tik septyni. Tai paaiškinti galima būtų tik tuo, kad 1544 m. buvo įsteigtas Karaliaučiaus universitetas. Ta pati tendencija apima visą LDK.

Kaip atrodė studentų iš Žemaitijos dinamika Karaliaučiaus universitete, deja, tiksliai pasakyti negalime. Skirtingai nei Krokuvoje, šio universiteto imatrikuliacijos preciziškai nerodo vietovės, iš kurios galėtų būti kilęs studentas. Dažniausiai pasitenkinama apibūdinimais „Lituanus“, „Rutenus“, o kartais tiesiog nieko nepažymėta, tik vardas ir tėvavardis. Tik keliais atvejais buvo nurodyta kilimo vieta, pvz., 1554 m. spalio 4 d. čia įsirašė Adomas Petravičius iš Šaukėnų²⁵⁷, 1572 m. rugpjūčio 8 d. – Petras Adamkavičius, žemaitis²⁵⁸, 1584 m. birželio 29 d. – Grigas Vainiatas, žemaitis²⁵⁹. Čia galima būtų nurodyti dar kelis tokius atvejus, bet iš to mums bus nedaug naudos. Karaliaučiaus universiteto imatri-

²⁵⁷ G. Erler, *Die Matrikel...*, S. 18.

²⁵⁸ Ten pat, p. 51.

²⁵⁹ Ten pat, p. 83.

Karaliaučius 1613 m.
Šalia katedros G raide pažymėtas kolegijos pastatas.
Populiariausia Žemaitijos jaunuolių studijų vieta
XVI a. viduryje

kuliacijos knygoje žemaičių galima rasti ir tarp tų studentų, prie kurių nenurodyta kilimo vieta. Tai galima pailiustruoti Kazimiero Orvydo²⁶⁰, Sebastijono Sebastijonavičiaus²⁶¹ atvejais. Kazimiera, Jono, Orvydą mes aptinkame Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje 1565 m.²⁶², 1575–1594 m. jis buvo Žemaičių Žemės teismo teisėjas²⁶³. Sebastijonas, Sebastijono, Kęstartas šalia dažnų jo paminėjimų Žemaičių teismų knygoje apie 1582–1609 m. buvo Ariogalos tįūnas²⁶⁴. Aptikome atvejų, kai studentas imatrikuliacijos knygoje įrašytas lenku, tačiau jo veikla vėliau vystėsi Žemaičiuose. Čia galima nurodyti 1545 m. įsirašiusį Simoną Vitunskį, kuris 1567 m. kariuomenės surašyme įrašytas tarp „ponų žemininkų“ ir turėjo išruošti 3 raitelius ir 2 prasčiau ginkluotus karius²⁶⁵, o apie 1569–1578 m. buvo Tendžiogalos tįūnu²⁶⁶, Kauno ir Rumšiškių paseniūniu²⁶⁷. Tiek Simono Vitunskio, tiek vėliau įsirašiusių Jono, Alberto, Aleksandro ir Stanislovo Radziminskių, kurie taip pat pasivadino lenkais, atvejais įtakos tokiam savęs įvardijimui turėjo, ma-

²⁶⁰ Ten pat, p. 5.

²⁶¹ Ten pat, p. 48.

²⁶² VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1575, p. 1052–1053.

²⁶³ LMAB RS, f. 256, nr. 995, l. 31v.

²⁶⁴ Ten pat, l. 1.

²⁶⁵ RIB, t. 33, s. 1259.

²⁶⁶ LMAB RS, f. 256, nr. 995, l. 21v.

²⁶⁷ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1578, p. 645.

tyt, tai, kad jie buvo išeiviai iš Lenkijos, bet vėliau, ypač Radziminskiai, tvirtai įsikūrė Žemaitijoje²⁶⁸.

Pabandykime palyginti XVI a. įsirašymų į Karaliaučiaus ir Krokuvos universitetus skaičių. Kad mūsų palyginimas būtų kiek įmanoma korektiškesnis, lyginsime XVI a. pirmuosius 40 metų Krokuvos universitete (maždaug iki Karaliaučiaus universiteto įsteigimo) ir pirmuosius 40 Karaliaučiaus universiteto veiklos metų. Kadangi dėl anksčiau minėtų priežasčių sunku nustatyti tikslesnį pastarajame universitete studijavusiųjų skaičių, remsimės paviršutiniškais savo apskaičiavimais. Per pirmuosius 40 metų Karaliaučiuje studijavo mažiausiai 20 studentų iš Žemaitijos. Kaip jau minėjome, maždaug tiek pat studentų per pirmuosius 40 XVI a. metų iš Žemaitijos buvo įsirašiusių ir į Krokuvos universitetą. Tad apibendrindami galime pasakyti, kad nuo XVI a. 5-ojo dešimtmečio pradžios Karaliaučiaus universitetas perėmė iniciatyvą. Tai buvo pastebima visos LDK mastu²⁶⁹.

Kokiam visuomenės sluoksniui galėtų priklausyti didžioji įsirašiusių studentų dalis? Tai mums geriausiai pavyko nustatyti Karaliaučiaus universiteto atveju. Remdamiesi įsirašymo mokesčiu galime teigti, kad didžioji studentų dalis turėjo būti iš turtingosios arba vidutinės Žemaitijos bajorijos dalies.

²⁶⁸ S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 15, Warszawa, 1931, s. 137 (toliau – S. Uruski, *Rodzina...*).

²⁶⁹ A. Bumblauskas, *Reformacijos genezė...*, p. 87.

Mažiau kaip 10 grašių mokėjo tik Adomas Petravičius iš Šaukėnų – 6²⁷⁰. Šiam žmogui reikėtų skirti didesnę dėmesį. Karaliaučiaus universitete jis įsirašė 1554 m. spalio 4 d. Kad prie jo tėvavardžio nurodyti Šaukėnai, primygtinai gali rodyti į Jeronimo Chodkevičiaus ir Stanislovo Šemetos, kurie valdė Šaukėnus, aplinką. Juo labiau kad studentų su tokiu tikslu vietovės nurodymu daugiau nepasitaiko. Vėliau, 1578 m., Adomas Petravičius minimas kaip Šiluvos bendruomenės ministras, ir vėl kartu su Stanislovu Šemeta²⁷¹. Bet čia jis įvardijamas kaip žemininkas, o tai bajoro, turinčio dvarą, požymis²⁷². Vadinas, ir šiuo atveju mes susiduriame su bajorijos atstovu.

Sąrašė yra keli studentai, prie kurių nenurodytas jų mokesčio dydis. Tai Jonas ir Albertas Radziminskiai, Merkeliš, Mikalojaus, Valatkevičius, Jonas Stančiukevičius, Adomas Tolvaišas, Grigas Vainiatas. A. Tolvaišas buvo Žemaičių, vėliau Trakų kašteliono, valdovo maršalkos Mikalojaus Tolvaišo sūnus²⁷³, o Alberto (Vaitiekaus) Radziminskio tėvas Martynas 1567 m. kariuomenės surašyme priskirtas prie „ponų žemininkų“²⁷⁴. Merkeliui, Mikalojaus, Valatkevičiui priklausė Ugėnų dvaras, kurį šis už 500 kapų grašių pardavė broliui Mikalo-

²⁷⁰ G. Erler, *Die Matrikel...*, S. 18.

²⁷¹ *Опись документов*, вып. I, с. 45.

²⁷² E. Gudavičius, „Šlėktų atsiskyrimas...“, p. 67.

²⁷³ J. Wolff, *Senatorowie...*, s. 179.

²⁷⁴ *RIB*, t. 33, s. 1259.

jui²⁷⁵. Kiek sunkiau su Grigu Vainiatu ir Jonu Stančiukevičiumi – apie juos neturime tiesioginių duomenų. Bet galvojame, kad daug nenusikalsime, jei pabandysime sugretinti juos su maždaug tuo pačiu laikotarpiu gyvenusiais bendrapavardžiais, tikėdamiesi, kad jie gali būti netolimi giminaičiai. Jurgis, Grigo, Vainiatas buvo Žemaičių Pilies teismo teisėjas²⁷⁶, jo brolis Kristupas 1584 m. pardavė Antininkų dvarą²⁷⁷, o 1595 m. yra minimas Šauduvos valsčiaus vaznys (teismo vykdytojas) Baltramiejus, Stanislovo, Stančiukevičius²⁷⁸. Nors aukščiau minėta mūsų prielaida ir kiek hipotetiška, tačiau esame linkę galvoti, kad ir Karaliaučiuje įsirašiusieji turi priklausyti bajorų luomui. Iš studijavusiųjų žemaičių tik vienas nemokėjo jokio mokesčio, tai – Stanislovas Dovydas (Dovydo sūnus?, Dovydavičius? – „Stanislaus Daud, Samogita nihil dedit“²⁷⁹). Deja, apie jį duomenų neturime. Neabejodami galime teigti, kad absoliuti Karaliaučiaus universitete įsirašiusių studentų iš Žemaitijos dauguma buvo bajorai. Pavieniais atvejais, kaip Jono Chodkevičiaus, Adomo Tolvaišo, galima būtų galvoti ir apie bajorijos viršūnę LDK mastu.

Nors Krokuvoje studijuojančiųjų iš Žemaitijos po 1540 m. buvo nedaug – tik septyni, bet rasti konkretesnės

²⁷⁵ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1584, p. 407.

²⁷⁶ Ten pat, p. 412.

²⁷⁷ Ten pat, p. 709.

²⁷⁸ *IA*, p. 375.

²⁷⁹ G. Erler, *Die Matrikel ...*, S. 16.

medžiagos, galinčios padėti tiksliai nustatyti jų socialinę padėtį, nepavyko. Šiek tiek informacijos turime tik apie Jono Baltramiejaus sūnų iš Kaltinėnų. Jo tėvas Baltramiejus Andriuškevičius buvo Kaltinėnų vaitas²⁸⁰.

Apsistojome tik ties dviem universitetais. Negalvojame, kad informacija galėtų labiau pasikeisti, jei bandytume analizuoti duomenis apie studentus, vykusius į kitus universitetus. Galima neabejojant tvirtinti, kad XVI a. viduryje, t. y. tuo metu, kai Europoje Reformacijos procesas jau buvo toli nuėjęs, Žemaitijos bajorija pakeičia savo studijų kryptį, pasirinkdama daugiausia Prūsijos, Vokietijos universitetus. Tokio pasirinkimo priežasčių daug, viena iš jų galėjo būti ir pasaulietiškesnė šių universitetų kryptis. Be to, bent jau Žemaitijos bajorijai Karaliaučiaus universitetas buvo arčiau. Pastarieji universitetai buvo protestantiškuose kraštuose, bet tai dar nereiškė, kad į juos vyko tik į Reformaciją linkusieji. 1551 m. Karaliaučiuje įsirašė būsimas Žemaičių vyskupas M. Giedraitis su broliu Kasparu bei Stanislovu Talačka (Toltschkovitsch)²⁸¹. Pastarasis 1572 m. minimas kaip Žemaičių kanauninkas²⁸². Pagrindinis socialinis sluoksnis, galėjęs suvokti ir pernešti Reformacijos laikotarpio Europos mąsty-

²⁸⁰ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1575, p. 450–452.

²⁸¹ G. Erler, *Die Matrikel...*, S. 13.

²⁸² VUB RS, f. 7. ŽŽTAK 1575, p. 748.

mą į Žemaitiją, buvo bajorija. Tokios pat tendencijos buvo visoje LDK²⁸³.

Iš publikuotos Prūsijos kunigaikščio Albrechto korespondencijos su DLK matyti, kad kunigaikštis labai didelį dėmesį skyrė ir Žemaitijai. Pagrindiniai adresatai buvo patys įtakingiausi žmonės: Stanislovas Kęsgaila, Jonas Bilevičius, Jeronimas ir Jonas Chodkevičiai²⁸⁴ ir t. t. Šalia kitų klausimų, kuriuos aptarinėjo laiškuose, ypač išsiskiria Jeronimo Chodkevičiaus prašymas atsiųsti jo įkurtai bendruomenei Šaukėnuose pamokslininką²⁸⁵. Iš to, kaip pasikeičia vykimo į studijas kryptis, kunigaikščio Albrechto korespondencijos, jo parbrėžtino rūpinimosi pavieniais LDK, o kartu ir Žemaitijos žmonėmis, galima būtų galvoti apie didėjančią Prūsijos įtaką Žemaitijai.

Kita vertus, iš medžiagos, kurią mes pateikėme anksčiau, matyti, kad Žemaitijos bajorijos viršūnė integravosi į bendrą LDK gyvenimą. Tai reiškė, kad ji dažniau dairėsi į Vilnių negu į Karaliaučių. Žemaitijoje apie XVI a. vidurį, nors ir gerokai vėluodamas, prasideda polonizacijos procesas. Tai atsispindi ir Žemaičių teismų knygoje. Šiaip visi įrašai jose XVI a. buvo rašomi oficialiąja raštu – gudų – kalba, bet jau

²⁸³ A. Bumblauskas, *Reformacijos genezė...*, p. 93.

²⁸⁴ T. Wotschke, „Abraham Culvensis...“, S. 181, 183, 186, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 204, 250–251; *Elementa...*, s. 14, 28, 35, 75, 82, 85–86, 91, 112, 118–119, 123, 128, 146, 180, 183, 202.

²⁸⁵ *Elementa...*, p. 180.

Prūsijos kunigaikštis Albrechtas, XVI a. pirmojoje pusėje aktyviai susirašinėjęs su Žemaitijos bajorija

1582 m. lenkų kalba įrašytas 1581 m. sudarytas Jono Narvilaičio testamentas²⁸⁶. Kiek anksčiau, dar 1563 m. lenkų kalba savo testamentą sudarė Mikalojus Pašušviškis Mitkevičius²⁸⁷. Be to, Žemaitijoje apie XVI a. vidurį padaugėjo atvykusiųjų, ypač iš Mozūrijos. Čia galima išskirti Stanislovą Skaševskį, kuris labai aktyviai supirkinėjo žemes Žemaitijoje jau apie 1562 m.²⁸⁸, o Kurtuvėnų dvarą jau galėjo turėti apie 1559 m.²⁸⁹. Atskiroje publikacijoje buvome aptarę kito atsikėlėlio iš Mozūrų, Stanislovo Gorskio, vedybas su įtakingos Žemaičių giminės atstove Darata Ganusevičiūte²⁹⁰. 1585 m. Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje įrašytas Stanislovo Okurovskio testamentas, kuriame jis pats nurodo savo kilmę ir išvardija gan nemenkas savo valdas²⁹¹. Čia dar būtų galima vardyti jau minėtas Radziminskių, Odachovskių, kiek vėliau atsikėlusią Gruževskių pavardes. Tarp atsikėlusiuoju giminių, nors ir atsargiai, mezgėsi giminystės ryšiai su vietinėmis. Kad ir Stanislovo Skaševskio atveju – pirmoji jo žmona buvo Darata Logunaukaitė²⁹². Tad Žemaitijoje iš esmės vyko analogiškas kultūrinių tendencijų procesas kaip ir visoje LDK.

²⁸⁶ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1582, l. 193–195.

²⁸⁷ LNMB RKRS, f. 93–1105.

²⁸⁸ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1575, p. 166–258.

²⁸⁹ *Elementa...*, p. 184 (laišką kunigaikščiui Albrechtui S. Skaševskis rašė iš Kurtuvėnų).

²⁹⁰ V. Vaivada, „Dokumentas apie S. Gorskio vedybas“, *Žemaičių praeitis*, t. 2, Vilnius, 1993, p. 277–278.

²⁹¹ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1585, p. 829–832.

²⁹² VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1584, p. 221.

EVANGELIKŲ BENDRUOMENIŲ TINKLAS IR ORGANIZACIJA

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

120

Istoriografijoje evangelikų bendruomenių tinklas Žemaitijoje jau keletą kartų buvo bandytas aptarti. Tam buvo skirta šių eilučių autoriaus 1995 m. Vilniaus universitete apginta disertacija. 1998 m. Klaipėdos universitetas išleido straipsnių rinkinuką, kuriame buvo išspausdintas ir kartu su D. Janauskaitė-Pauliukevičiene parengtas straipsnis „Dėl protestantų bendruomenių Žemaitijoje XVI a. antroje pusėje – XVII a. pradžioje“²⁹³. Jame tarp 1559 m. ir 1613 m. Žemaitijoje buvo užfiksuota buvus 31 evangelikų bendruomenė²⁹⁴. Prie evangelikų bendruomenių tinklo vėl buvo sugrįžta 1999 m. pasirodžiusioje čia jau minėtoje solidžioje I. Lukšaitės monografijoje, skirtoje Reformacijos raidai tiek Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, tiek Mažojoje Lietuvoje. Šios knygos pabaigoje yra įdėta lentelė su tikėtinų evangelikų bažnyčių ar koplyčių XVI a. 6–7 dešimtmečiais Žemaičių vyskupijoje sąrašu²⁹⁵. Jame išvardyta 21 minėtu laikotarpiu buvusi evangelikų bažnyčia ar koplyčia. Tai verčia prie evangelikų bendruomenių klausimo grįžti. Kadangi Klaipėdos universiteto

²⁹³ D. Janauskaitė-Pauliukevičienė, V. Vaivada, „Dėl protestantų bendruomenių Žemaitijoje XVI a. antroje pusėje – XVII a. pradžioje“, *Renesanso ir Reformos įtaka Mažajai Lietuvai*, Klaipėda, 1998.

²⁹⁴ Ten pat, žr. lentelę p. 46–48.

²⁹⁵ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 596–599.

leidinys buvo išleistas nedideliu tiražu, manytina, kad čia bus naudinga evangelikų bendruomenių tinklo formavimąsi XVI a. aptarti detaliau.

Pirmąjį istoriografijoje fiksuotą realų Reformacijos pasireiškimą ne tik Žemaitijoje, bet ir apskritai visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje reikėtų sieti su 1535 m., kai naujasis pažiūras Šilalėje pradėjo skleisti Jonas Tortylavičius Batakietis²⁹⁶. Tačiau jis netrukus buvo priverstas Žemaitiją palikti ir tęsti evangelikų kunigo darbą Prūsijoje²⁹⁷. Bet kuriuo atveju apie J. Tortylavičiaus Batakietio veiklą Žemaitijoje buvo žinoma ir 1537 m.²⁹⁸

Po nepavykusio pirmojo bandymo informacijos apie besiformuojančią evangelikų bendruomenę randame tik 1559 m. Tuomet Žemaičių seniūnas Jeronimas Chodkevičius kreipėsi į Prūsijos kunigaikštį Albrechtą, prašydamas pamokslininko į

²⁹⁶ J. Fijalek, „Jan Tartyllowicz-Botocki, pierwszy ewangelik na Żmudzi i apostoł liuterski na Litwie Pruskiej“, *Reformacja w Polsce*, t. 1, Warszawa, 1921.

²⁹⁷ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 135; I. Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, Vilnius, 2003, p. 40; I. Lukšaitė, „Die reformatorischen Kirchen Litauens bis 1795“, *Die reformatorischen Kirchen Litauens. Ein historischer Abriss*, Erlangen, 1998, S. 40 – čia tik padaryta klaida nurodant J. Tortylavičiaus veiklos pradžią – turėtų būti ne 1536, o 1535 m.

²⁹⁸ T. Wotschke, „Abraham Culvensis“, S. 170–171; V. Vaivada, „Über die Beziehungen zwischen Žemaitija und Herzogtum Preussen im 16. Jahrhundert“, *Annaberger Analen*, Nr. 4, Heidelberg, 1996, S. 95.

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

121

B. Vapovskio 1529 m. žemėlapio vakarinės Žemaitijos dalies fragmentas su nurodytais Batakiais, iš kurių buvo kilęs Jonas Tortylavičius

Šaukėnus²⁹⁹. Daugiau konkretesnių žinių apie Šaukėnų bendruomenę Žemaičių Žemės teismo aktų knygose nerandame iki pat 1583 m.³⁰⁰ Žinome, kad Jonas Chodkevičius apie 1571 m. sugrįžo į katalikybę³⁰¹. Galbūt kaip tik tai suvaidino nemažą vaidmenį jau kitais metais jam parduodant Šaukėnus Stanislovui Šemetai³⁰², savo žmonos pusbroliui, valdžiusiam likusią Šaukėnų dalį. Žemaičių Žemės teismo knygose Šaukėnų bendruomenė yra minima dar 1584 m.³⁰³, 1586 m.³⁰⁴ 1587 m. Morkus Vnučka Šaukėnų bendruomenei užrašė 50 kapų grašių³⁰⁵. 1593 m. spalio 15 d. Stanislovas Šemeta Šaukėnų ministrui Kasparui Jonavičiui dovanojo žemės, priklausiusios Kražių dvarui³⁰⁶. Paskutinį kartą XVI a. Šaukėnų bendruomenę ir jos ministrą Kasparą Jonavičių Žemaičių Žemės teismo knygose minint aptinkame 1597 m. birželio 25 d.³⁰⁷ Tad Šaukėnų bendruomenė, jei apie 1559–1560 m. J. Chodkevičius sulaukė pamokslininko, be pertraukos gyvavo iki pat XVI a. pabaigos.

Šemetų fundacijai reikia priskirti ir Šiaulėnus. Pirmą kartą Žemaičių Žemės teismo aktų knygose minimą evangelikų

²⁹⁹ *Elementa...*, p. 180.
³⁰⁰ И. Я. Спрогис, *Географический словарь...*, с. 338.
³⁰¹ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 285.
³⁰² LVIA, f. SA, ŽŽТАК 1581, l. 87.
³⁰³ VUB RS, f. 7, ŽЖТАК 1584, l. 44–48.
³⁰⁴ И. Я. Спрогис, *Географический словарь...*, с. 338.
³⁰⁵ *Monumenta Reformationis...*, 1925, p. 110.
³⁰⁶ *Опись документов...*, вып. 2, с. 146.
³⁰⁷ VUB RS, f. 7, ЖЖТАК 1597, l. 384.

bendruomenę šiame dvare randame 1585 m. Vaclovui, Jonui ir Merkeliui, Merkelio, Šemetoms dalijantis valdas³⁰⁸. 1587 m. Morkus Vnučka testamentu šiai bendruomenei užrašė 50 kapų grašių³⁰⁹.

Merkelio Šemetos fundacijai reikėtų priskirti Tauragės bendruomenę. Istoriografijoje nuolat kartojamas M. Hellmano pateiktas faktas, kad 1567 m. birželio 24 d. čia evangelikų liuteronų bendruomenę įsteigė Jonas Šemeta³¹⁰. Tačiau šis istorikas ten pat buvo pažymėjęs, kad fundatorius buvo Žemaitijos kaštelionas³¹¹. Minimuoju laikotarpiu dar gyveno Žemaitijos kaštelionas Merkelis Šemeta, jam priklausė Tauragės dvaras, ir vargu ar jo sūnus čia tuo metu galėjo funduoti bendruomenę. Svarstytinas būtų ir M. Hellmano teiginys dėl evangelikų liuteronų bendruomenės 1567 m., bet neturėdami po ranka istoriko naudoto šaltinio, negalime šio fakto patikrinti. 1641 m. Žemaičių Žemės teismo sprendimų knygoje randame duomenų, kad Merkelis Šemeta apie 1552 m. jau buvo evangelikas reformatas³¹². Paskutinės informacijos nereikėtų skubėti visiškai atmesti. Čia akivaizdžiai abejotina gali būti tik tai, kad M. Šemeta įvardijamas J. Calvino šalininku. Šiaip ar taip, jei tuo laikotarpiu jis ir tapo evangeliku,

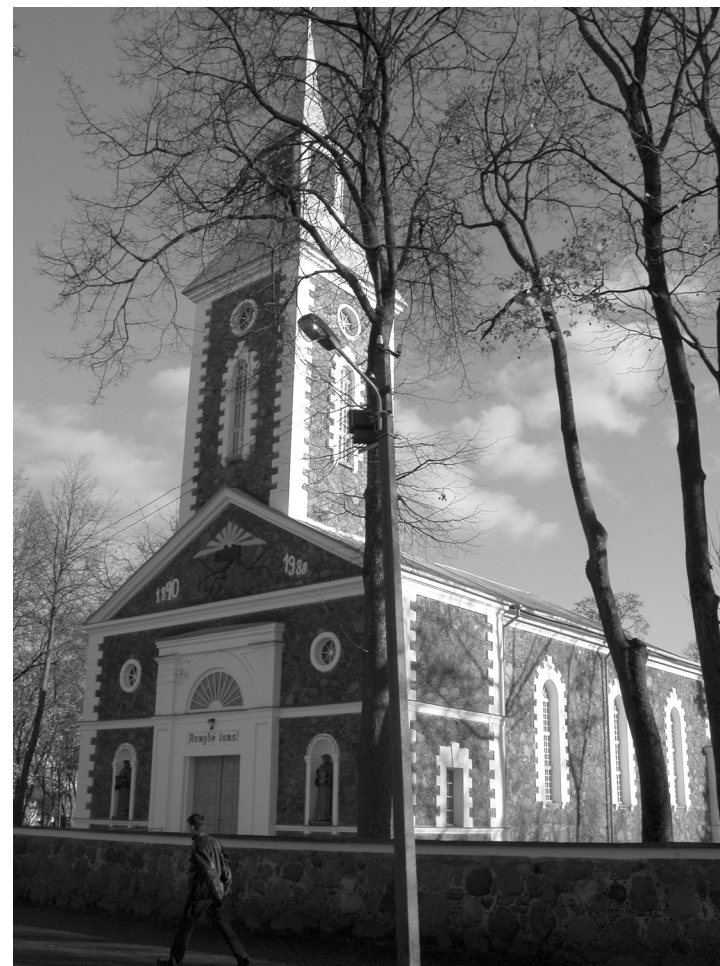
³⁰⁸ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1589, l. 25–30.

³⁰⁹ *Monumenta Reformationis...*, 1925, ser. 1, wyd. 2, s. 110.

³¹⁰ M. Hellman, *Die preussische Herrschaft Taurogen in Litauen (1690–1793)*, Berlin, 1940, S. 3.

³¹¹ Ten pat.

³¹² VUB RS, f. 7, ŽŽTK(ŽB-107) 1641, l. 133.

Evangelikų liuteronų bažnyčia Tauragėje. Evangelikų bažnyčia čia XVI a. vid. fundavo Merkelis Šemeta

tai turėjo pasukti liuteronizmo linkme. Bet nurodytieji metai verčia suklusti. Jau rašėme, kad iš Šaukėnų, kuriuos valdė Merkelio brolis Stanislovas ir Žemaičių seniūnas Jeronimas Chodkevičius, 1554 m. į Karaliaučių studijuoti išvyko vėliau evangelikų reformatų ministru tapęs Adomas Petravičius. Tad informacija apie ankstyvą Merkelio Šemetos pasukimą į Reformaciją verta dėmesio, tačiau reikia pripažinti, kad kol kas neturime galimybės to patikrinti šaltiniuose. Po Merkelio Šemetos mirties 1571 m. jo sūnums Vaclovui ir Jonui bei dukrai Kristinai su jos vyru Vaitiekumi Bilevičiumi dalijantis Tauragės dvarą, buvo sudarytas inventorių, kuriame minima klebonija, bendrai išlaikomas pamokslininkas, pavaldinių mokesčiai bažnyčiai išlaikyti³¹³. Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje Tauragės bendruomenė dar minima 1575 m.³¹⁴

Jau minėjome, kad testamentu 1587 m. Rietavo tįjūnas Morkus Vnučka užrašė pinigų Šaukėnų ir Šiaulėnų bendruomenėms. Be šių bendruomenių, jis materialiai parėmė dar tris Žemaitijoje buvusias bendruomenes – Šiluvos, Pašušvio ir Sedos³¹⁵.

Trumpai buvome užsiminę apie Šiluvos evangelikų bendruomenės ministrą Adomą Petravičių, aptarėme jo studijas Karaliaučiaus universitete, galimą artimumą Jeronimo Chod-

³¹³ *IA*, t. 1, st. 186, 187, 193.

³¹⁴ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1582, l. 91.

³¹⁵ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1588, l. 27v.

Tauragė. Paminklas Martynui Mažvydui (apie 1520 – 1563 m.),
Mažosios Lietuvos evangelikų kunigui,
pirmosios lietuviškos knygos autoriui

kevičiaus bei Stanislovo Šemetos aplinkai. Šiluva nuo XVI a. pirmosios pusės priklausė Zavišoms³¹⁶. Merkelis Zaviša 1591 m. pardavė ją Sofijai Vnučkieni³¹⁷, kuri 1592 m. užrašė Šiluvos benbą, įsteigė aukštesnio lygio – partikuliarinę mokyklą³¹⁸. Šiluvos evangelikų bendruomenė aktyvi buvo visą XVI a. Istorijos šaltiniai apie jos kunigą, Dovydą Petravičių Dargvilą, užsimena ir 1595 m. birželio 16 d.³¹⁹

Pašušvio bažnyčios klausimą mes jau buvome aptarę anksčiau, kalbėdami apie Mikalojaus Pašušviškio Mitkevičiaus 1563 m. sudarytame testamente įrašytą fundaciją. Aptarėme ir istoriografijoje pasirodžiusias klaidas besąlygiškai fundavimo metu ją priskiriant evangeliškomis. Todėl galvojame, kad Pašušvio evangeliškos bendruomenės paminėjimas M. Vnučkos testamente 1587 m. kol kas yra pirmasis. 1589 m. S. Vnučkienė užrašė šiai bendruomenei fundaciją³²⁰, 1593 m. – Pagumertės dvarą³²¹. 1599 m. minimas Pašušvio bendruomenės pamokslininkas Jonas Trečiokas (Tretjakas)³²².

³¹⁶ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 129; S. Yla, *Šiluva...*, p. 66–67.

³¹⁷ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1591, l. 622–628.

³¹⁸ *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zes. I, s. 138–149.

³¹⁹ *Lietuvos teisės paminklai*, t. 2: Raganų teismai Lietuvoje, sud. K. Jablonskis, R. Jasas, Vilnius, 1987, p. 82; *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitiniai*, sud. A. Baliulis, E. Meilus, Vilnius, 2001, p. 610.

³²⁰ LNMB RKRS, f. 93, nr. 1, l. 194–195.

³²¹ Ten pat, l. 195–198v.

³²² VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1599, l. 545–546.

Sedos bendruomenę Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje aptinkame vienintelį kartą – M. Vnučkos 1587 m. testamente. M. Vnučka jai užrašė 10 valakų Beržėnų kaime, du šio kaimo užsienius ir 10 kapų lietuviškų grašių kapčyzną³²³. Vėliau Seda paminima tik tarp 1592–1596 m. sudarytame „Descriptio...“.

Žemaičių Žemės teismo 1584 m. aktų knygoje įrašytame 1576 m. balandžio 16 d. sudarytame Stanislovo Skaševskio testamente pirmą kartą randame paminėtą jau seniai veikiančią Kurtuvėnų evangelikų bendruomenę³²⁴. S. Skaševskis nuo 1557 m. labai aktyviai susirašinėjo su Prūsijos kunigaikščiu Albrechtu³²⁵. Jau 1558 m. rugpjūčio 9 d. siųstame laiške pažymėta, kad jis parašytas Kurtuvėnuose³²⁶. Tad ši bendruomenė galėjo atsirasti daug anksčiau, nei aptinkame Žemaičių Žemės teismo knygoje. Kada ji buvo įsteigta, pasakyti sunku. Šiuo atveju galima būtų tik galvoti, kad ji galėjo įsikurti 1558 – 1576 m.

Žemaičių Žemės teismo 1582 m. aktų knygoje turėjo būti užfiksuota ir Kuršėnų bendruomenė³²⁷, deja, aktas neišliko. Bet 1581 m. sudarytame Kuršėnų inventoriuje du kartus minimas Kuršėnų katekistas Vaitiekus³²⁸. Kuršėnų dvarą tuo

³²³ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1588, l. 27v.

³²⁴ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1584, l. 226.

³²⁵ *Elementa...*, p. 114.

³²⁶ Ten pat, p. 157.

³²⁷ И. Я. Спрогис, *Географический словарь...*, с. 158.

³²⁸ *AVAK*, t. 14, s. 239, 240.

metu valdė Jurgis Zenavičius, Smurgainių dvare (savo tėvonijoje) fundavęs evangelikų reformatų bažnyčią³²⁹. Kuršėnų pamokslininkas Vaitiekus Jonavičius minimas ir 1584 m. Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje³³⁰.

G. Błaszczykas knygoje apie Žemaičių vyskupijos organizaciją XV–XVII a. pradžioje nurodė, kad Jono Chodkevičiaus 1572 m. gegužės 11 d. privilegijoje Skuodui kalbama apie naujai pastatytą liuteronų bažnyčią³³¹. Nuorodoje pažymėta, kad šios privilegijos tekstas yra Krokuvos Jogailos bibliotekos Rankraščių skyriuje, Prekerio rinkiniuose³³². Privilegijos Skuodui santrauką yra pateikęs ir A. Seraphimas³³³. Jis naudojosi kopija, buvusia Kuršo žemės archyve. Tačiau ši santrauka – labai schematiška. Neturėdami šaltinio, negalime ką nors tikslesnio pasakyti apie šios bažnyčios ir bendruomenės atsiradimą. Tiek iš A. Seraphimo pateiktos santraukos, tiek ir iš G. Błaszczyko informacijos galima suprasti, kad bažnyčia buvo pastatyta miesto gyventojų prašymu³³⁴. Greičiausiai evangelikų bendruomenei čia atsirasti įtakos turėjo ryšiai su labai artima Livonija. Bet apskritai Skuodo

³²⁹ U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa, 1992, s. 23.

³³⁰ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1584, l. 44–48, 48–49.

³³¹ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 175.

³³² Ten pat, p. 306.

³³³ A. Seraphim, „Kulmishes und Magdeburgisches Recht für Szkudy (1572)“, *Tauta ir žodis*, t. 2, Kaunas, 1924.

³³⁴ G. Błaszczyk, *Ustrój...*, p. 175; A. Seraphim, „Kulmishes...“, S. 71.

bendruomenė ryškesnio struktūrinio vaidmens Reformacijos raidoje Žemaitijoje nesuvaidino.

Pateikta medžiaga leidžia mums aptarti ir tas pagrindines jėgas, kurios lėmė sėkmingą Reformacijos raidą Žemaitijoje. Reformatų bendruomenių fundatorių sąrašas iki XVI a. 9-ojo dešimtmečio pabaigos gan monotoniškas. Aptinkame tuos pačius žmones, kuriuos, aptardami socialinę situaciją XVI a. viduryje, buvom priskyre prie Žemaitijos bajorijos elito. Tai Stanislovas ir Merkelis Šemetos, Merkelis Zaviša, Morkus Vnučka. Visi jie buvo tįjūnai. Iš kitų galimų fundatorių išsiskiria Žemaitijos seniūnai Jeronimas ir Jonas Chodkevičiai. Abejonių nekyla, kad tuo metu šiam elitui priklausė ir Jurgis Zenavičius bei Stanislovas Skaševskis. Tiesa, pastarasis, kaip jau buvome užsiminę, 1567 m. kariuomenės surašyme buvo įrašytas tarp „ponų žemininkų“, bet raitelių išruošė daugiau nei kai kurie tįjūnai. Tad pirmuosius tris dešimtmečius, jei sakysim, kad apie 1559–1560 m. Jeronimas Chodkevičius pamokslininką į Šaukėnus gavo, Reformacijos eigą Žemaitijoje lėmė žmonių, neabejotinai priklausiusių šio regiono elitui, apsisprendimas.

Labai platų evangelikų bendruomenių tinklą pateikia jau minėtas vyskupo Merkelio Giedraičio sudarytas „Descriptio...“³³⁵, kurio duomenimis jau šiek tiek naudojosi J. Lebedys bei S. Yla. Kol kas daugiausia informacijos iš šio doku-

³³⁵ LMAB RS, f. 256, nr. 3585, l. 1–2v.

mento yra pateikęs G. Błaszcykas³³⁶. Tačiau jis plačiau panaudojo tik tą medžiagą, kuri buvo tiesiogiai susijusi su katalikų bažnyčių tinklo formavimusi. Priede pateikiame lentelę, sudarytą remiantis „Descriptio...“ duomenimis. Istoriografijoje priimta šį dokumentą datuoti 1592–1597 m.³³⁷ Pirmasis, kurio veikale datavimas susiaurintas – „ca 1592–1595“ – buvo S. Yla³³⁸. Kadangi galvojame, jog, be mūsų naudoto dokumento įrašo, Žemaičių Pilies teismo aktų knygoje turėtų būti išlikęs paties M. Giedraičio ranka sudarytas aprašymas arba bent jau jo nuorašas, neatmetame galimybės, kad ten datavimas gali būti tikslesnis. Tai paremtų S. Ylos pateiktą variantą, juo labiau kad nežinome, koku tekstu jis naudojosi. Bandė tikslinti šią datą ir G. Błaszcykas. Jo nuomone, „Descriptio...“ turėjo būti sudarytas 1593–1596 m., nes tik 1593 m. Josvainių bažnyčiai buvo suteikta restitucinė privilegija³³⁹. Bet kitoje vietoje pats G. Błaszcykas svarsto, ar Josvainių bažnyčia neveikė anksčiau³⁴⁰. Tad galvojame, kad šiuo datavimu remtis rizikinga.

Žinome, kad Tytuvėnus užstato teisėmis jau 1584 m. valdė Jonas Gruževskis³⁴¹, kilęs nuo Mlodzianovo ir kurį laiką buvęs Radvilų valdų Negnievičiuose, kur M. Radvila Juoda-

³³⁶ G. Błaszcyk, *Ustrój...*

³³⁷ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 99.

³³⁸ S. Yla, *Šiluva...*, p. 269.

³³⁹ G. Błaszcyk, *Ustrój...*, s. 165.

³⁴⁰ Ten pat, p. 173–174.

³⁴¹ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1584, p. 556.

Tytuvėnai, kuriuose XVI a. paskutiniu dešimtmečiu taip pat veikė evangelikų bendruomenė

sis buvo įsteigęs evangelikų bendruomenę, valdytoju. 1572 m., remiamas Radvilų, jis persikėlė vietininkauti į Šiaulius³⁴². Tad J. Gruževskis, prieš atvykdamas į Žemaitiją, buvo tiesioginėje M. Radvilos Juodojo aplinkoje. 1594 m. gruodžio 1 d. Tytuvėnus iš J. Gruževskio atpirko Leonas Sapiega³⁴³. Bendruomenės egzistavimą čia mes galėtume susieti su J. Gruževskiu, bet apie 1595–1596 m. ji turėjo nustoti veikti, nes L. Sapiega tuo metu jau buvo aktyvus katalikybės rėmėjas. Kaip matome, jei įvykių eiga buvo tokia, kaip aprašėme, S. Ylos pateikta „Descriptio...“ datavimo viršutinė data gali būti argumentuota. Mes elgsimės kiek atsargiau ir bandysime ją nukelti iki 1596 m.

„Descriptio...“ mes pirmą kartą aptinkame Liolių bendruomenės paminėjimą. Šiaip jos tikėtis čia galima buvo ir anksčiau, nes Liolių Kolainių dvaras po Jono Bartoševičiaus mirties perėjo, kaip minėjome, jo žmonai Sofijai Mitkevičiūtei, vėliau ištekėjusiai už Morkaus Vnučkos. Pastarojo dėmesį evangelikų bendruomenėms jau matėme iš testamentu.

Buvome užsiminę, kad pirmą kartą evangelikų kunigo J. Tortylavičiaus Batakiečio veikla Žemaitijoje buvo užfiksuota 1535 m. Šilalėje. Pastaroji visą XVI a. priklausė Orvydams. Ar veikė ten evangelikų bendruomenė anksčiau nei 1592 – 1596 m., deja, duomenų neturime. Minimuoju laiko-

³⁴² B. Grużewski, *Kościół...*, s. 3–4.

³⁴³ *Опись документов...*, вып. 2, с. 92, 112.

1615 m. Jurgio Gruževskio funduota evangelikų bažnyčia Kelmėje, pastatyta po dar XVI a. pab. prasidėjusios teismo bylos su katalikais dėl užimtos katalikų bažnyčios grąžinimo

Tarpiu Šilalę valdė Žemaičių Žemės teismo teisėjas Kazimieras Orvydas³⁴⁴. Su jo asmeniu ir reikia sieti „Descriptio...“ minimos bendruomenės išlaikymą.

Ne toks paprastas, kaip pristato B. Gruževskis, turėjo būti Kelmės bendruomenės įsteigimas. Pastarasis istorikas teigia, kad pirmąją evangelikų bendruomenę čia, 1591 m. nupirkęs Kelmę iš Solomereckių, 1596 m. įkūrė Jonas Gruževskis³⁴⁵. Bet kitoje savo veikalo vietoje, kalbėdamas apie Žemaičių kanauninką Benediktą Kotarskį, klebonavusį Kelmėje, jis užsimena, kad Bogdanas Solomereckis buvo užstatęs šį dvarą Stanislovui Šemetai. Ta proga buvo sudarytas ir dvaro inventorių³⁴⁶. Benediktas Kotarskis Kelmėje klebonavo nuo 1581 m.³⁴⁷ B. Gruževskio duomenimis, 1588 m. inventoriuje jis dar buvo minimas kaip Kelmės klebonas, o 1591 m., t. y. tada, kai Kelmės dvaras perėjo J. Gruževskiui, iš viso nebe minimas³⁴⁸. Žinome, kad Benediktas Kotarskis už netinkamą kunigui elgesį vyskupo M. Giedraičio buvo iškeiktas³⁴⁹. Sunku pasakyti, koks buvo tolesnis B. Kotarskio likimas. Įdomu tai, kad Stanislovo Šemetos žmonos Daratos 1601 m. birželio 12 d. sudarytame Raseinių evangelikų bendruomenės fundaciniame akte Benediktas Kotarskis minimas kaip

³⁴⁴ *Опись документов...*, вып. 3, с. 98.

³⁴⁵ B. Grużewski, *Kościół...*, s. 2, 6.

³⁴⁶ Ten pat, p. 6.

³⁴⁷ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 112.

³⁴⁸ B. Grużewski, *Kościół...*, s. 7.

³⁴⁹ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 112.

pastarosios pamokslininkas³⁵⁰. Tad gali būti, kad jo perėjimas į evangelikų pusę įvyko kaip tik Stanislovui Šemetai valdant Kelmę. Tokiu atveju pirmosios evangelikų bendruomenės įkūrėju ar bent iniciatoriumi galėjo būti Stanislovas Šemeta. Tai turėjo būti laikinas reiškinys, susijęs su konkrečiu dvaro savininku. Nors „Descriptio...“ įrašyta, kad Kelmė evangelikų buvo užimta 1591 m., tačiau, mūsų galva, reikėtų atkreipti dėmesį į B. Gruževskio pateiktą datą – 1596 m. Jau buvome minėję, kad Tytuvėnus, kur, anot „Descriptio...“, buvo evangelikų bendruomenė, J. Gruževskis valdė iki 1594 m. pabaigos. Vėliau Tytuvėnams perėjus į L. Sapiegos rankas, bendruomenė ten turėjo sunykti. Todėl visai tikėtina B. Gruževskio pateikta data.

Iš „Descriptio...“ minėtų privačios kolicijos grupėje buvusių evangelikų bendruomenių neaptarėme tik keturių, buvusių Upytės pavieta: Linkuvos, Lygumų, Plonėnų ir Saločių. Iš jų šiek tiek XVI a. siekiančių duomenų turime tik apie Linkuvos bažnyčią. 1588 m. Mikalojus ir Jokūbas Belozorai buvo užėmę Linkuvos kleboniją³⁵¹. Bet ši informacija dar neleidžia teigti, kad tuo metu Linkuvoje jau veikė evangelikų bendruomenė. Lieka pasikliauti M. Valančiumi, kuris teigė, kad Belozorai šalia katalikų bažnyčios 1593 m. Linkuvoje

³⁵⁰ LNMB RKRS, f. 93, nr. 241, l. 3, 4v.

³⁵¹ *Опись документов...*, вып. 8, с. 51.

pastatė mūrinę koplyčią³⁵². Šiam teiginiui pritarė H. Merczyngas³⁵³, tai paremtų ir jau minėtas 1588 m. M. ir J. Belozorų aktyvumas. Tuo tarpu apie kitas tris „Descriptio...“ paminėtas Upytės paviete buvusias bendruomenes ankstesnių kaip XVII a. pradžios duomenų nerandame. Tad 1592 – 1596 m. turėtų būti pirmieji jų paminėjimai.

Lieka aptarti „Descriptio...“ paminėtas bendruomenes, buvusias Akmenėje, Vieکشniuose, Tryškiuose, Plungėje ir Plateliuose. Nė vienos iš jų nerandame kituose mums žinomuose šaltiniuose. Todėl šiuo atveju galime kalbėti apie pirmąjį jų paminėjimą. Nurodytos vietovės priklausė didžiajam kunigaikščiui, todėl verta, mūsų galva, atkreipti dėmesį į pareigūnus, tiesiogiai valdžiusius jas tuo metu.

Gondingos tijūnu tada buvo Mikalojus Dorohostaiskis (1566 – 1596 m.), o vėliau – jo sūnus Kristupas (1596 – 1607 m.). Žinoma, kad generaliniame reformatų sinode Torunėje 1595 m. dalyvavo ir pasiuntinys nuo Mikalojaus Dorohostaiskio³⁵⁴. Savo valdomoje Kartenoje Dorohostaiskiai buvo įsteigę evangelikų bendruomenę. Tiesa, ji paminima tik 1611 m. evangelikų sinodo aktuose³⁵⁵. Bet žinant, kad Karteną M. Dorohostaiskis valdė jau 1577 m.³⁵⁶ ir kad šią valdą

³⁵² M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, t. 2, p. 379.

³⁵³ H. Merczyng, *Zbory i senatorowie...*, s. 90.

³⁵⁴ *Monumenta Reformationis...*, ser. IV, zes. I, s. VI.

³⁵⁵ Ten pat, p. IX.

³⁵⁶ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1582, p. 244.

plėtė 9-ojo dešimtmečio viduryje³⁵⁷, galima būtų spėti, kad ten bendruomenė turėjo atsirasti gerokai anksčiau. Tad ir Plungės atveju tikimybė, kad ten Dorohostaiskių valdymo metu buvo įsteigta bendruomenė – didelė. Plungės bendruomenės buvimo faktas užfiksuotas ir 1611 m.³⁵⁸

Reformatų bendruomenių paminėjimą Akmenėje, Vieکشniuose ir Tryškiuose, matyt, reikėtų sieti su Mažųjų Dirvėnų tijūno Merkelio Vaitiekaus Šemetos veikla. Žinoma, kad S. Vnučkienė 1592 m. vienu iš Šiluvos bendruomenės globėjų buvo paskyrusi būtent jį³⁵⁹. Be to, prie Tryškių ir Vieکشnių sau priklausomų valstiečių turėjo ir pati S. Vnučkienė³⁶⁰.

Kiek sudėtingiau kalbėti apie evangelikų reformatų bendruomenę Plateliuose. 1585–1596 m. Platelius laikė Vaitiekus, Dominyko, Stabrovskis³⁶¹. 1595 m. jis S. Vnučkieniui buvo užstatęs dalį Platelių valdos už 2000 lietuviškų grašiu³⁶². Tada sudarytą inventorių, V. Stabrovskio prašomi, pasirašė Žemaičių Žemės teismo raštininkas Mikalojus Burba, Kazimieras Petravičius ir Augustinas Ginbutas³⁶³. Istorinėje literatūroje jau buvo nurodyta, kad M. Burba³⁶⁴ ir

³⁵⁷ Ten pat, ŽŽTAK 1585, p. 901.

³⁵⁸ LMAB RS, f. 40, nr. 280, l. 1.

³⁵⁹ *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zes. I, s. 143.

³⁶⁰ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1588, l. 25v.

³⁶¹ LMAB RS, f. 256, nr. 995, l. 14v.

³⁶² *IA*, t. 1, st. 391.

³⁶³ Ten pat, st. 396.

³⁶⁴ *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zes. I, s. 143.

A. Ginbutas³⁶⁵ buvo evangelikai. Galbūt šie duomenys ir leistų bent kiek argumentuoti „Descriptio...“ informaciją.

Nors „Descriptio...“ Švėkšnos bažnyčią priskyre prie katalikiškų, bet šalia yra nurodyta: „Anno 1589 ab haeresi purgatus...“, t. y. 1589 m. išvalyta nuo erezijos. Atskirame Švėkšnos praeičiai skirtame veikale apie evangelikų bendruomenės buvimą šiame miestelyje neužsiminta³⁶⁶. Čia tik paminėta, kad 1589 m. Švėkšną jau turėjo valdyti Jonas Zaviša³⁶⁷. Vadinasi, evangelikų bendruomenės (jei ji ten buvo) sunykimą reikėtų sieti su juo. Sąlygos atsirasti evangelikų bendruomenei Švėkšnoje susidarė po Jono Zavišos (vyresniojo) mirties, kai dvaras buvo paliktas globoti šio žmonai, netrukus ištekėjusiai už evangeliko Andriaus Višnioveckio³⁶⁸. Šis dar 1578 m. atkalbinėjo Joną, Jurgį ir Andrių Zavišas nuo Švėkšnos perėmimo³⁶⁹. Tad greičiausiai evangelikų bendruomenė Švėkšnoje galėjo atsirasti A. Višnioveckio valdymo laiku ir kurį laiką dar galėjo funkcionuoti valdant Jono Zavišos palikuonims.

Be šių „Descriptio...“ išvardytų evangelikų bendruomenių, skelbtuose šaltiniuose dar randame paminėtą Lyduvėnų pamokslininką. 1593 m. Aleksandras Chodkevičius pardavė

³⁶⁵ J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, p. 159.

³⁶⁶ *Švėkšna*, Čikaga, 1974 (red. A. Rugytė).

³⁶⁷ J. Ruginis, „Švėkšnos praeitis“, *Švėkšna*, p. 89.

³⁶⁸ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 129.

³⁶⁹ Ten pat.

Lyduvėnų dvarą Vaitiekui Radziminskiui. Ta proga sudarytame dvaro inventoriuje paminėta naujai pastatyta bažnyčia ir pamokslininkas³⁷⁰. 1599 m. Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje buvo įrašytas Lyduvėnų pamokslininko Stanislovo Pogoželskio žmonos Daratos testamentas³⁷¹. 1594 m. galime kol kas laikyti pirmuoju Lyduvėnų bendruomenės paminėjimu. Tačiau nereikia pamiršti, kad 1591 m. užstatu Lyduvėnus dar valdė ir Jonas Gruževskis³⁷², kuris 1584 m. buvo vedęs Vaitiekaus Radziminskio seserį Sofiją³⁷³. Sunku, neturint tiesioginių dokumentų, atsekti tikrąjį evangelikų reformatų bendruomenės įsteigimo laiką Lyduvėnuose. Viena aišku, kad Aleksandras Chodkevičius buvo išauklėtas jėzuitų akademijoje ir apie 1590 m. grįžo iš studijų užsienyje į Lietuvą³⁷⁴. Taigi beveik sutampa jo kišimosi į Lyduvėnų dvaro tvarkymo reikalus ir grįžimo iš studijų laikas. Todėl visiškai neatsitiktinis gali būti ir Lyduvėnų pardavimas V. Radziminskiui.

Keliais atvejais labai įdomiai sutapo dvaro pardavimas su konfesijos pakeitimu. Taip buvo ir Žeimiuose, kur konvertavęs Andrius Zaviša iš pradžių pardavė dvarą Naruševičiams,

³⁷⁰ *AVAK*, t. 14, s. 479, 481–482.

³⁷¹ VUB RS, f. 7, ŽŪTAK 1599, l. 89–90. Šią bendruomenę mini ir G. Błaszczukas: G. Błaszczyk, *Ustrój...*, s. 188.

³⁷² *Опись документов...*, вып. 3, 1904, с. 1.

³⁷³ VUB RS, f. 7, ŽŪTAK 1584, p. 556.

³⁷⁴ *Polski słownik biograficzny*, t. 3, Kraków, 1937, s. 355.

paskui jį atpirko A. Zavišos motina Darata³⁷⁵. Tą patį mes matėme, nors ir nebuvo tiesiai įvardytos priežastys, Jono Chodkevičiaus atveju 1572 m., kai jis savo Šaukėnų dalį pardavė Stanislovui Šemetai³⁷⁶. Tad nestebintų, jei A. Chodkevičius būtų pasielgęs panašiai. Šiaip ar taip, Lyduvėnų bendruomenės užfiksuotąjį veiklos laikotarpį galime sieti su Vaitiekaus Radziminskio vardu. Tai gana logiška, nes S. Vnučkienė 1592 m. V. Radziminskį buvo įrašiusi tarp Šiluvos evangelikų reformatų bendruomenės globėjų³⁷⁷.

Istoriografijoje yra užfiksuota bendruomenė Rietave³⁷⁸. Deja, Žemaičių Žemės teismo knygose esančių dokumentų šiai informacijai paremti neturime. Lieka tik galvoti, kad evangelikų bendruomenė šiame miestelyje galėjo atsirasti, kai Rietavo tįjūnu buvo Morkus Vnučka, t. y. iki 1587 m. Savo testamente apie Rietavo evangelikų bendruomenę jis neužsimena. Naujai rastas I. Lukšaitės dokumentas su konkrečiu evangelikų liuteronų kunigo, Stanislovo Valentino Buivydo, paminėjimu 1596 m.³⁷⁹ leidžia galvoti, kad evangelikų bendruomenė šioje vietovėje buvo ir XVI a. paskutinį dešimtmetį. Be to, evangelikų bendruomenės buvimo faktą pagrindžia 1596 m. Zigmanto Vazos privilegija Rietavo baž-

³⁷⁵ *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zes. I, wyd. 2, s. 150.

³⁷⁶ LVIA, f. SA, ŽŽTAK 1581, l. 87.

³⁷⁷ *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zes. I, s. 143.

³⁷⁸ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, p. 379. Jam pritarė ir H. Merczyngas (žr. H. Merczyng, *Zbory i senatorowie...*, s. 96).

³⁷⁹ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 601.

nyčiai³⁸⁰. Bet ši užuomina labai miglota, apie konkretų bendruomenės buvimą tiesiai nepasakyta. Po Morkaus Vnučkos mirties Rietavo seniūnu, remiantis K. Jablonskio sudarytu Žemaitijos pareigūnų sąrašu, buvo Leonas Sapiega, o jo valdymo metu ten evangelikų bendruomenė atsirasti nebegalėjo.

1601 m. Darata Šemetienė, Stanislovo Šemetos žmona, fundavo evangelikų bendruomenę Raseiniuose³⁸¹. Tai naujai funduota evangelikų reformatų bendruomenė, įsikūrusi Daratos Šemetienės nupirktose žemėse visai šalia Raseinių³⁸². Raseiniai tuo metu jau buvo svarbus administracinis centras, tad pasirinkimas nuostabos nekelia. Daratos Šemetienės fundacijoje įrašyti ir bendruomenės globėjai: Žemaitijos kaštelionas Mikalojus Naruševičius, Bresto vaivada Kristupas Zenavičius, valdovo maršalka bei Šauduvos tįjūnas Vaitiekus Bilevičius, Žemaitijos pakamarininkis Vaitiekus Radziminskis, Žemaičių Pilies teismo teisėjas Mikalojus Kęstartas, Žemaičių Žemės teismo pateisėjis Petras Adomkavičius, to paties teismo raštininkas Mikalojus Burba, Mikalojus Martinkevičius ir Vaclovas Andrijevičius³⁸³.

Informavome apie 1611 m. pirmą kartą paminėtą Kartenos bendruomenę. Prie jos reikėtų dar pridėti tais pačiais me-

³⁸⁰ *Codex Mednicensis...*, p. 564.

³⁸¹ LNMB RKRS, f. 93, nr. 241.

³⁸² Ten pat, l. 1–1v.

³⁸³ Ten pat, l. 3v.

tais įsteigtą Gėlupos bendruomenę³⁸⁴. Jos fundatorė buvo Ariogalos tįno Sebastijono Kęstarto žmona Kristina Nonhartaitė, įvykdžiusi savo vyro priešmirtinį prašymą. 1613 m. Montvydavoje jau veikė Daratos Zavišaitės funduota evangelikų bendruomenė³⁸⁵.

Žinomos dar dvi XVI a. evangelikų bendruomenės, kurios dažnai istorinėje literatūroje priskiriamos Žemaitijai – Deltuvos ir Žeimių. Žemaitijai priskiriama greičiausiai dėl to, kad šiuos dvarus valdė Zavišos, perėmę Kęsgailų, dažniausiai tuo metu siejamų su Žemaitija, palikimą. Deltuvą kuri laiką valdė Andrius Višnioveckis³⁸⁶, vedęs mirusio J. Zavišos žmoną (prisiminkim Švėkšnos atvejį). Su pastarojo veikla galima būtų sieti ir 1570 m. Sandomiro sinode pasirodžiusį Deltuvos ministrą Stanislovą Marcijoną³⁸⁷.

Žeimiai priklausė Merkeliui Zavišai, kurio valdomoje Šiluvoje vienu metu formavosi Žemaitijos evangelikų bendruomenių organizacinis centras – čia rezidavo pirmasis mums žinomas superintendentas. XVI a. pabaigoje Žeimių evangelikų bendruomenė išgyveno krizę – į katalikybę perėjo Merkelio Zavišos sūnus Andrius ir sau neparankų dvarą pardavė. Galop pastarojo motina, Darata Zavišienė, dvarą

³⁸⁴ J. Jurginis, I. Lukšaitė, *Lietuvos...*, p. 174.

³⁸⁵ LMAB RS, f. 40, nr. 285, l. 1; H. Merczyng, *Zbory i senatorowie...*, s. 91.

³⁸⁶ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 105.

³⁸⁷ *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zes. I, s. 150.

atpirko ir 1595 m. kovo 3 d. užrašė bendruomenei fundaciją³⁸⁸.

Tačiau tiek Deltuva, tiek ir Žeimiai yra už Žemaičių vyskupijos ir seniūnijos ribų, todėl plačiau ties ten buvusiomis bendruomenėmis neapsistosome.

Norėtume trumpai grįžti prie „Descriptio...“ pateiktos informacijos. Vyskupas M. Giedraitis aprašymo pabaigoje nurodė, kad užimta ir apie dvidešimt altarijų³⁸⁹. Tai verčia suklusti. Altarijos užėmimą galima būtų suprasti tik kaip žemių nusavinimą. Todėl gali iškilti abejonių dėl to, ar tikrai kai kuriose vietovėse, ypač priklausiusiose didžiajam kunigaikščiui, buvo įkurtos bendruomenės. Gal M. Giedraitis, varddamas jas, galvojo būtent apie buvusių katalikų bažnyčių aprūpinimą. Tokią versiją galėtų paremti kad ir jau minėtas Šiluvos bažnyčios atvejis. Evangelikų bažnyčia čia buvo patatyta atskirai, M. Zavišai priklausiusiame Zbarų kaime, o katalikų bažnyčia sunyko³⁹⁰. Tad M. Giedraitis, minėdamas Šiluvą, galėjo apeliuoti į Šiluvos katalikų bažnyčiai priklausiusias žemes. Ši aplinkybė mus verčia į pirmą kartą minimas evangelikų bendruomenes žiūrėti labai atsargiai, tai daugiau liečia didžiojo Lietuvos kunigaikščio kolicijoje buvusias Akmenės, Platelių, Vieکشnių ir Tryškių bažnyčias.

³⁸⁸ Ten pat.

³⁸⁹ LMAB RS, f. 256, nr. 3585, l. 2.

³⁹⁰ S. Yla, *Šiluva...*, p. 67, 123.

146

Biržuvėnų piliakalnio likučiai.
Išlikusioje jo dalyje XVII a. galėjo
stovėti evangelikų bažnyčia

Lieka tik žvilgtelėti į I. Lukšaitės pateiktą tikėtiną XVI a. 6–7 dešimtmečiais buvusį evangelikų bažnyčių bei koplyčių sąrašą. Papildomai mes čia randame Ariogalą, Batakiaus, Beržėnus, Biržinėnus, Josvainius, Jurbarką ir Palangą³⁹¹. Kalbant apie Gandingą, ją vis dėlto tuo metu jau reikėtų tapatinti su Plunge. Iš papildomai pateiktų vietovių čia neabejotinai vertinga informacija apie greičiausiai evangelikų tikėjimą priėmusį buvusį Jurbarko katalikų kunigą³⁹². Tačiau reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Jurbarkas priklausė didžiajam kunigaikščiui. Žygimantas Augustas, kiek galima spręsti iš 1565 m. rugpjūčio 4 d. laiško Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui, žinojo apie Jurbarko kunigo vedybas, bet pabrėžė, kad Jurbarkas yra Žemaičių vyskupo patronate ir kunigo skyrimas teisėtai priklauso būtent pastarajam³⁹³. Tokiu atveju liktų kvestionuotinas evangelikų bendruomenės buvimo Jurbarko klausimas. Bet 1579 m. vizitacijoje pateikta informacija nurodo, kad evangelikų kunigas šioje vietovėje buvo ilgesnį laiką³⁹⁴. Tačiau į galimybę evangelikų bendruomenėms veikti Ariogaloje, Batakiuose, Beržėnuose, Josvainiuose ir Palangoje siūlytume žiūrėti labai atsargiai. Pirmiausia čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad pagrindiniu kriterijumi mirtose vietovėse veikti evangelikų bažnyčioms ar koply-

³⁹¹ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 596–597, 600–601.

³⁹² Ten pat, p. 600.

³⁹³ Ten pat.

³⁹⁴ *Codex Mednicensis...*, p. 434.

147

čioms buvo į Reformaciją pasukusių tijųūnų ar seniūnų buvimas. Tačiau čia būtina pabrėžti, kad konkrečių duomenų apie tai, jog ten būtų veikusios evangelikų bendruomenės, įsteigta bažnyčių ar būtų buvę evangelikų kunigų – neturime. Nenurodo tokių galimybių nei Žemaičių Žemės teismo aktų knygos, nei 1592–1596 m. Žemaičių vyskupijos aprašymas.

Apibendrinami evangelikų bendruomenių tinklo formavimosi duomenis, pateikiame lentelę, kurioje, kiek mums leido žinomi faktai, stengėmės Žemaitijos evangelikų bendruomenes išrikiuoti chronologine tvarka. Spėjami ar abejotini bažnyčių ar bendruomenių steigėjai pažymėti klausukais.

Eil. Nr.	Vietovė	Pirmą kartą aptikta šaltiniuose	Fundatorius
1	Šaukėnai	apie 1559	Jeronimas Chodkevičius
2	Tauragė	1567	Merkelis Šemeta
3	Skuodas	1572	Jonas Chodkevičius
4	Kurtuvėnai	1576	Stanislovas Skaševskis
5	Jurbarkas	1565?; 1579	
6	Skirsnemunė	1579	Vaclovas Šemeta
7	Plembergas	1579	Mikalojus Tolvaišas
8	Kuršėnai	1581	Jurgis Zenavičius
9	Šiaulėnai	1585	Merkelis Šemeta?, paminėta Vaclovui, Jonui ir Merkeliui Šemetoms dalijantis dvarą

10	Švėkšna	iki 1589	Andrius Višnioveckis
11	Šiluva	1587	Merkelis Zaviša, 1592 m. perėjo S. Vnučkieniui
12	Pašušvys	1587	Morkus Vnučka, Sofija Mitkevičiūtė-Vnučkienė
13	Seda	1587	Morkus Vnučka, Sofija Mitkevičiūtė-Vnučkienė
14	Rietavas?	veikė dar 1596 m.	Morkus Vnučka, Sofija Mitkevičiūtė-Vnučkienė
15	Kelmė	1588–1590? 1596	Stanislovas Šemeta?, Jonas Gruževskis
16	Tytuvėnai	apie 1592–1596, ne vėliau kaip 1595	Jonas Gruževskis?
17	Lioliai	apie 1592–1596	Morkus Vnučka, Sofija Mitkevičiūtė-Vnučkienė
18	Šilalė	apie 1592–1596	Kazimieras Orvydas
19	Akmenė	apie 1592–1596	Merkelis, Vaitiekas, Šemeta; Mikalojus Aleknavičius?
20	Viekšniai	apie 1592–1596	Merkelis, Vaitiekas, Šemeta?
21	Tryškiai	apie 1592–1596	Merkelis, Vaitiekas, Šemeta?
22	Plungė	apie 1592–1596	Mikalojus Dorohostaiskis
23	Plateliai	apie 1592–1596	Vaitiekus Stabrovskis?

24	Linkuva	apie 1592–1596	Jokūbas Bialozoras? ³⁹⁵
25	Lygumai	apie 1592–1596	
26	Plonėnai	apie 1592–1596	
27	Saločiai	apie 1592–1596	
28	Lyduvėnai	1593	Vaitiekus Radziminskis?
29	Raseiniai	1601	Darata Mitkevičiūtė-Šemetienė
30	Kartena	1611	Mikalojus arba Kristupas Dorohostaiskiai
31	Gėluva	1611	Kristina Nonhartaitė-Kęstartienė
32	Montvydava	1613	Darata Zavišaitė

Šio skyriaus pabaigoje, remdamiesi šaltiniuose rasta medžiaga, aptarsime evangelikų bendruomenių organizaciją XVI a. pabaigoje.

³⁹⁵ 1596 m. rugsėjo 24 d. Jokūbo Bialozoro prašymą, adresuotą Prūsijos kunigaikščiui Jurgiui Frydrichui, savo disertacijoje pažymėjo L. Jovaiša, žr. VUB RS, f. 76, nr. 4347 – L. Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma Žemaičių vyskupijoje*, Vilnius, 2004, p. 34 (toliau – L. Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma Žemaičių vyskupijoje*).

Dokumentuose išliko keletas užuominų apie atskirų reformatų bendruomenių katekistus ir ministrus. Istorinėje literatūroje žodžiai ministras ir pamokslininkas yra tapatinami³⁹⁶. Iš esmės juos galima būtų tapatinti ir su evangelikų kunigo sąvoka. Mes remsimės šaltiniuose paminėtu variantu.

Pirmasis mums žinomas³⁹⁷ pamokslininkas – Adomas Petravičius. Jis 1578 m. liepos 20 d. ministravo Šiluvoje³⁹⁸. Apie jį mes gana išsamiai kalbėjome anksčiau. 1583 m. Šaukėnų pamokslininku buvo Kasparas Jonavičius³⁹⁹. Paskutinį kartą Žemaičių Žemės teismo aktų knygoje mes jį aptinkame 1597 m.⁴⁰⁰ 1581 m. sudarytame Kuršėnų dvaro inventoriuje randame Vaitiekaus Jonavičiaus, Kuršėnų bendruomenės katekisto, pavardę⁴⁰¹. Vėliau jis minimas ir 1584 m. Žemaičių Žemės teismo knygoje⁴⁰². 1576 m. Stanislovo Skaševskio testamente pasirašė Kurtuvėnų klebonu įvardytas Kilijonas Jokūbavičius⁴⁰³. Kadangi S. Skaševskis pats pamini, kad čia buvo įsteigęs evangelikų bendruomenę, kurią sūnui prisako prižiūrėti, tad, be abejonės, galime teigti, kad minėtas kunigas – Kurtuvėnų pamokslininkas. Daugiausia duomenų apie

³⁹⁶ *Monumenta Reformationis...*, ser. X, zes. I, s. X.

³⁹⁷ Mes sąmoningai dėl aukščiau minėtų priežasčių neaptariame Stanislovo Marcijono.

³⁹⁸ *Опись документов...*, вып. 1, с. 18, 45.

³⁹⁹ И. Я. Спрогис, *Географический словарь...*, с. 338.

⁴⁰⁰ VUB RS, f. 7, ŽŽТАК 1597, l. 384.

⁴⁰¹ *АВАК*, т. 14, с. 239, 241.

⁴⁰² VUB RS, f. 7, ŽŽТАК 1584, l. 44–48.

⁴⁰³ Ten pat, ŽŽТАК 1584, p. 227.

pamokslininkus vis dėlto mus pasiekė iš XVI a. paskutinio dešimtmečio. 1592 m. Sofija Vnučkienė užrašė žemių Šiluvos pamokslininkui Tamošiui Grodskiiui⁴⁰⁴. Pašušvio bendruomenės pamokslininkui Jonui Trečiokui (Tretjakui) 1599 m. gegužės 3 d. žemę užstatė Samuelis Liaudanskis⁴⁰⁵. Tais pačiais metais į Žemaičių Žemės teismo aktų knygas įrašytame testamente randame Lyduvėnų pamokslininko Stanislovo Pogoželskio pavardę⁴⁰⁶. XVI a. pabaigoje Stanislovo Šemetos aplinkoje turėjo veikti buvęs Žemaičių vyskupijos kanauninkas Benediktas Kotarskis, kuris buvo paminėtas Daratos Šemetienės fundacijoje Raseinių evangelikų bendruomenei⁴⁰⁷. B. Gruževskis informuoja, kad 1596 m. Jonas Gruževskis pasikvietė pamokslininkauti į Kelmę Stanislovą Lipskį⁴⁰⁸.

Tad iš viso šaltiniuose ir literatūroje turime paminėta devynias XVI a. antrojoje pusėje Žemaičiuose pamokslininkavusių ministrų pavardes. Iš jų vienas buvo paminėtas kaip katekistas – tai Vaitiekus Jonavičius. Katekistai – kandidatai į ministrus. Jie dažniausiai būdavo superintendente ar patyrusių ministrų, rengusių juos, aplinkoje. Su tam tikromis išimtimis jie galėjo vadovauti bendruomenei. Šiaip katekistai

⁴⁰⁴ *Опись документов...*, вып. 3, с. 1.

⁴⁰⁵ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1599, l. 545.

⁴⁰⁶ Ten pat, l. 89–90.

⁴⁰⁷ LNMB RKRS, f. 93, nr. 241, l. 3, 4v.

⁴⁰⁸ B. Grużewski, *Kościół...*, s. 8.

ministras tapdavo po parengiamojo laikotarpio, išlaikę egzaminus ir pritarus sinodui⁴⁰⁹. Mūsų minėtu atveju, Vaitiekus Jonavičius 1584 m. Jono Volskio žmonos Onos testamente jau pasirašė kaip Kuršėnų bažnyčios pamokslininkas⁴¹⁰. Pamokslininkų rengimas turėjo pagerėti tada, kai 1592 m. Sofija Vnučkienė Šiluvoje fundavo mokyklą. Bet net iš XVII a. pradžioje vykusių sinodų medžiagos matyti, kad ministrų trūko dar ir tuo metu⁴¹¹.

Bendruomenių ministrai pakludavo distrikto superintendantui. Pirmuoju Žemaitijos superintendentu, kaip minėjome, kol kas 1578 m. rugsėjo 8 d. esame aptikę Adomą Petravičių, tuo metu buvusį ir Šiluvos ministru. Po jo šaltiniuose Žemaitijos distrikto superintendentu 1597 m. birželio 20 d.⁴¹² minimas tik Kasparas Jonavičius Guiskis, buvęs ir Šaukėnų ministru.

⁴⁰⁹ *Monumenta reformationis...*, ser. X, zesz. I, s. XI.

⁴¹⁰ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1581, p. 267.

⁴¹¹ *Monumenta Reformationis...*, ser. X, zesz. I, s. 5.

⁴¹² VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1597, l. 384.

ESMINĖS KONFESINĖS RAIDOS TENDENCIJOS ŽEMAITIJOJE

Christianizacijos plėtra Žemaitijos vakarinėje dalyje XV–XVI a.

Dar XIX a. vid. M. Valančius, aprašydamas dvasinio gyvenimo pokyčius Žemaitijoje XVI a., teigė, kad Žemaitijos centrinėje ir šiaurinėje dalyje, trūkstant katalikų kunigų ir nebežinant, kaip vertinti naujo mokymo skelbėjus, žemaičiai perėjo į evangelikų tikėjimą, o vakarinėje dalyje – apie Palangą, Darbėnus, Laukžemę, Kretingą, Salantus, Kartoną, Kulių, Gargždus, Vėžaičius, Veiviržėnus, Plungę, Notėnus ir Gintališkę – sugrįžo prie pagoniškųjų apeigų⁴¹³. Akivaizdu, kad M. Valančiaus vertinimuose, aptariant konfesinę padėtį Žemaitijoje XVI a. viduryje ir antrojoje pusėje, atsispindi gana aiškus netikrumas dėl christianizacijos proceso ir katalikiškos tradicijos tvirtumo. Kartu jis išskiria porą Žemaitijos regionų, kuriuose – bent jau konfesiniu požiūriu – susiklostė kitokia padėtis. Šiuo atveju nesiplėšime į M. Valančiaus išskirtas šiaurinę bei centrinę Žemaitijos teritorijas. Mums svarbios paminėtos vakarinės Žemaitijos teritorijos, patikslinant, kad kalbėdami apie Laukžemę, Salantus, iš dalies apie Notėnus, Gintališkę mes turime omenyje šiaurės

⁴¹³ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė...*, p. 85–86.

vakarinę Žemaitijos dalį. Esminis klausimas, kuris kyla iš minėto teiginio – ar pagrįstai M. Valančius, aptardamas dvasinių procesų raidą, bando išvelgti krikščionybės regresą šiaurės vakarinėje Žemaitijos dalyje? Tai svarbu dar ir dėl to, kad M. Valančiaus teiginiu buvo remiamasi pokarinėje Lietuvos istoriografijoje. Viename iš solidžiausių savo veikalų, skirtų Reformacijos raidai LDK iki jėzuitų pasirodymo, jį pateikia ir Z. Ivinskis⁴¹⁴. Pastarasis istorikas tokios padėties priežasčių ieško tradicinėje jų skalėje – šios teritorijos dėl karų su Vokiečių ordinu buvo ištuštėjusios, apaugusios giriomis, tad „bažnyčios čia buvo pastatytos žymiai vėliau, XVII ir XVIII šimtmetyje, laike katalikybės restauracijos“⁴¹⁵. Tad čia galėtume matyti gal tik šiokią tokią modifikaciją – dėl menko gyventojų tankumo ir bažnyčių tinklo retumo krikščionybė minėtos teritorijos dar nebuvo giliau pasiekusi. Tiek M. Valančius, tiek ir Z. Ivinskis šį teiginį buvo parėmę nuorodomis į Jėzuitų ordino pranešimus⁴¹⁶. Tai verčia šiek tiek suklusti, nes minėtuose šaltiniuose galima būtų tikėtis bent jau šiokio tokio šališkumo. Čia aš turiu gal-

⁴¹⁴ Z. Ivinskis, „Reformacijos raida Lietuvoje“, *Krikščionybė Lietuvoje*, Čikaga, 1997, p. 142 (tai vertimas iš: Z. Ivinskis, „Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569)“, *Forschungen zur europäischen Geschichte*, Bd. 12, Berlin, 1967 (toliau – Z. Ivinskis, „Reformacijos raida...“).

⁴¹⁵ Z. Ivinskis, „Reformacijos raida...“, p. 142.

⁴¹⁶ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė...*, p. 86; Z. Ivinskis, „Reformacijos raida...“, p. 142.

voje jėzuitų bandymą misijas Žemaitijoje sureikšminti, siekiant labiau sustiprinti misijinio darbo motyvacias.

Bet kuriam tyrinėtoju labai sunku nurodyti universalius kriterijus, kuriais remiantis būtų įmanoma nustatyti dvasinių procesų gilumą visuomenėje. Tyrimai šiame lygmenyje, ko gera, pasmerkti amžinam korektiškesnių kriterijų ieškojimui. Atsižvelgiant į dabartinę Žemaitijos istorijos tyrimų padėtį, būtų beveik neįmanoma kalbėti net apie tikslesnes atskirų visuomenės grupių motyvacijų skales. Kol kas dažniausiai dar turėtume pasikliauti kiekybiniais veiksniais, kad būtų galima nubrėžti bent jau esminių procesų kontūrus. Siekiant išsiaiškinti minties dėl krikščionybės Vakarų Žemaitijoje regreso kilmę, reikėtų atkreipti dėmesį bent jau į du tokius procesus. Abu šie procesai gana glaudžiai susipynę. Vienas jų – bažnyčių tinklo raida XV a. ir ypač XVI a. pirmojoje pusėje bei (gal iš pirmo žvilgsnio nuskambės ir kiek paradoksaliai) žemėvaldos raida. Aiškinantis pirmąją iškeltų klausimų dalį, svarbu atkreipti dėmesį ir į tai, kokią esminę informaciją turėjo tam tikrais laikotarpiais rašę istorikai. Šiuo atveju mums svarbu, kokia informacija apie katalikų bažnyčių tinklą XVI a. šiaurės vakarų Žemaitijos teritorijose disponavo M. Valančius. Tai lengvai galima padaryti remiantis jo paties rašyta „Žemaičių vyskupyste“. Iš čia pateiktų lentelių matyti, kad M. Valančius žinojo apie 45 bažnyčias, įsteigtas Medininkų / Žemaičių vyskupijoje XV–XVI a. iš jų iki

XVI a. vid. – 37. Lokalizavus M. Valančiaus minėtas bažnyčias žemėlapyje, akivaizdu, kad XVI a. vid., iki Žemaitijoje prasidėjo didžioji Reformacijos banga, šiaurės vakariniame Žemaitijos pakraštyje bažnyčių tinklas iš tiesų buvo retas. Žemaičių vyskupo stalo valdoms priklausiusiame Mosėdyje (M. Valančiaus duomenimis, 1551 m.) įsteigta bažnyčia iš esmės buvo labiausiai nutolusi į vakarus, o teritorijoje nuo Mosėdžio iki Telšių, M. Valančiaus duomenimis, buvo įsteigtos bažnyčios tik Sedoje ir Alsėdžiuose (Telšiuose, anot M. Valančiaus, bažnyčios nebuvo). Tik į XVI a. pabaigą buvo pastatytos bažnyčios Skuode, Gargžduose ir Palangoje. Tokia informacija šiek tiek motyvuoja M. Valančiaus minčių dėl krikščionybės regreso kilmę.

M. Valančiaus lentelėse pateiktos XV–XVI a. Žemaitijoje veikusios katalikų bažnyčios⁴¹⁷:

Eil. Nr.	Bažnyčia	Įsteigimo metai
1.	Betygala	1416
2.	Ariogala	1416
3.	Kaltinėnai	1416
4.	Kelmė	1416
5.	Krekenava	1416
6.	Kražiai	1416

⁴¹⁷ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė...*, p. 201–224.

7.	Luokė	1416
8.	Varniai	1416
9.	Viduklė	1416
10.	Veliuona	1416
11.	Varniai	1421
12.	Šiauliai	1445
13.	Šiluva	1457
14.	Pašvitinys	1459
15.	Alsėdžiai	1467
16.	Papilė	1493
17.	Šaukėnai	1497
18.	Linkuva	1500
19.	Betygalos altarija	1504
20.	Butkiškė	1506
21.	Tauragė	1507
22.	Batačiai	1509
23.	Švėkšna	1509
24.	Saločiai	1514
25.	Joniškis	1522
26.	Jurbarkas	1522
27.	Lioliai	1522
28.	Senoji Žagarė	1523
29.	Kurtuvėnai	1525
30.	Lygumai	1526
31.	Krakės	1529
32.	Šilalė	1533
33.	Seda	1538
34.	Baisogala	1539
35.	Vilkija	1542
36.	Raudėnai	1550
37.	Mosėdis	1551

38.	Pašušvys	1563
39.	Plateliai	1564
40.	Kvėdarna	1569
41.	Skuodas	1577
42.	Josvainiai	1590
43.	Akmenė	1596
44.	Gargždai	1597
45.	Palanga	1597

Medininkų (Žemaičių) vyskupijos bažnyčių tinklo raidos tyrimai po M. Valančiaus ilgam prislopo. Netgi 1967 m. vieną reikšmingiausių straipsnių apie Reformacijos raidą LDK iki jėzuitų pasirodymo parašęs Z. Ivinskis⁴¹⁸ M. Valančiaus pateikto bažnyčių sąrašo nebuvo praplėtęs. Tik 1993 m. buvo išleistas čia jau minėtas solidus Žemaičių vyskupijos problematikai XV–XVI a. skirtas G. Błaszczyko darbas, kuriame vėl buvo sugrįžta ir prie bažnyčių tinklo raidos nuoseklaus ir detalaus aptarimo⁴¹⁹. Šio istoriko veikale XV–XVI a. Žemaičių vyskupijoje fiksuota 60 veikusių bažnyčių, iš jų 45 buvo funduotos iki 1555 m.⁴²⁰

G. Błaszczyko nustatytos XV–XVI a. Žemaičių vyskupijoje funduotos bažnyčios⁴²¹:

⁴¹⁸ Z. Ivinskis, „Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569)“, *Forschungen zur europäischen Geschichte*, Bd 12, Berlin, 1967.

⁴¹⁹ G. Błaszczyk, *Ustrój...*

⁴²⁰ Ten pat, p. 163, 190–192.

⁴²¹ Ten pat.

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

160

Eil. Nr.	Bažnyčia	Pirmasis paminėjimas arba fundacija
1.	Varniai – katedra	1417
2.	Varniai – parapija	prieš 1496
3.	Veliuona	1421
4.	Kražiai	~1421
5.	Raseiniai	~ 1421
6.	Viduklė	~ 1421
7.	Kaltinėnai	~ 1421
8.	Ariogala	~ 1421
9.	Luokė	prieš 1467
10.	Betygala	~ 1430?
11.	Krekenava	1484
12.	Lygumai	prieš 1476
13.	Alsėdžiai	~ 1464–1470
14.	Šaukėnai	prieš 1497
15.	Šiauliai	prieš 1483?
16.	Šiluva	prieš 1466
17.	Krakės	~ 1455
18.	Kurtuvėnai	1498
19.	Žagarė (Senoji)	prieš 1499
20.	Baisogala	1539
21.	Batačiai	1509
22.	Butkiškė	1553
23.	Kvėdarna	1572
24.	Tytuvėnai	1555
25.	Gelgaudiškis	1578
26.	Gardai	1593
27.	Gargždai	1590
28.	Grinkiškis	1599
29.	Joniškis	1536

30.	Josvainiai	prieš 1587
31.	Jurbarkas	1545
32.	Kelmė	prieš 1512
33.	Lioliai	1517
34.	Linkuva	1503
35.	Mosėdis	1544
36.	Nemakščiai	1528
37.	Akmenė	1596
38.	Plateliai	1523
39.	Palanga	1590
40.	Eržvilkas (Pašaltuonis?)	1528
41.	Pašilė	1514
42.	Rietavas	1563–1588
43.	Saločiai	1514
44.	Zapyškis	1578
45.	Seda	1528
46.	Skirsnemunė	1523
47.	Surviliškis	1593–1596
48.	Šeduva	1529
49.	Šiaulėnai	1514
50.	Švėkšna	1503
51.	Seredžius	1579
52.	Šilalė	1533
53.	Telšiai	1536–1547
54.	Tryškiai	1593–1596
55.	Tverai	1589
56.	Virbalis	1555
57.	Vilkija	1525
58.	Žagarė (Naujoji)	1584–1595
59.	Žarėnai	1579
60.	Žvingiai	1593–1596

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

161

Svarbu tai, jog mums rūpimoje teritorijoje jau minimos XVI a. pirmojoje pusėje veikusios Platelių, Šilalės, Telšių bažnyčios. Tai leidžia išvelgti šiek tiek kitokias pagrindines krikščionybės sklaidos Žemaitijoje XV–XVI a. tendencijas. Tais pačiais metais kaip ir G. Błaszczyko veikalas pasirodė K. Misiaus bei R. Šinkūno sudarytas Lietuvos katalikų bažnyčių žinynas⁴²². Tačiau reikia pripažinti, kad argumentacinė G. Błaszczyko veikalo pusė parengta patikimiau. Be to, paminėtina ir tai, kad kol kas G. Błaszczyko pateikta argumentacija nurodant kai kurių bažnyčių steigimo datas kol kas nėra esmingiau kvestionuota. Tad apsisostime ties šio istoriko pateiktu bažnyčių tinklu. Čia gal verta atkreipti dėmesį į tai, kad K. Misius ir R. Šinkūnas nurodo, jog Plungės bažnyčia buvo funduota 1570 m.⁴²³ Gaila, kad nepateikiama informacija apie šaltinį, kuriuo buvo naudojama nustatant šią datą, juo labiau kad nurodyta Plungės bažnyčios fundavimo data gana svarbi bandant apžvelgti vakarinės Žemaitijos dalies christianizacijos raidą.

Grįžkime prie M. Valančiaus pateikto Palangos, Darbėnų, Laukžemės, Kretingos, Salantų, Kartenos, Kulių, Gargždų, Vėžaičių, Veiviržėnų, Plungės, Notėnų ir Gintališkės sąrašo. Akivaizdu, kad čia pateikta informacija verčia šiek tiek ko-

⁴²² K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993.

⁴²³ Ten pat, p. 387.

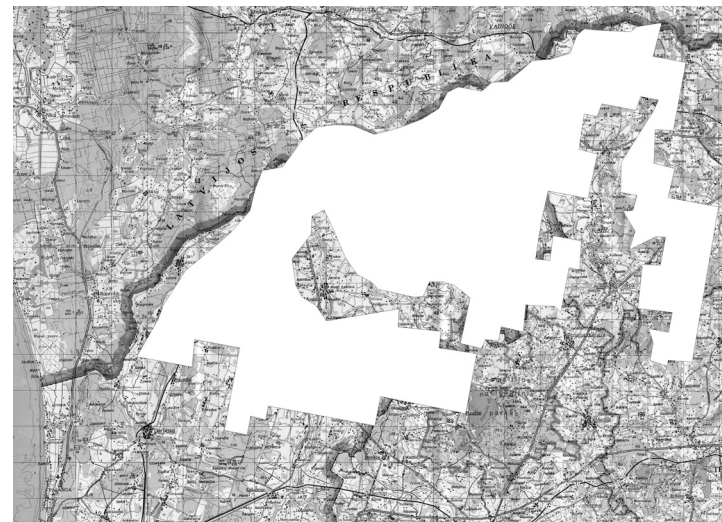
reguoti M. Valančiaus mintį dėl menkos krikščionybės sklaidos minėtose teritorijose iki prasidedant Reformacijai. Pirmiausia verta atkreipti dėmesį jau į tai, kad pats „Žemaičių vyskupystės“ autorius nurodė, jog Švėkšnoje bažnyčia buvo funduota dar 1509 m. Šią datą kiek pakoregavo G. Błaszczykas, nukeldamas ją į 1503 m. Bet tokiu atveju, M. Valančius iš dalies prieštaravo pats sau – Švėkšna ne per toliausiai nuo Veiviržėnų. Kita vertus, ne taip toli būtų ir Gargždai bei Vėžaičiai. Vadinasi, pietvakarių kryptimi bažnyčių tinklas, remiantis jau M. Valančiaus duomenimis, buvo gerokai pasistūmėjęs į priekį ir praktiškai pasiekęs pasienį su Prūsija. Tai leidžia nebekreipti didesnio dėmesio į pietvakarinę Žemaitijos dalį. Kiek daugiau problemų yra dėl vakarinės ir ypač dėl šiaurės vakarinės dalies. Šioje vietoje reikėtų pažvelgti į bendrąsias krikščioniškų bažnyčių – evangelikų bei katalikų – tinklo klostymosi tendencijas. Tam labai tinka schema (žr. Priedus). Iš jos matyti, kad abiejų formų krikščioniškosios bažnyčios (evangelikų ir katalikų) XVI a. antrojoje pusėje gana tankiai pasiskirsto ir šiaurės vakarinėje Žemaitijos dalyje. Bet kuriuo atveju mes galėtume kalbėti apie christianizacijos laipsnio augimą, bet jokių būdu ne apie smukimą. Komplikuočiausia padėtis susiklostė šiaurės vakarų pasienyje. Bet čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 1568 m., DLK atidavus šias teritorijas J. Chodkevičiui, susiformavo stambios Skuodo valdos. Be to, 1572 m. liepos

19 d. Jonas Chodkevičius mainais už Svisločę iš Didžiojo Lietuvos kunigaikščio gavo dar ir Kretingos valsčių.⁴²⁴ Kadangi tuo laikotarpiu jau veikė principas „kieno valdžia, to ir religija“, galima teigti, kad christianizacijos procesas iš esmės turėjo būti įtvirtinamas ir šių valdų savininko, kuris, beje, tai netrukus ir įrodė – 1572 m. buvo funduotos Skuodo katalikų bei evangelikų liuteronų bažnyčios. Tad M. Valančiaus minėto atkritimo į pagonybę teorijos iš esmės reikėtų vengti. Tokia esminė padėtis šiaurės vakarų Žemaitijoje susiklostė XVI a. antrojoje pusėje, t. y. tuo laikotarpiu, kai savo ganytojišką veiklą Žemaičiuose pradėjo Merkelis Giedraitis. Didelį šio Žemaičių vyskupijos ganytojo rūpestį įtvirtinant krikščionybę yra aptaręs L. Jovaiša⁴²⁵. Čia dar reikėtų pridėti, kad Merkelio Giedraičio laikais bent jau vakarinėje Žemaitijos dalyje veikė ne tik jėzuitai. 1593 m. sudarytame Abraomo Šandžio testamente tarp pasirašiusių liudininkų buvo ir dominikonas kunigas Kasparas Pošinovskis⁴²⁶.

⁴²⁴ *Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею*, т. XIV: *Инвентари имений XVI-го столетия*, Вильна, 1887, с. 161–175.

⁴²⁵ L. Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma Žemaičių vyskupijoje*, p. 109–115.

⁴²⁶ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1593, nr. 14597, l. 47v.

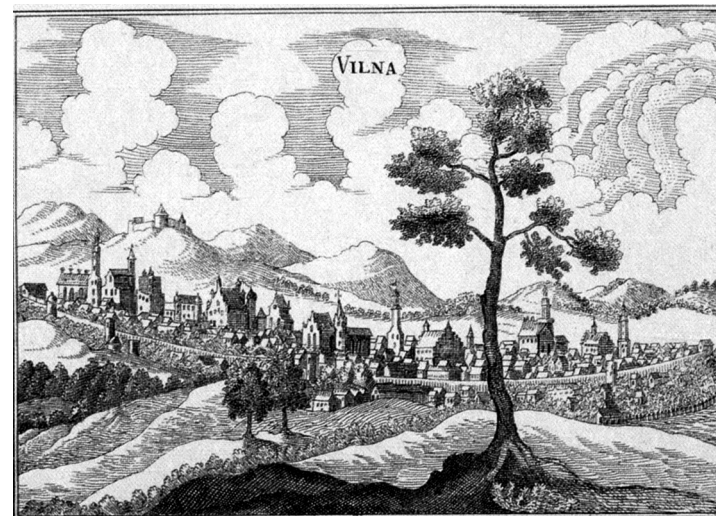
Chodkevičių Skuodo valdos po 1568 m.,
remiantis LMAB RS, f. 256, nr. 4162

Evangelikai liuteronai ar evangelikai reformatai?

Paskutiniai Reformacijos raidos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje tyrimai rodo nenumaldomą norą išsiaiškinti ne tik kuo tikslesnį evangelikų bendruomenių tinklo klostymosi vaizdą, bet netgi nustatyti, kuriai kryptčiai – evangelikų liuteronų ar evangelikų reformatų – jas reikėtų priskirti. Vienas paskutinių ir solidžiausių tyrimų, atliktų I. Lukšaitės, taip pat kėlė tokį klausimą. Iš pateiktoje lentelėje apie XVI a. 6–7 dešimtmečiais tikėtinais veikusias 21 evangelikų bendruomenę devynias istorikė priskyrė vienu ar kitu metu buvus liuteroniškas⁴²⁷. Be to, čia ypač svarbi informacija, autorės rasta Slaptajame Prūsijos kultūros paveldo archyve, kurioje kalbama apie 1596 m. datuojamą Rietavo evangelikų kunigo Stanislovo Valentino Buivydo nusiskundimą Prūsijos kunigaikščiui, kad S. Vnučkienė keičia konfesinę kryptį ir krypta link „cvinglianizmo“⁴²⁸. Tai labai svarbi informacija, verčianti apskritai susimąstyti apie Reformacijos proceso Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, o ypač Žemaitijoje, metu vykusias teologinių, o gal net politinių sprendimų paieškas arįtakas. Istoriniuose tyrimuose šios situacijos permąstymas vyksta gana aktyviai. Į Z. Ivinskio nuorodą dėl 1596 m. Ragainės evangelikų kunigo Linkuvos bendruomenei rekomen-

⁴²⁷ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 596–599.

⁴²⁸ Ten pat, p. 601.

Vilnius XVI a. pab. – XVII a. pr.

duojamo mokyto fryzo dėmesį atkreipė L. Jovaiša⁴²⁹. Iš esmės tai verčia dar kartą grįžti prie naujų šaltinių paieškų. Su šia problema teko susidurti ir mums, nustatinėjant evangelikų bendruomenių tinklą. Kokie samprotavimai galėtų kilti dėl I. Lukšaitės bei L. Jovaišos nurodytų ir viena kitą papildančių informacijų. Pirmiausia nereikėtų skubėti evangelikų bendruomenių priskirti vienai ar kitai kryptčiai. Tai daryti būtų galima tik radus tikslią informaciją, užfiksuotą neabejotinai to laikotarpio dokumentuose. Kodėl reikėtų kelti tokį reikalavimą? Dar J. Lukaszewiczus, aptardamas evangelikų reformatų bažnyčių istoriją, buvo pabrėžęs labai komplikuoatą pradinį vadinamosios antrosios Reformacijos bangos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje etapą⁴³⁰. Iš esmės tam pritarė ir I. Lukšaitė. Ji pabrėžė 1557–1558 m. vykusią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų sinodų, leidusių suformuluoti 1559 m. priimtą tikėjimo išpažinimą, svarbą⁴³¹. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų delegacija dalyvavo 1560 m. generaliniame Ksiažo sinode⁴³². Čia paminėti įvykiai turi tam tikros tolesnės Reformacijos raidos įtampos. Pirmiausia dėl nuoseklesnės informacijos apie 1557–1558 m. vykusius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės

⁴²⁹ L. Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma Žemaičių vyskupijoje*, p. 34.

⁴³⁰ J. Lukaszewicz, *Geschichte der reformirter Kirchen in Litauen*, Bd. 1, Leipzig, 1848, S. 6–26 (toliau – J. Lukaszewicz, *Geschichte...*).

⁴³¹ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 286; I. Lukšaitė, *Radikalioji Reformacijos kryptis Lietuvoje*, Vilnius, 1980, p. 16.

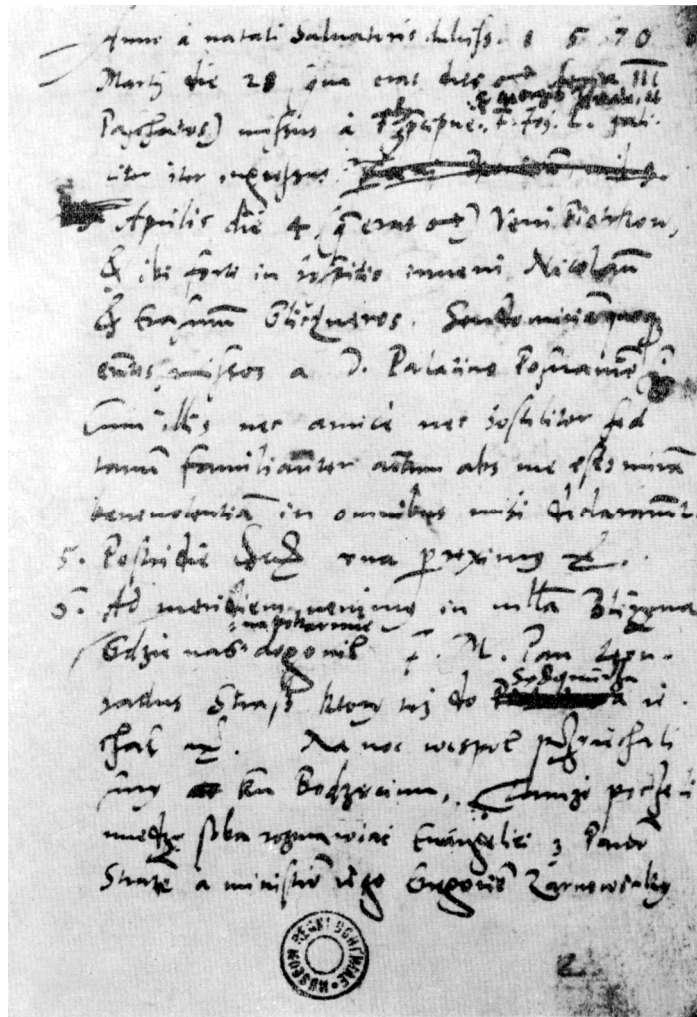
⁴³² *Akta synodów różnowierzcznych w Polsce*, t. 2, Warszawa, 1972, s. 39.

evangelikų sinodus trūkumo beveik neįmanoma tiksliau nustatyti esminių vietos evangelikų nuostatų į evangelikus liuteronus ir kalvinistus. Tai didelė kliūtis aiškinantis, kokiai konkrečiai kryptčiai atstovavo viena ar kita bendruomenė, juo labiau kad žinome, jog nuo 1555 m. vienas svarbiausių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės Reformacijos rėmėjų, Mikalojus Radvila Juodasis, aktyviai susirašinėjo su J. Calvinu⁴³³. Linkimas į kalvinistų pusę atsiskleidžia ir per jau minėtą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų delegatų dalyvavimą 1560 m. generaliniame Ksiažo sinode. Tuo bent jau iš dalies nurodoma bendroji strategija – viskas labai priklauso nuo to, kur pasuks evangelikai Lenkijos Karalystėje. Juo labiau kad buvo tariamasi ir esminiais tikėjimo klausimais, o Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės delegacija pritarė Stankaro pasmerkimui⁴³⁴. Tačiau, kita vertus, iki pat 1570 m. Vilniaus sinodo neturim konkretnės santykių tarp liuteronų ir reformatų išraiškos. Remiantis dabartiniais tyrinėtojų duomenimis, Vilniuje buvo susitarta liuteronams ir reformatams bendrai naudotis bažnyčiomis, abiejų tikėjimų dvasininkai galėjo teikti patarnavimus, abi bažnyčios sutarė bendrai veikti santykiuose su valdžios institucijomis ir Katalikų Bažnyčia⁴³⁵. Iš esmės šių santykių nekoregavo ir 1570 m.

⁴³³ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 284.

⁴³⁴ *Akta synodów różnowierzcznych w Polsce*, t. 2, s. 53.

⁴³⁵ I. Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida XVI–XVIII a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, sud. A. Hermann, Vilnius, 2003, p. 76.

1570 m. Sandomiro sinode priimto
Iter Sandomiriense teksto pradžia

įvykęs Sandomiro generalinis sinodas⁴³⁶. Kadangi toks Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų tarpusavio susitarimas buvo sudarytas jau pradėjus aktyviau reikštis Katalikų Bažnyčios potridentinei Reformai, t. y. jaučiant prasidėjusį aktyvesnį spaudimą, iš esmės galima būtų galvoti, kad Vilniaus sinode buvo tik įforminti iki tol egzistavę realūs iki tam tikro laiko susiklostę santykiai. Tokiu atveju bendriems Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės evangelikų liuteronų ir evangelikų reformatų santykiams iki 1570 m. turėjo būti būdingas gana lankstus, gal net aiškiau neišgrynintas, tarpusavio bendravimas. Darosi apskritai rizikinga bet kokią evangelikų bendruomenę tiksliau įvardyti. Ji galėjo būti reformatų, bet lygiai taip pat ir liuteronų. Tai labai daug galėjo priklausyti nuo vietos kunigo.

Kokią padėtį būtų galima įsivaizduoti buvus Žemaitijoje? Kalbėdami apie evangelikų bendruomenių tinklo Žemaitijoje raidą, jau buvome užsiminę apie didesnes galimybes tiksliau įvardyti vieną ar kitą evangelikų bendruomenių kryptį. Bet kuriuo atveju kategoriškai priskirti konkrečiai kryptčiai net ir lyg pakankamai aiškiai šaltiniuose įvardytų bendruomenių nenorėtume. Priskyrimus galima būtų laikyti labiau tyrimų išeities gairėmis.

Kokias bendresnes tendencijas, galinčias nors šiek tiek padėti bandant priskirti ar orientuojantis, kur bendruomenė

⁴³⁶ *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 2, s. 251–304.

galėjo linkti, išskirtume? Bandant pasekti Žemaitijos evangelikų bendruomenių ir jų rėmėjų orientaciją, akivaizdu, kad madas šia prasme XVI a. antrojoje pusėje diktavo Vilnius. Tai atsispindi, nors ir negausiuose, šaltiniuose. M. Vnučka savo testamentu užrašė po 50 kapų lietuviškų grašių keturioms Žemaitijos bendruomenėms, bet didžiausią sumą – 100 kapų lietuviškų grašių – skyrė Vilniaus bendruomenei⁴³⁷. Jo žmona Sofija Vnučkienė prisakė Šiluvos bendruomenei laikyti Vilniaus evangelikų reformatų bendruomenės išpažįtamų tiesų⁴³⁸. Darata Šemetienė, steigdama Raseinių bendruomenę, trūkstam pamokslininkų Žemaitijoje, prisakė, jog tuo pasirūpintų Vilniaus bendruomenė⁴³⁹. Jei prisiminsime, kad būtent Šemetos ir Vnučkos pradiniu Reformacijos laikotarpiu buvo aktyviausi, tai Vilniaus prioritetas formuojant evangelikų reformatų bendruomenių organizaciją bei idėjinį modelį – akivaizdus. Kad Vilniaus bendruomenės veikla turėjo didelę įtaką XVI a. pabaigoje Jonui Šemetai, Jonui, Mikalojui bei Kristupui Naruševičiams, Merkeliui Zavišai, jo žmonai Daratai Samboreckaitei, nurodo ir dedikacijos A. Chžontovskio bei A. Volano knygose⁴⁴⁰. S. Vnučkienė padėjo Jokūbui Morkūnui išleisti Postilę⁴⁴¹. Tai taip pat nu-

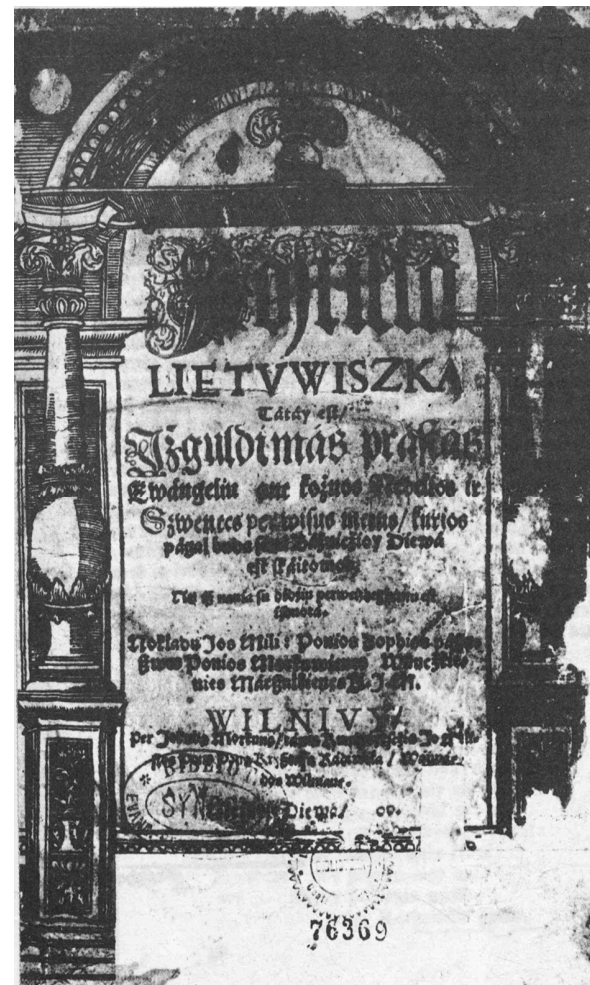
⁴³⁷ *Monumenta reformationis...*, ser. I, zes. 1, wyd. 2, s. 110.

⁴³⁸ LNMB RKRS. f. 93, nr. 1, l. 191v.

⁴³⁹ LNMB RKRS. f. 93, nr. 241, l. 4.

⁴⁴⁰ J. Lukaszewicz, *Dzieje kościołów...*, t. 2, s. 201–203, 276–277.

⁴⁴¹ V. Biržiška, *Aleksandrynas*, Vilnius, 1990, t. 1, p. 197.

Jokūbo Morkūno (apie 1550 m. – po 1611 m.)
„Postilės“ (1600 m.) titulinis puslapis
su dedikacija Sofijai Vnučkieniui

rodo į Vilniaus aplinką. Tiesa, paskutiniu atveju knygos mecenavimo priežastis galėjo būti aiškinama paprasčiau. V. Biržiška nurodė, kad Karaliaučiaus universitete kartu su Jonu Albertu Bilevičiumi, S. Vnučkienės seserėno vaiku, 1583 m. buvo įsirašęs ir Jokūbas Morkūnas⁴⁴². Vaitiekus (Albertas) Bilevičius labai dažnai minimas dokumentuose, kuriuos sudarinėjo S. Vnučkienė⁴⁴³. Tad asmeninė J. Morkūno pažintis su jai artimais giminaičiais taip pat galėjo suvaidinti nemažą vaidmenį. Šiaip ar taip, bet Vilniaus įtaka ir šiuo atveju – neabejotina. Užtenka prisiminti S. Vnučkienės prisakymus Šiluvos bendruomenei. Lemiamą Vilniaus bendruomenės įtaką XVI a. antrojoje pusėje Žemaitijos evangelikams matyti ir iš to, kad istoriografija ir mums žinomi šaltiniai nepateikia informacijos apie tai, jog XVI a. antrosios pusės LDK evangelikų idėjinėse paieškose ar disputuose su katalikais reikšmingiau būtų pasireiškę Žemaitijos distrikto evangelikų kunigai. Tokią situaciją siejant su apskritai visoje LDK pasireiškusiu evangelikų kunigų trūkumu, galima būtų tvirtinti, kad iškilesnių Reformacijos ideologų Žemaitijoje nebuvo. Tad Vilniaus evangelikų reformatų bendruomenės dominantė jau savaime siūlo pagrindinę dominuojančią liniją daugiau brėžti ties šia kryptimi. Bet kuriuo atveju, norint

⁴⁴² Ten pat.

⁴⁴³ Čia užtenka paminėti tą faktą, kad vienu iš Šiluvos bendruomenės globėjų S. Vnučkienė paskyrė būtent jį (žr. *Monumenta Reformatio- nis...*, ser. I, zes. 1, s. 143).

tiksliai įvardyti atskiros bendruomenės kryptį, reikėtų turėti tiesioginį aptariamojo laikotarpio dokumentą, o ne informaciją apie buvusius įvykius, sudarytą jau praėjus gerokam laiko tarpui. Kad išlikę XVII a. istoriniai šaltiniai gali vieną ar kitą Reformacijos rėmėją priskirti klaidingai kryptčiai ar klaidingai datuoti, akivaizdžiai iliustravo čia jau minėtas Merkelį Šemetą apibūdinęs 1641 m. dokumentas. Be to, čia reikėtų nurodyti ir Adomo Petravičiaus atvejį. Universitetinį išsilavinimą jis buvo gavęs Karaliaučiuje, tad logiška galvoti, kad grįžęs į Žemaitiją jis galėjo būti evangeliku liuteronu. Čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad 1563 m. Mordų sinode minimas *Adamus Petri, minister Szydłovi[ec]nsis*⁴⁴⁴, ko gera, yra ne kas kitas kaip tas pats, jau Šiluvoje dirbantis, Adomas Petravičius. Juo labiau kad sinodas vyko Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir jis minimas tarp kitų LDK evangelikų kunigų, kurie bent jau išėities pozicijų kryptant į Reformaciją ieškojo tarp evangelikų reformatų.

Tad iš esmės galima konstatuoti, kad pagrindine tendencija tarp Reformacijos raidą Žemaitijoje XVI a. 6–7 dešimtmečiais labiausiai parėmusios vietinės bajorijos – Šemetų, Zavišų, Mitkevičių, Vnučkų – reiškesi pastarųjų dėmesys Vilniaus konfesinėms paieškoms. Tai, kiek rodo Adomo Petravičiaus pavyzdys, atsiliepė ir Žemaitijos evangelikų kungams. Čia dar reikia pridurti, kad pirmuoju Žemaitijos super-

⁴⁴⁴ *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 2, s. 326.

J. Calvinas (1509 – 1564)

intendentu tapo būtent Adomas Petravičius. Tad labai atsargiai įskaičiuojant plastišką abiejų krypčių evangelikų sugyvenimą Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, bet apskritai Vilniaus evangelikų bendruomenės ieškojimus pripažįstant buvus kalvinistiškos krypties, ją reikėtų laikyti esmine koncepcine buvus ir Žemaitijoje. Bet apskritai Reformacijos rėmėjai buvo labai priklausomi nuo vietos kunigo. Jei pastarasis buvo evangelikas liuteronas, tai tikėtina, kad bent jau didžioji bendruomenės dalis taip pat laikėsi šios krypties. Esant gana plastiškam tarpusavio sugyvenimui, matyt, esminių problemų tokiuose santykiuose nebuvo iki XVI a. paskutinio dešimtmečio. Šiuo laikotarpiu jau vien minėtas S. Vnučkinės prisakymas funduojant partikuliarinę mokyklą Šiluvoje laikytis Vilniaus bendruomenės krypties, galėjo ženklinti lūžį ir aiškiau pasirenkant Žemaitijos bendruomenių Reformacijos kryptį, konkrečiai – evangelikų reformatų. Tai akivaizdžiai rodo ir Stanislovo Valentino Buivydo nusiskundimas Prūsijos kunigaikščiui⁴⁴⁵. Tad XVI a. paskutinio dešimtmečio pradžioje iš esmės ryškiau išsikristalizavo ta nuolatinė konfesinių ieškojimų įtampa, kuri kaip esminė tendencija reiškėsi nuo pat XVI a. 6-ojo dešimtmečio. Tad jei tendencijos apibrėžtos korektiškai, labai rizikinga kalbėti apie tiksliai įvardytinas evangelikų bendruomenes. Atsižvelgiant į atvykusį kunigą jos bent jau iki XVI a. paskutinio dešimtmečio

⁴⁴⁵ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 601.

galėjo būti ir liuteronų, ir reformatų. Šiek tiek čia pagelbėti galėtų geriau ištirtos atskirų giminių konfesinės orientacijos. Tačiau išsamesni genealoginiai tyrimai šiuo metu tik prasidėjo. Kuriam laikui gal galima būtų kaip orientyrą turėti tuos giminių ratus, kurie tarpusavyje, kaip jau buvome aptarę anksčiau, buvo gana glaudžiai susikorporavę. Šiuo atžvilgiu labai gražiai išsiskiria minėti Šiluvos mokyklos ir Pašuvio bendruomenės globėjų ratai. Iš esmės tarp šių giminių mažiau baiminantis suklysti galima būtų aptikti labiau į evangelikus reformatus linkstančiųjų. Be to, čia dar reikėtų įskaičiuoti ir Gruževskius bei su jais susijusius. Tarp nepriklausančiųjų šiems ratams arba rečiau pastebimų gal ir galima būtų ieškoti daugiau simpatizuojančių liuteronams. Bet kuriuo atveju ši tema dar lieka tolesniems tyrimams.

Dėl Reformacijos proceso periodizavimo

Vieni pirmųjų Reformacijos simptomų Žemaitijoje, kaip jau buvo užsiminta, istoriografijoje užfiksuoti dar 1535 m., kai Šilalėje pradėjo reikštis Jonas Tortylavičius Batakietis⁴⁴⁶. Palanki dirva Reformacijos idėjoms reikštis tuo laikotarpiu Žemaitijoje jau buvo. Dar S. Kotas buvo išreiškęs mintį, kad Žemaičių seniūno pareigas ėjęs Jonas Bilevičius į Reforma-

⁴⁴⁶ J. Fijalek, „Jan Tartyllowicz-Botocki, pierwszy ewangelik na Żmudzi i apostoł liuterski na Litwie Pruskiej“, *Reformacja w Polsce*, t. 1, Warszawa, 1921.

ciją palinko dar gerokai prieš Radvilas. Jo nuomone, tam didelę įtaką turėjo Prūsų artumas ir ryšiai su kunigaikščiu Albrechtu, kuris 1543 m. priėmė J. Bilevičiaus sūnų į savo dvarą⁴⁴⁷. Z. Ivinskis, kalbėdamas apie Reformacijos pradžią, pažymėjo, kad Radvilos, Bilevičiai, Kešgailos, Chodkevičiai prieš Katalikų Bažnyčią išstojo dar 1536–1540 m.⁴⁴⁸ Tik prieš apsisprendamas, kaip įvardyti šių giminių poziciją, istorikas, lyg ir norėdamas sustiprinti įspūdį, pasako, kad jos jau aiškiai buvo virtusios evangeliškomis, bet po to vėl grįžta į neutralesnę poziciją. Matyt, kad lyg ir nerandama reikiamo apibrėžimo tai padėčiai, kuri susiklostė XVI a. 4–5 dešimtmečiais. Vis dėlto Z. Ivinskio teiginį dėl minėtų giminių pasukimo į Reformaciją reikėtų vertinti labai atsargiai.

Greičiausiai besiremdamas aukščiau minėta istoriografinė tradicija, ankstyvajam Reformacijos etapui Jono Zavišos veiklą bandė priskirti S. Yla⁴⁴⁹. J. Zaviša, pasak autoriaus, Zbarų kaime, netoli Šiluvos, liuteronų bažnytėlę pastatė dar 1533 m.⁴⁵⁰ Deja, žinia, kurios pagrindu buvo paremta ši data, atsirado tik XVIII a.⁴⁵¹, tad ši informacija negali būti patikima. Tokią nuomonę paremia ir faktas, kad Jonas Zaviša studijas Karaliaučiaus universitete pradėjo tik 1544 m.⁴⁵² La-

⁴⁴⁷ *Polski słownik biograficzny*, t. 2, Kraków, 1936, s. 99.

⁴⁴⁸ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 237.

⁴⁴⁹ S. Yla, *Šiluva...*, p. 67.

⁴⁵⁰ Ten pat.

⁴⁵¹ Ten pat, p. 66.

⁴⁵² G. Erler, *Die Matrikel...*, S. 1.

biau pagrįsta atrodo K. Petkevicziaus nuomonė, jog ryšiai su Radvilomis prie Reformacijos galėjo patraukti Stanislovą Kęsgailą, nors ir tuo istorikas abejoja⁴⁵³. Savo svarstymams paremti K. Petkeviczius nurodė, kad Jonas Seklucijonas S. Kęsgailai dedikavo savo katekizmą⁴⁵⁴. Be to, iš kunigaikščio Albrechto susirašinėjimo su S. Kęsgaila matyti, kad pastarasis pas save laikė pamokslininką Lauryną Diskordiją⁴⁵⁵. Akivaizdu, kad trauka į stipriai Europoje įsisiūbavusią Reformaciją tuo metu darėsi didelė. Tačiau ar galima šį laikotarpį įvardyti kaip Reformacijos pradžią?

Iš esmės pamokslininko buvimo S. Kęsgailos aplinkoje faktą su realia Reformacijos pradžia Žemaitijoje susieti galėtume tik tuo atveju, jei šaltiniuose būtų užfiksuota veikianti bendruomenė, kurią sąmoningai palaikytų fundatorius ir sudarytų sąlygas procesui plėstis. Deja, viso to kol kas šiuo laikotarpiu dar nerandame. Kita vertus, Šilalės bažnyčios atvejį jau rodo, kad Reformacijos minčių sklaidos iniciatyva kyla iš vietos, o jas skleidžia tam gerai teologiškai pasirengęs asmuo – kitaip labai sunku būtų suprasti, kodėl J. Tortylavičius Batakietis savo minčių neatsisakė, išvyko į Prūsiją ir dirbo evangelikų kunigu. Tačiau reikia įvertinti ir tai, kad Šilalėje įtvirtinti bendruomenės nepasisėkė. Tad iš esmės lyg

⁴⁵³ K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 55.

⁴⁵⁴ Ten pat.

⁴⁵⁵ T. Wotschke, „Abraham Culvensis“, S. 194.

ir galima būtų sakyti, kad apskritai Reformacijos procesas Žemaitijoje startuoja, bet kol kas be konkretnės programos ir aktyvesnės pagalbos iš platesnių visuomenės sluoksnių. Šį laikotarpį galima būtų laikyti parengiamuoju ar adaptaciniu. Paskutinis apibūdinimas tiktų gal net labiau už pirmąjį. Vartojant „parengiamojo“ laikotarpio apibūdinimą, galvotume ne apie kieno nors dirbtinai vykdytą „parengiamąjį“ darbą, o labiau apie laikotarpį, kuriame naujosios mintys turėjo adaptuotis realioje socialinėje aplinkoje. Kita vertus, savotišką dirbtinumą galėtume sieti su Prūsijos kunigaikščio kontaktais, kurie atsiskleidžia ir iš jo korespondencijos. Nuolatinis kryptingas jo dėmesys galėjo turėti įtakos sparčiai prigyjant Reformacijos idėjoms tuometinėje Žemaitijoje. Bet kuriuo atveju, kalbant jau ir apie šį laikotarpį, galima sakyti, kad Reformacija prasidėjo ir vystėsi. Tačiau ji buvo labiau išorinių veiksmų skatinama, aktyvūs vidiniai procesai dar nebuvo prasidėję.

Aktyvios Reformacijos raiškos pradžios Žemaitijoje reiktų ieškoti laikotarpiu, kuriuo galima būtų fiksuoti nuoseklesnę evangelikų bendruomenių ar bažnyčių steigimo tendenciją. Kaip tik šį etapą ženklina Žemaitijos seniūno Jeronimo Chodkevičiaus laiškas Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui, kuriame prašė atsiųsti pamokslininką⁴⁵⁶. Kadangi laiškas buvo parašytas iš Šaukėnų, tad čia galima lokalizuoti ir pro-

⁴⁵⁶ *Elementa...*, p. 180.

ceso esminę pradžią žyminčią bendruomenę. Šaukėnuose jungėsi dviejų įtakingų žmonių – Žemaitijos seniūno Chodkevičiaus ir Pajūrio tijūno Stanislovo Šemetos jėgos. Aptardami bajorijos dinamika, jau buvome kalbėję apie labai glaudžią Jeronimo Chodkevičiaus ir Stanislovo Šemetos sąsają. Atsižvelgiant į tai būtų sunku kategoriškai teigti, kad Chodkevičiai vieni buvo įsteigę bendruomenę. Ji greičiausiai atsirado susijungus abiejų Šaukėnų dvaro dalių savininkų pastangoms. Tokius samprotavimus gali sustiprinti ir tai, kad 1554 m. Karaliaučiaus universitete įsirašė „Adomas Petravičius iš Šaukėnų“⁴⁵⁷. Vėliau 1578 m. liepos 20 d. akte Adomą Petravičių jau randame Šiluvoje. Jis čia buvo įvardytas kaip Šiluvos bendruomenės ministras, su kuriuo Stanislovas Šemeta (sic) bei jo žmona Darata keičiasi žeme⁴⁵⁸. Toks Adomo Petravičiaus ir Stanislovo Šemetos paminėjimas turėtų būti neatsitiktinis ir bent jau iš tolo rodyti galimą ryšį tarp jų. Kita vertus, hipotetiškai galima būtų spėti ir apie Merkelio Zavišos, kuriam priklausė Šiluva, prisijungimą prie šios grupės. Grįždami prie Adomo Petravičiaus įsirašymo į Karaliaučiaus universitetą, galime svarstyti ir apie galimus didesnius Reformacijos planus, gimusius tuo laikotarpiu Šaukėnų dvaro, Jeronimo Chodkevičiaus ir Stanislovo Šemetos aplinkoje. Tais pačiais metais – 1578 m. rugsėjo 8 d. – Adomas Petravi-

⁴⁵⁷ G. Erler, *Die Matrikel...*, S. 18.

⁴⁵⁸ *Опись документов...*, вып. 1, с. 45.

Šaukėnų dvaras. Kaip tik šiose teritorijose buvo įsikūrusios Kontautų, vėliau Šemetų valdos, iš kurių savo veiklą, remdamas besiplėtojančią Reformaciją, vystė Stanislovas Šemeta

čius Žemaičių Žemės teismo knygose paminėtas kaip Šiluvos bendruomenės ministras ir Žemaitijos bendruomenių superintendantas⁴⁵⁹. Tokių pareigų nurodymas taip pat galėtų paremti mūsų svarstymus dėl reikšmingesnių Reformacijos planų Šaukėnuose.

Kaip jau minėjome, pirmaisiais keturiais Reformacijos dešimtmečiais Žemaitijoje pagrindinių evangelikų bendruomenių rėmėjų sąrašas yra palyginti negausus. Čia labiausiai išsiskyrė S. ir M. Šemetos, M. Zaviša ir M. Vnučka. Prie jų reikėtų paminėti Jeronimą ir Joną Chodkevičius, S. Skaševskį bei J. Zenavičių. Visus juos mes buvome priskyre prie Žemaitijos bajorijos elito.

Rėmėjų sąrašas pradeda įvairuoti nuo XVI a. paskutinio dešimtmečio pradžios. Tai matyti iš mūsų pateiktos lentelės. Iš dalies šiuos pokyčius galime paaiškinti tuo, kad 1588 m. mirė Morkus Vnučka⁴⁶⁰, XVI a. paskutinio dešimtmečio pradžioje – Merkelis Zaviša (1592 m.)⁴⁶¹ ir Stanislovas Šemeta (prieš 1594 m.)⁴⁶². Tai buvo patys didžiausi praradimai po to, kai apie 1571 m. į katalikybę sugrįžo Žemaičių seniūnas Jo-

⁴⁵⁹ Ten pat.

⁴⁶⁰ M. Vnučkos testamentas sudarytas 1587 m. balandžio 1 d., į Žemaičių Žemės teismo knygas įtrauktas 1588 m. birželio 15 d., o testamentą įrašymui pristatęs V. Bilevičius pranešė, kad mirė neseniai. Žr. *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zesz. 1, wyd. 2, s. 104, 111.

⁴⁶¹ Ten pat, p. 150.

⁴⁶² Ten pat, p. 119.

nas Chodkevičius⁴⁶³. Kaip tik XVI a. 9-ojo dešimtmečio pabaigoje pasireiškia labai aktyvi dviejų seserų Mitkevičiūčių – Sofijos Vnučkienės ir Daratos Šemetienės – veikla. Ypač išsiskyrė S. Vnučkienė. Jos veikloje galima būtų išžiūrėti lyg ir kažkokį labiau paruoštą planą. 1589–1593 m. ji užrašė fundaciją Pašušvio evangelikų bendruomenei⁴⁶⁴, 1591 m. – iš Merkelio Zavišos nupirko Šiluvą⁴⁶⁵ ir 1592 m. jos evangelikų bendruomenei užrašė Pašakarnio dvarą⁴⁶⁶, fundavo mūrinės evangelikų bažnyčios statybą⁴⁶⁷. Svarbiausia, kad S. Vnučkienė 1592 m. sausio 4 d. užrašymu žengė kokybiškai naują žingsnį Reformacijos Žemaitijoje raidoje – Šiluvoje įsteigė aukštesnio lygio (partikuliarinę) mokyklą⁴⁶⁸, kurios vienas iš svarbiausių uždavinių buvo rengti kunigus evangelikų bendruomenėms bei mokytojus. Apie S. Vnučkienės aktyvumą tuo metu kalba ir tai, kad jai 1600 m. išėjusioje J. Morkūno *Postilėje* skirta J. Kazoko, Radvilų dvariščio, priklausiusio pastarųjų dvare buvusiam literatų būreliui, dedikacija⁴⁶⁹. 1601 m. Raseinių evangelikų bendruomenę fundavo D. Šemetienė.

⁴⁶³ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 285.

⁴⁶⁴ LNMB RKRS, f. 93, nr. 1, l. 194–195, 195–198v.

⁴⁶⁵ VUB RS, f. 7, ŽŽTAK 1591, l. 622–628.

⁴⁶⁶ *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zesz. 1, s. 138–146.

⁴⁶⁷ Ten pat, p. 147–149.

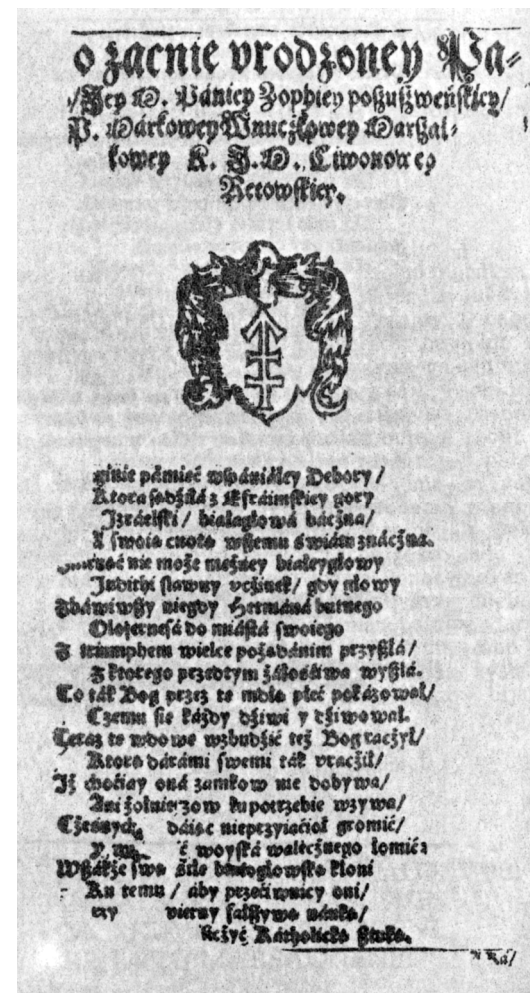
⁴⁶⁸ Ten pat, p. 140–143.

⁴⁶⁹ R. Koženiausienė, *XVI–XVIII a. prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius, 1990, p. 158.

Šalia visos kitos informacijos, minėtos fundacijos svarbios tuo aspektu, kad jose aiškiai įvardyti žmonės, su kuriais S. Vnučkienė ir D. Šemetienė siejo Evangelikų Bažnyčios Žemaičiuose perspektyvą. Kadangi fundacijų sudarymo laiku tiek S. Vnučkienė, tiek ir D. Šemetienė buvo garbaus amžiaus, jos nelaimės atveju turėjo apsidausti, kad minėtos fundacijos bus panaudotos evangelikų bendruomenės reikams. Todėl fundacijose nurodyti Šiluvos bendruomenės, Šiluvos mokyklos bei Raseinių bendruomenės globėjai. Į Šiluvos evangelikų bendruomenės globėjus S. Vnučkienė įrašė: valdovo maršalką, Šauduvos tįjūną Vaitiekų Bilevičių, Ariogalos tįjūną, Žemaičių karužą Sebastijoną Kęstartą, Žemaitijos pakamarininkį Vaitiekų Radziminskį, Žemaičių pasieniūnį Stanislovą Pukštą Klausgelavičių, Žemaičių Pilies teismo teisėją Mikalojų Kęstartą⁴⁷⁰. Keliomis dienomis vėliau sudarytoje fundacijoje Šiluvos evangelikų mūrinei bažnyčiai yra išvardyti ir Šiluvos mokyklos globėjai: be jau minėto Sebastijono Kęstarto, dar buvo Polocko kaštelionas, Skirsnemunės ir Raseinių laikytojas Vaclovas Šemeta bei valdovo maršalka, M. Dirvėnų tįjūnas Merkelis, Vaitiekaus, Šemeta⁴⁷¹. Po devynerių metų D. Šemetienė savo funduotos Raseinių evangelikų bendruomenės globėjais pasirinko Bresoto vaivadą, Čečersko bei Propoisko seniūną Kristupą Zenavi-

⁴⁷⁰ *Monumenta Reformationis...*, ser. I, zes. 1, wyd. 2, s. 143.

⁴⁷¹ Ten pat, p. 148.

Jono Kazoko (XVI a. vid. – XVII a. pirmoji pusė) eiliuota dedikacija Sofijai Vnučkieniėi, įdėta į J. Morkūno išleistą „Postilę“

čių, Žemaitijos kaštelioną, Užpalių bei Penionių laikytoją Mikalojų Naruševičių, valdovo maršalką, Šauduvos tijūną Vaitiekų Bilevičių, Žemaitijos pakamarininkį Vaitiekų Radziminskį, Žemaitijos Pilies teismo teisėją Mikalojų Kęstartą, Žemaičių Žemės teismo pateisėję Petrą Adamkavičių, Žemaičių Žemės teismo raštininką Mikalojų Burbą, Mikalojų, Stanislovo, Martinkevičių ir Vaclovą Andrijevičių⁴⁷². Fundacijos pabaigoje D. Šemetienė Raseinių bendruomenės fundatoriaus ir pamokslininko prezentacijos teises perleido jau minėtam V. Bilevičiui⁴⁷³. Globėjų užimamų pareigų išvardijimas rodo, kad XVI a. pabaigoje iš Zavišų, Vnučkų atsakomybę už Reformacijos likimą perėmė Žemaitijos bajorijos elitui priklausę žmonės. Galėtume teigti, kad esminio skirtumo socialinėje Reformacijos atramoje tiek XVI a. 6–9 dešimtmečiais, tiek ir XVI a. paskutiniame dešimtmetyje – XVII a. pradžioje nebuvo. Tačiau jei keltume klausimą kitaip – ar buvo koks skirtumas tarp S. Šemetos ir V. Bilevičiaus, tai bent formalų skirtumą rasti galėtume. S. Šemeta buvo fundavęs Šaukėnų bendruomenę, o V. Bilevičiui tik 1601 m. fundatoriaus teises į Raseinių bendruomenę perleido Stanislovo Šemetos žmona Darata Šemetienė. Iš karto reikia atkreipti dėmesį į tai, kad V. Bilevičius buvo Daratos Šemetienės giminaitis – jis buvo vedęs Daratos Šemetienės vyro

⁴⁷² LNMB RKRS, f. 93, nr. 241, l. 3v.

⁴⁷³ Ten pat, l. 4.

brolio, Merkelio Šemetos, dukterį, Kristiną, o kita vertus, ir pats V. Bilevičius buvo D. Šemetienės sesers Onos Kęstartienės vaikas. Be to, reikia atkreipti dėmesį į tai, kad paskutiniame XVI a. dešimtmetyje S. Vnučkienė dovanojo dalį valdų savo sesers vaikams – Kęstartams (1593 m. balandžio 8 d. ji dovanojo pusę Pašušvio dvaro Mikalojui Burbai⁴⁷⁴, tų pačių metų liepos 8 d. – Liaučiškių dvarą Petrui Kęstartui⁴⁷⁵ bei Kolainių dvarą Mikalojui Kęstartui⁴⁷⁶). Tad šiokių tokių niuansų tarp Reformaciją parėmusių jos pradžioje ir tarp jos vystymą perėmusių XVI a. pabaigoje galima rasti.

Tad Reformacijos raidą Žemaitijoje XVI a. galima būtų santykinai suskirstyti į tris etapus. Pirmasis apimtų laikotarpį nuo 1535 m. ir truktų maždaug iki XVI a. vid. Jį santykinai galima būtų pavadinti esminių Reformacijos nuostatų adaptacijos laikotarpiu. Svarbu tai, kad į Reformacijos procesą, remiantis J. Tortylavičiaus Batakiečio pavyzdžiu, įsitraukia sąmoningai, suvokiant esminius teologinius niuansus. Šiuo etapu, savaime suprantama, Reformacija vystėsi liuteroniška kryptimi. Visada sunku tiksliai periodizuoti reiškinius, procesus, kurie nėra išimtinai valdomi kažkokio iš anksto parengto plano. Todėl tiek Reformacijos proceso raiškos pradžia, tiek atskiro laikotarpio pabaigą tikslia data pa-

⁴⁷⁴ *Опись документов...*, вып. 3, с. 316.

⁴⁷⁵ Ten pat.

⁴⁷⁶ Ten pat, p. 87.

žymėti dažniausiai yra neįmanoma. Tad kalbant apie pirmojo Reformacijos raiškos laikotarpio pabaigą Žemaitijoje nesinorėtų įvardyti kažkokios tikslesnės datos, tačiau jei toks poreikis būtų, chronologinę ribą korektiška būtų brėžti ties 1559 m. – tada Šaukėnuose galima fiksuoti evangelikų reformatų bendruomenės pradžią. Antrasis etapas prasidėtų minėta data ir baigtųsi XVI a. 9-ojo dešimtmečio pabaiga. Tai iš esmės pats ryškiausias Reformacijos plėtros etapas – susiformavo esminis protestantų bendruomenių tinklas, buvo sukurta organizacinė struktūra. Esminė šio laikotarpio konfesinė tendencija – Reformacija Žemaitijoje daugiausia buvo klostoma kalvinistiškąja kryptimi. Trečiojo etapo pradžią ženklintų pagrindinių Reformacijos antrojo etapo rėmėjų mirtis, naujų jėgų pasirodymas, bandymas sukurti išlikimo modelį. Tiek antruoju, tiek trečiuoju Reformacijos raidos Žemaitijoje etapais šio proceso pagrindinis rėmėjas buvo Žemaitijos bajorijos elitas. Tad iš esmės Reformacijos raidos Žemaitijoje periodizavimas skiriasi nuo šio proceso esminių žymų visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Joje skiriami taip pat trys laikotarpiai. Pirmasis apima XVI a. 4–5 dešimtmečius, antrasis – XVI a. 6–7 dešimtmečius, trečiasis – XVI a. 8-ąjį dešimtmetį – XVII a. 1-ąjį dešimtmetį⁴⁷⁷. Esminis skirtumas – antrojo laikotarpio pabaiga. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje kaip ryški tendencija pasireiškė

⁴⁷⁷ I. Lukšaitė, *Reformacija...*, p. 131, 246, 402.

aktyvus Katalikų Bažnyčios potridentinis persitvarkymas, su kuo greičiausiai buvo susiję ir iškilėsių giminių konvertavimasis į katalikybę, o Žemaitijoje šios cezūros taikyti negalima. Žemaitijos seniūno J. Chodkevičiaus perėjimas į katalikybę 1571 m. nesužadino svarbesnio vaidmens šioje teritorijoje vykusio Reformacijos proceso raidai.

Dėl Reformacijos proceso specifikos Žemaitijoje

Ar galime Reformacijos raidos Žemaitijoje XVI a. klausimą nagrinėti atskirai nuo šio proceso LDK, t. y. ar Reformacija Žemaitijoje buvo savarankiška? Jau analizuodami socialinę Žemaitijos situaciją matėme, kad Žemaitijos bajorijos integracija į LDK buvo neabejotina. Jau XV a. pabaigoje čia žemės valdų turėjo ir ne iš Žemaitijos kilę LDK bajorai. Tai galime iliustruoti kad ir S. Bartoševičiaus pavyzdžiu⁴⁷⁸. Dažniausiai žemes jie būdavo įgiję paveldėjimo būdu, susigiminiavus su vietos ar su čia valdas jau turėjusiais LDK bajorais, arba išsitarnavus jas. Sparčiai Žemaitijos integraci-

⁴⁷⁸ S. Uruskis teigė, kad S. Bartoševičiaus senelis Montautas buvo Žemaičių seniūnas (žr. S. Uruski, *Rodzina...*, 1914, t. 11, s. 241). Tačiau S. Bartoševičius, būdamas (kaip teigia S. Uruskis) vienintelis vaikas, iš tėvo paveldėjo tik LDK buvusią žemę (žr. S. Uruski, *Rodzina...*, 1914, t. 11, s. 241), o tai verstų labiau pasitikėti K. Petkiewicziaus sudarytu Žemaičių seniūnų sąrašu, kuriame minimas Kontautas (žr. K. Petkiewicz, *Kieżgajlowie...*, s. 22), kas leistų galvoti, kad S. Bartoševičių giminė valdė Žemaitijoje iki XV a. pabaigos neturėjo.

jai į LDK XVI a. pirmojoje pusėje ypač didelę reikšmę turėjo tai, kad 1527 m. 16 valsčių savo žinion perėmė didysis Lietuvos kunigaikštis⁴⁷⁹. Juose pirmiausia buvo pradėtos vykdyti žagrių bei valakų reformos, kurios padėjo šiek tiek synchronizuoti socialinių santykių raidą su visos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės socialinių santykių raida. Tad matant jau vien įvardytus aspektus, labai sunku išivaizduoti, kad Žemaitija galėjo suvaidinti savarankiškesnį vaidmenį bendrame Reformacijos proceso kontekste.

Tačiau, kita vertus, galima būtų kelti klausimą – ar galima išžvelgti Reformacijos raidos Žemaitijoje XVI a. savitumą? Grįžtant prie S. Tworeko išvados, kad Reformaciją Žemaitijoje, skirtingai nei Lietuvoje, kur ją rėmė magnatai, parėmė turtingoji ir vidutinė bajorija⁴⁸⁰, galime sakyti, kad ji tinka tik santykinai, atsižvelgiant į tai, kokį atskaitos tašką pasirinksiame. Reformaciją parėmusius LDK magnatus ir ponus galėtume įvardyti kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės elitą, o Žemaitijoje Reformaciją lėmusios socialinės jėgos gali būti apibrėžiamos lygiai ta pačia sąvoka, bet atskleidžiančia siauresnį lokalinį kontekstą. Tačiau jei atsižvelgsime į turtines, politines galimybes Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kontekste, tai Žemaitijoje Reformacijos procesą

⁴⁷⁹ K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979, p. 96.

⁴⁸⁰ S. Tworek, „Z zagadnień...“, s. 209.

lėmusias socialines jėgas santykinai galima būtų įvardyti kaip turtingą, o XVI a. pabaigoje ir vidutinę bajoriją.

Kitaip bajorijos išitraukimo į Reformacijos procesą klausimas nuskamba, kai pradedama ieškoti galimų motyvacijų. Kitų pragmatinių motyvacijų fone istoriografijoje, aptariančioje šį klausimą, šalia kitų aspektų minima ir tai, kad bajoriją viliojo Bažnyčios žemės⁴⁸¹. Nors Z. Ivinskis, motyvuodamas Žemaičių vyskupijos bažnyčių neturtingumu, šią mintį atmetė, bet vis dėlto šis klausimas vertas atidesnio dėmesio.

Kad bažnyčių žemių nusavinimas Žemaitijoje pasireiškė gana stipriai, rodo šaltiniai. 1579 m. vizituodamas Žemaičių vyskupiją T. Pekulas jau kelionės pradžioje užfiksavo, kad Skirsnemunėje 2 valakus bažnyčiai priklausiusios žemės buvo užėmęs Skirsnemunės laikytojas Vaclovas Šemeta⁴⁸², Ariogaloje 2 valakus buvo užėmęs Mikalojus Stankevičius Bilevičius⁴⁸³, Butkiškėje dvi žemes – Andrius ir Jonas Zakševičiai⁴⁸⁴. Kražiuose buvo sudarytas net atskiras šiai parapijai priklausiusių, bet nusavintų žemių sąrašas⁴⁸⁵. Tad jau iš 1579 m. vizitacijos matome lyg ir dėsningesnę bažnytinių žemių nusavinimo procesą. Jis tęsėsi ir vėliau. XVI a. pabaigoje „Descriptio...“ tekste vyskupas M. Giedraitis pridūrė,

⁴⁸¹ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 248.

⁴⁸² *Codex Mednicensis...*, p. 434.

⁴⁸³ Ten pat, p. 443.

⁴⁸⁴ Ten pat, p. 446.

⁴⁸⁵ Ten pat, p. 481–483.

kad apie dvidešimt altarijų yra evangelikų užgrobtą⁴⁸⁶. Jau anksčiau buvome minėję, kad altarijos užgrobimą galima suprasti tik kaip jai skirtos žemės nusavinimą.

T. Pekulo vizitacijoje yra informacija, kuria remdamiesi galėtume rasti šioki tokį raktą bažnytinių žemių nusavinimo proceso bent jau apytikslei pradžiai nustatyti. Sudarytame nusavintų Kražių parapijai priklausiusių žemių sąrašė pažymėta, kad vieną iš dvarų buvo užėmę Stanislovas Sirevičius (tekste Siersiewicz Stanislaus) kartu su savo broliu Jonu (sąrašo sudarymo metu jau mirusiu) dar P. Roizijui Kražiuose klebonaujant. Čia pat nurodyta, kad tai turėjo atsitikti maždaug prieš 12 metų⁴⁸⁷. Kadangi 1566 m. P. Roizijus jau gyveno Vilniuje⁴⁸⁸, galima būtų bent metais nurodytą skaičių padidinti. Įdomu, kad vizitacijoje minimas Albertas Semaškevičius, taip pat nusavinęs Kražių parapijai priklausiusią žemę. 1566 m. jo tėvas Petras ir dėdė Stanislovas, Vaitiekaus, Semaškevičiai, naudodamiesi patronato teikiama prezentacijos teise, kreipėsi į Žemaičių vyskupą Viktoriną Virbickį dėl Alberto Semaškevičiaus paskyrimo Kražių altaris-ta⁴⁸⁹. Po parengiamojo laikotarpio Albertui Semaškevičiui buvo suteikti akolito šventimai ir jis užėmė prašomą vietą⁴⁹⁰.

⁴⁸⁶ LMAB RS, f. 256, nr. 3585, l. 2.

⁴⁸⁷ *Codex Medicensis...*, p. 483.

⁴⁸⁸ J. Jurginis, I. Lukšaitė, *Lietuvos...*, p. 96.

⁴⁸⁹ VUB RS, f. 7, ŽŪTAK 1596, l. 44–45.

⁴⁹⁰ Ten pat.

T. Pekulo vizitacijos metu apie jį kaip apie dvasininką nieko nebekalbama, tik nurodoma užimta žemė. Jei sugretintume anksčiau minėtus Stanislovo ir Jono Sirevičių bei Alberto Semaškevičiaus faktus, tai kažkokio proceso pradžia galėtųme išvelgti XVI a. 7-ojo dešimtmečio pabaigoje. Bet neturint daugiau duomenų neįmanoma to besąlygiškai teigti. Čia galėtume daryti tik vieną išvadą, kad bažnytinių žemių nusavinimo faktas Reformacijos eigos Žemaitijoje metu patvirtinamas šaltiniais.

Ar galėjo bažnytinių žemių nusavinimas čia būti viena iš svarbesnių Reformacijos procesą skatinusių priežasčių? Iš T. Pekulo paminėtų asmenų, kurie buvo užėmę žemes, minima daugelis stipriau Reformacijoje pasireiškusiuju arba bent jau jai pritarusiuju. O tai gali būti svarus argumentas, paremiantis bažnytinių žemių nusavinimo veiksnio svarbą Reformacijos raidai Žemaitijoje. Tačiau čia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Žemaičių vyskupijoje dar stipriau nei Vilniaus trūko dvasininkų. Todėl kai kurios katalikų bažnyčioms išlaikyti skirtos žemės galėjo būti apleistos. Tokia padėtimi galėjo pasinaudoti vietinė bajorija, laikytojai ar buvę savininkai. Prisimenant mūsų anksčiau minėtus socialinės struktūros pasikeitimus formuojantis dvarui, ką labai skatino XVI a. viduryje pradėta vykdyti valakų reforma, tai nekeltų didesnės nuostabos. Žodžiu, tokio proceso priežastys galėjo slėptis ne tiek konfesijoje, kiek bendrose to meto ūkinėse

tendencijose. Tokią mintį galėtų paremti ir M. Valančiaus minėtas Lidnico, kuris būdamas kataliku pasisavino Žagarės bažnyčia priklausiusią žemę, atvejį⁴⁹¹. Tad šiuo atveju Reformacijos naudai galėtume pasakyti, kad ji galėjo palengvinti žemių nusavinimo proceso pradžią, t. y. padėti įveikti formalius barjerus. Šiaip ar taip, šis reiškinys, matyt, buvo platus, nes LDK III Statute yra įtrauktas atskiras paragrafas, skirtas ginčams dėl bažnyčioms skirtų žemių⁴⁹². Apskritai ši problema laikytina dar atvira tolesniems tyrimams.

Istoriografijoje yra teiginių, kad evangelikų bendruomenės kūrėsi naujų fundacijų pagrindu⁴⁹³. Tačiau Žemaitijos atveju šis teiginys mažai argumentuotas. Kadangi Reformaciją parėmė vietos bajorijos elitas, dažniausiai bendruomenės steigėjas pakeisdavo anksčiau funduotos katalikų bažnyčios konfesinę priklausomybę. Bene akivaizdžiausiai tai atsiskleidžia „Descriptio...“ (žr. priedus). Iš naujų fundacijų pagrindu įkurtų bendruomenių pradiniu laikotarpiu galėtume paminėti Šiluvą, turbūt Kuršėnus. Naujų fundacijų atsiradimą paprastai galime sieti labiau su XVII a. pradžia, ko gražiu pavyzdžiu buvo D. Šemetienės funduota Raseinių bendruomenė.

Kadangi anksčiau buvo akcentuotas Reformacijos proceso Žemaitijoje idėjinis nesavarankiškumas, tai gana aktualiai

⁴⁹¹ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė*, p. 85.

⁴⁹² *Статут Вяликага Княства Літоўскага 1588*, Минск, 1989, с. 371.

⁴⁹³ Z. Ivinskis, *Raštai...*, p. 272.

gali nuskambėti ir K. Jablonskio išskirta kalvinistinės koncepcijos motyvavimo dominantė. Anot istoriko, šios koncepcijos respublikoniškas pobūdis labiau atitiko bajoriškos respublikos siekusios LDK visuomenės norus⁴⁹⁴. Atsižvelgiant į Žemaitijoje XVI a. suklosčiusią padėtį, šis K. Jablonskio teiginys gali būti taikomas ir Žemaitijai. Tai iliustruoja ir bendruomenių organizacinė struktūra, kurioje labai didelis vaidmuo buvo skiriamas senjorui, t. y. bendruomenės steigėjui. Kitas konkretus pavyzdys – Stanislovo Šemetos įvykdytas Krasnagališkių dovanojimas pamokslininkui Kasparui Jonavičiui 1584 m.⁴⁹⁵ Čia nesunkiai galima išvelgti, kad tiesioginio santykio tarp bendruomenės steigėjo ir ministro nustatymas pirmajam buvo labiau priimtinas nei Katalikų Bažnyčios organizacija.

Paskutiniu metu istoriografijoje gerokai pasistūmėta tiriant pavienių didikų jungtis su platesniąja bajorijos dalimi. Kartu joje tiriamas klientelės klausimas. Čia reiktų ypač atkreipti dėmesį į R. Ragauskienės atliktą Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Mikalojaus Radvilos Rudojo biografijos tyrimą⁴⁹⁶. Klientelės analizei čia skirtas atskiras skyrius⁴⁹⁷. Kai kurie R. Ragauskienės pateikti faktai leistų

⁴⁹⁴ K. Jablonskis, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius, 1973, p. 48.

⁴⁹⁵ LNMB RKRS, f. 93, nr. 718, l. 1–1v.

⁴⁹⁶ R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius, 2002.

⁴⁹⁷ Ten pat, p. 155–201.

kalbėti apie tam tikro klientelinio ryšio susiklostymą tarp M. Radvilos Juodojo bei Rudojo su Morkumi Vnučka⁴⁹⁸. Tokiu atveju būtų galima kalbėti apie Radvilų ar jų rato įtaką ir Reformacijos raidai Žemaitijoje. Šiame kontekste labai gražiai tokiu atveju išikomponuotų ir jau minėtas J. Gruževskio atvejis. Reikia pažymėti, kad knygos autorė korektiškai sustoja ties tikslesniu M. Vnučkos santykių su Radvilomis įvardijimu. Kol kas jam įvardyti trūksta faktografinių duomenų⁴⁹⁹. Kaip matėme iš šioje knygoje apžvelgtų jungčių tarp atskirų įtakingų Žemaitijos bajorijos giminių, klientelinių skalių įtraukimą į galimų motyvacijų kontekstą Žemaitijoje reikėtų vertinti labai atsargiai. Esama tyrimų padėtis kol kas neleidžia teigti, kad esminei Reformacijos proceso raidai kokios nors didesnės įtakos būtų turėję klientelinių ryšių ar santykių niuansai.

⁴⁹⁸ Ten pat, p. 174.

⁴⁹⁹ Ten pat.

VIETOJE IŠVADŲ

Priartėjus prie šio tyrimo pabaigos, reikia dar kartą pabrėžti, kad čia nebuvo siekiama detalizuoti atskirų bendrosios Katalikų Bažnyčios bei Reformacijos raidos niuansų, nors toks noras kildavo savaime. Pirmiausia reikėjo atsižvelgiant į tai, kad net ir labai detaliam atliktam G. Błaszczyko Žemaičių vyskupijos bažnyčių tinklo klostymosi tyrimas vis dėlto, kaip teko įsitikinti Tauragės bažnyčios atveju, reikalauja pakartotinai grįžti prie šios problemos. Atsižvelgiant į gana problemišką bažnyčių fundavimo praktiką, kai jos kartais galėjo pradėti veikti anksčiau nei formaliai buvo užrašomos fundacijos (čia ypač reikėtų atkreipti dėmesį į valakų matavimų metu paminėtas bažnyčias), manytina, kad ir dėl kitų bažnyčių gali kilti panašių problemų. Iš naujo iškėlus katalikų bažnyčių tinklo XV – XVI a. klausimą, pajudėtų ir daugelis su tuo susijusių problemų. Pirmiausia tai reikalautų iš esmės peržiūrėti socialinę raidą, na – bent jau sluoksni, galėjusį suvaidinti svarbesnį vaidmenį Žemaitijoje XV–XVI a. Be to, iškiltų ir nemažai klausimų, verčiančių permaštyti Reformacijos proceso problematiką. Reikia pripažinti, kad tokiam darbui neišvengiamai reikės atsidėti. Tai diktuoja ir šiuo metu vykstantys nauji teoriniai šio laikotarpio apmąstymai. Todėl iš esmės nebuvo siekiama akcentuoti platesnių visuomenės sluoksnių refleksijų į atskiras konfesijas, moty-

vacijų skales jas pasirenkant. Kartu buvo apeitas ir miestiečių bei ypač miestelėnų klausimas. Reikia pripažinti, kad šie visuomenės sluoksniai gana gyvai dalyvavo konfesiniuose XVI a. įvykiuose, tačiau vis dėlto ne nuo jų priklausė esminė tuo laikotarpiu vykusių procesų dinamika. Be to, ir šių visuomenės sluoksnių raidai reikėtų skirti didesnę dėmesį, nei iki šiol buvo skiriama. Ir tai ne vienintelės išimtys, kurių teko griebtis siekiant per daug neįklumti į papildomus tyrimus, kad galima būtų pateikti bent jau tarpinį rezultatą. Tad čia buvo apsiribota vien esminiais Katalikų Bažnyčios bei Reformacijos raidos elementais, bandant atkreipti dėmesį tik į pagrindinius minėtuose procesuose aktyviau dalyvavusius visuomenės sluoksnius.

Kokie būtų svarbiausi atlikto tyrimo rezultatai? Pirmiausia reikėtų konstatuoti, kad XVI a. viduryje, t. y. tada, kai LDK prasidėjo Reformacijos procesas, Katalikų Bažnyčia Žemaičių vyskupijoje buvo labai silpna organizacine prasme, dar silpniau nei Vilniaus vyskupijoje čia buvo išplėtotas jos bažnyčių tinklas. XVI a. pirmojoje pusėje Vilniaus vyskupijoje jų vienai parapijai teko nuo 240 iki 300 km² (J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 79), tuo tarpu Žemaičių vyskupijoje 1552 m. – apie 600 km². Priešasčių tam buvo ne viena. Iš bendro bažnyčių fundavimo proceso matyti, kad bent jau pačioje pradžioje vyskupijos bažnyčių tinklas labiausiai plėtėsi Didžiojo Lietuvos kunigaikščio pastangomis.

Žemaičių vyskupai bažnyčių tinklo plėtoti negalėjo dėl palyginti menko jų pačių fundacinio pajėgumo. Tuo tarpu privačių bažnyčių fundavimas suaktyvėjo tik XV a. paskutinio dešimtmečio antrojoje pusėje. Katalikų Bažnyčia, pradėjusi aktyviai funduoti bažnyčias, nebuvo tam pasirengusi – ji nespėjo visų bažnyčių aprūpinti kunigais. Pastarųjų trūkumas buvo jaučiamas ir XVII a. pradžioje.

Suaktyvėjusios privačios fundacijos bažnyčioms pačioje XV a. pabaigoje rodo bent jau didesnės nei iki tol bajorijos dalies ūkinį sustiprėjimą. Simptomiška, kad jau XVI a. pradžioje dalis įtakingosios Žemaitijos bajorijos, ėjusios tijųnų pareigas, pasipriešino seniūno vykdytai savivalei. Į tijųnų reakciją gavo atsižvelgti ir Didysis Lietuvos kunigaikštis. Tad iš esmės jau XVI a. trečiuoju dešimtmečiu, t. y. tijųnų pasipriešinimo seniūnui laikotarpiu, galima išvelgti platesnių bajorijos sluoksnių pretendavimą į išskirtinę visuomeninę padėtį. Įsibėgėjant bajorijos dvarų stiprėjimo procesui, apie ką kalba aktyvesnis bažnyčių fundavimas, tai gali būti ir aki-vaizdesnio vietos bajorijos elito išsiskyrimo požymis. Svarbu, kad nuo istorijos arenos traukiantis Kontautų ir Kęsgailų giminėms, į pirmą vietą iškyla giminystės saitais susisaisčiusios Šemetų, Bilevičių, Orvydų, Kęstartų, Mitkevičių giminės, tuo metu Žemaitijoje užėmusios svarbius administracinius postus. Iš naujųjų lyderių XVI a. pirmojoje pusėje ir viduryje ypač išsiskiria Kontautų bei Kęsgailų valdas perė-

musių Šemetų bei Zavišų giminės. Giminingis susisaistymas, ypač per Mitkevičius, dar labiau korporavo Žemaitijos bajorijos viršūnę.

Prasidėjus Reformacijos procesui, privačių fundacijų suaktyvėjimas, dėl kunigų trūkumo sudaręs keblią padėtį Katalikų Bažnyčiai, suvaidino tam tikrą vaidmenį ir Reformacijos proceso plėtotei. Reformacijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje didysis kunigaikštis neparėmė. Jos atrama Žemaitijoje tapo privačios valdos. Aktyvi Prūsijos kunigaikščio Albrechto veikla, kontaktai su Žemaitijos bajorijos elitu, pastarojo jaunuomenės studijos Karaliaučiaus universitete suvaidino savo vaidmenį Reformacijos pradžiai ir plėtotei. Pastarojo proceso mastas Žemaitijoje buvo didelis. Tarp 1559 ir 1613 metų čia veikė 32 bendruomenės. Svarbu tai, kad Žemaitijoje, ko gera, dar labiau nei likusioje Lietuvos dalyje nebuvo griežtesnės takoskyros tarp evangelikų liuteronų ir nuo XVI a. 6-ojo dešimtmečio vidurio sėkmingai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje savo įtaką plėtusių evangelikų reformatų. Šis plastiškas abiejų evangelikų krypčių bendradarbiavimas buvo fiksuotas 1570 m. Vilniaus bei Sandomiro sinoduose. Remiantis Vilniaus sinodo nutarimais, bažnyčiomis galėjo naudotis tiek vienos, tiek kitos krypties bendruomenės, dvasinius patarnavimus galėjo teikti abiejų krypčių dvasininkai. Tai ypač sunkina tikslios evangelikų krypties įvardijimą atskirose vietose. Be to, kaip rodo Šiluvos evange-

likų kunigo Adomo Petravičiaus dalyvavimas 1563 m. Morđų sinode, studijos Karaliaučiuje netrukdė tarpkonfesiniam bendravimui, kas verčia atsargiai vertinti ir kai kurių kunigų evangeliškosios krypties pasirinkimą. Tokiu atveju, tikslinant pavienių evangelikų bendruomenių pasirinktą kryptį, didelį dėmesį reikėtų atkreipti į konkretaus kunigo išpažįstamą konfesiją. Tam tikras galimybes tikslinant krypties pasirinkimą gali suteikti ir Reformacijos rėmėjų ratų patikslinimas. Įmanoma, kad nepasireiškusieji vienoje grupėje, galėjo labiau simpatizuoti kitai kryptčiai.

Reformacijos procesą Žemaitijoje XVI a. galima būtų skirstyti į tris esminius etapus. Pirmąjį reikėtų pradėti XVI a. 4-uoju dešimtmečiu – konkrečiai 1535 m. Šilalėje Reformacijos idėjas pradėjo skleisti Jonas Tortylavičius Batakietis. Šis laikotarpis laikytinas labiau adaptaciniu. Antrojo laikotarpio pradžią reikėtų sieti su XVI a. 6-uoju dešimtmečiu ir baigti XVI a. 9-ojo dešimtmečio pabaiga – 10-ojo dešimtmečio pradžia. Formalų startą šiam laikotarpiui duotų 1559 m. užfiksuotas Žemaičių seniūno J. Chodkevičiaus prašymas, adresuotas kunigaikščiui Albrechtui, dėl pamokslininko į Šaukėnus. Nepaisant Žemaičių seniūno iniciatyvos, vis dėlto pagrindiniais Reformacijos plėtotojais šiuo laikotarpiu reikėtų laikyti Šemetas, Vnučkas, Zavišas, Bilevičius. Tai pats aktyviausias bendruomenių plėtimosi laikotarpis. Paskutinio etapo pradžia galima būtų laikyti XVI a. 10-ojo dešimtmečio

pradžią, kurią galima būtų sieti su S. Vnučkienės bei jos sesers D. Šemetienės fundacijų suaktyvėjimu. Ypač išsiskiria S. Vnučkienės iniciatyva – 1592 m. sausio 4 d. Šiluvoje buvo funduota partikuliarinė mokykla, turėjusi rengti evangelikų dvasininkus. Be to, matyt, kaip tik šiuo laikotarpiu pradeda aiškiau išsiskirti esminė pagrindinių Reformacijos rėmėjų nuostata linkti į Vilniuje dominuojančių evangelikų reformatų pusę. Kiek galima spręsti iš skurdžių užuominų istoriniuose šaltiniuose, dairymasis į Vilniaus bendruomenę buvo būdingas antrajam Reformacijos laikotarpiui.

Kalbant apie katalikiškų bei evangeliškų bažnyčių tinklų raidą, bendrąjį procesą galima būtų įvardyti kaip christianizacijos intensyvumo išaugimą. Tad labai atsargiai reikėtų interpretuoti ir M. Valančiaus teiginį dėl christianizacijos regreso (M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė...*, p. 85–86). Svarbiausia, kad esminiai dėmenys sėkmingai christianizacijai Žemaitijoje buvo sudėlioti dar iki prasidedant Reformacijai.

Grįžtant prie S. Tworeko išvados, kad Žemaitijoje, skirtingai nei visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje, kur Reformaciją daugiausia rėmė ponai ir magnatai, aktyviausiai dalyvavo turtingoji ir vidutinė bajorija, galima būtų pažymėti, jog tai traktuoti kaip skirtumą galima tik pasirenkant kitą atskaitos tašką. Jei Reformacijos rėmėjus LDK įvardytume kaip valstybės elitą, tai Žemaitijoje Reformacijos procesą

rėmusios socialinės jėgos taip pat gali būti traktuojamos kaip vietinis elitas. Kiek kol kas galima išvelgti iš Reformacijos procesą remiančiųjų tarpusavio ryšių, reikėtų labai atsargiai vertinti klientelinių santykių įtakos dominantę plėtojant šį procesą XVI a. Žemaitijoje.

SUMMARY

Hitherto little attention has been paid by scholars to the development of the Reformation in Žemaitija for several reasons. We should note not only the fact that the fire that struck the Vilnius Calvinist community in 1611 destroyed or dispersed many of the sources which might have helped uncover the details of this process. The situation with research into basic Catholic social history in Žemaitija is not much better. Two specialist studies appeared in 1992-1993 from the pen of G. Błaszczyk⁵⁰⁰. However, despite the decade or more which has passed since then, the arguments that historian set forth for the development of the network of separate Catholic parishes has not been subject to serious examination. Recently I. Lukšaitė has published several works devoted to the Reformation as a “process” in the Grand Duchy of Lithuania in the sixteenth century and these help us to examine essential sixteenth-century confessional processes in Žemaitija too⁵⁰¹.

⁵⁰⁰ G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Uposożenie*, Poznań, 1992; Idem, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993.

⁵⁰¹ I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje. XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999; Eadem, „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, Vilnius, 2003; Eadem, „Die reformatorischen Kirchen

Scholars treat Žemaitija in two basic ways, either as the Duchy of Žemaitija or as the Diocese of Žemaitija. In territorial terms the latter is somewhat larger. Taking account of the fact that the Reformation was directed against the Roman Catholic Church, we will pay examine the diocese of Žemaitija in this study.

When summarising research on Žemaitija we should note that there has been no attempt to investigate the formation of either the Catholic Church or the Reformation in depth, although a desire to do exactly that presents itself naturally. We must acknowledge that even the very detailed investigation Błaszczyk carried out into the development of the parish network in Žemaitija requires further examination, as the case of the Tauragė church makes clear. Bearing in mind the quite complex manner in which churches came to be founded, whereby a church might function in a given area even before a parish was founded formally (here we should pay particular attention to churches mentioned during the Hide Reform period (1530s-1550s)), such problems can arise with other churches too. After raising the question of Catholic parish formation in the fifteenth-sixteenth centuries once more, a whole range of problems arose with this issue. First of all we must review basic social developments, especially

Litauens bis 1795“, *Die reformatorischen Kirchen Litauens. Ein historischer Abriß*, Erlangen, 1998.

the social stratum, which could have played an important role in Žemaitija in the fifteenth and sixteenth centuries. Also several issues arise which compel us to rethink how the Reformation process affected Žemaitija. We must admit that work in this area awaits us in the future. This is because of the new theoretical interpretations of the period that are under way at present. Thus we have not attempted to pay closer attention to the reflections of broader social strata of the various confessions and the scale of motivation, which determined how people chose their religious affiliation. At the same time we have avoided detailed examination of the question of how people in large and small towns reacted to religious issues. People of this class paid particular roles in disputes over theological issues in the sixteenth century, but the main dynamics of the process did not depend so much on them at that time. In addition greater attention should be paid to the development of urban social strata than has been the case hitherto. This is not the only area we have skimmed over in order to be able to present the reader with the preliminary results of our research. We have restricted ourselves consciously to examining elements of the development of the Catholic and Protestant Churches in our attempt to understand the role of various social groups in these movements.

What are the basic results of our research? First and foremost we should state that in the mid-sixteenth century, the period when Reformation processes began in the Grand Duchy of Lithuania, the Catholic Church in Žemaitija was very weak organisationally, even weaker than it was in the Diocese of Vilnius, where the parish network was better developed. In the Diocese of Vilnius in the early sixteenth century a parish might cover between 250 and 300 square kilometres⁵⁰², while in Žemaitija in 1552 the average area covered by a single parish was closer to 600 km². There were several reasons for this state of affairs. From the general parish development process we can see that at the very beginning at least parish networks developed thanks to the efforts of the grand dukes of Lithuania. The bishops of Žemaitija were unable to expand the parish network because their own ability to found churches was weak, while private foundations became more frequent only in the 1490s. The Catholic Church was not ready to meet this increased scope of church foundations and could not furnish all the new foundations with parish priests. The shortage of parish priests would be felt until the early seventeenth century.

As private foundations of Catholic churches became more frequent at the end of the fifteenth century, this reflected a growth in the economic potential of the influential local gen-

⁵⁰² J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie...*, s. 79.

try, especially those who held the position of *tijūnas* (ciwun) and provided opposition to the uncontrolled activities of the *starosta* of Žemaitija, the grand-ducal lieutenant. The grand duke was forced to pay attention to the reaction of the *tijūnai*. In effect, by the 1520s, the period of *tijūnai* opposition, we can see the claims of a wider gentry group to hold a more exceptional position in local society. As this became entangled in the economic rise of the gentry estates, which is reflected in more frequent foundations of churches, we can see the marks of distinctions being made among the earlier gentry elite. It is important that, as the Kontautas and Kešgaila families faded from the historical arena, their place was taken by the inter-related Šemeta, Bilevičius, Orvydas, Kešstartas and Mitkevičius families, whose members thenceforth held important administrative posts in Žemaitija. The Šemeta and Zaviša clans, which took over the Kontautas and Kešgaila estates, were prominent among the new regional elite in the early-to-mid sixteenth century. Family connections, especially through the Mitkevičius line, further aided the formation of a corporate body of leading Žemaitijan gentry.

As the Reformation process got under way and private church foundations increased, the latter paid an important role in the spread of the Reformation, as the Catholic Church was incapable of providing sufficient numbers of parish

priests. The grand dukes did not support the spread of the Reformation in the Grand Duchy. Private estates formed the basis of support for the Reformation in Žemaitija. The activity of Duke Albert Hohenzollern of Prussia and his contacts with the Žemaitijan gentry elite, whose offspring studied in the Lutheran University of Königsberg, played an important role in the beginning and development of the Lithuanian Reformation. The scale of the reformation was large in Žemaitija. In the period between 1559 and 1613 32 Protestant communities functioned there. It is important that in Žemaitija, as opposed to the rest of the Grand Duchy of Lithuania, there was less division between the Lutherans and the Calvinists, who were active in the Grand Duchy from the mid-1550s. This malleable cooperation between the two Protestant sects is evident from the Vilnius and Sandomierz Synods of 1570. On the basis of the declarations of the Synod of Vilnius members of both communities were able to use each others' church buildings and pastors of either sect could minister to members of both. This makes it difficult to determine which group was active in which place. In addition, as the participation of the Šiluva pastor, Adomas Petravičius in the Mordy synod of 1563 shows, study in Königsberg did not hinder inter-confessional cooperation and this makes us cast a cautious eye on the choice of Protestant line chosen by individual ministers. In this case, as we de-

termine the direction taken by individual communities we should pay attention to the confession acknowledged by individual ministers. Closer investigation of the theological persuasion of the supporters of reformed communities can also help us determine the allegiance of a given community. It is feasible that those who did not stand out in one group may have had greater sympathies with the opposite movement. In any case, this remains a matter for further research.

We can divide the Reformation process in sixteenth-century Žemaitija into three major stages. The first began in the 1530s, more specifically in 1535 when Jonas Torkavičius Batakietis began propagating Protestant ideas in Šilalė. This period should be regarded as one of adaptation. The second period began in the 1550s and ended at the end of the 1580s and early 1590s. The formal beginning of this period is the plea of the *starosta* of Žemaitija, Jeronimas Chodkevičius, in 1559 to Duke Albert, to send a preacher to Saukenai. Despite the initiative shown by the *starosta*, the main patrons of the Reformation in Žemaitija in this period were the Šemeta, Vnučka, Zaviša and Bilevičius families. This is the most active period of Reformation propagation. The beginning of the final stage was the early 1590s, when S. Vnučkienė and her sister D. Šemetienė became active proponents of the Protestant movement. The initiative taken by Vnučkienė on January 4 1592 stands out in particular,

when a particularist school was founded to train Lutheran ministers. In addition it seems to have been at this time that the major supporters of the reformation began to support the Vilnius Calvinist movement more. As far as we can determine from scant historical evidence, the attention paid to the Vilnius Community was typical of the second stage of the Lithuanian Reformation.

As far as we can tell from the development of Catholic and Lutheran parish networks, the general process can be called a growth in the intensity of Christianisation. Thus we must regard the assertion made by M. Valančius concerning a deterioration of christianisation very warily⁵⁰³. It is very important to understand that the basic groundwork for successful christianisation was established in Žemaitija before the Reformation began.

Returning to the conclusions drawn by S. Tworek to the effect that unlike in the rest of the Grand Duchy, where the reformation was supported by magnates and lords, in Žemaitija the wealthy and middling gentry took part in the movement most actively, we may note that this can only be seen as a difference if we set off from different points. While we can call supporters of the reformation in the Grand duchy as a whole the state elite, those who supported the reformation in Žemaitijan were the local elite. In so far hitherto

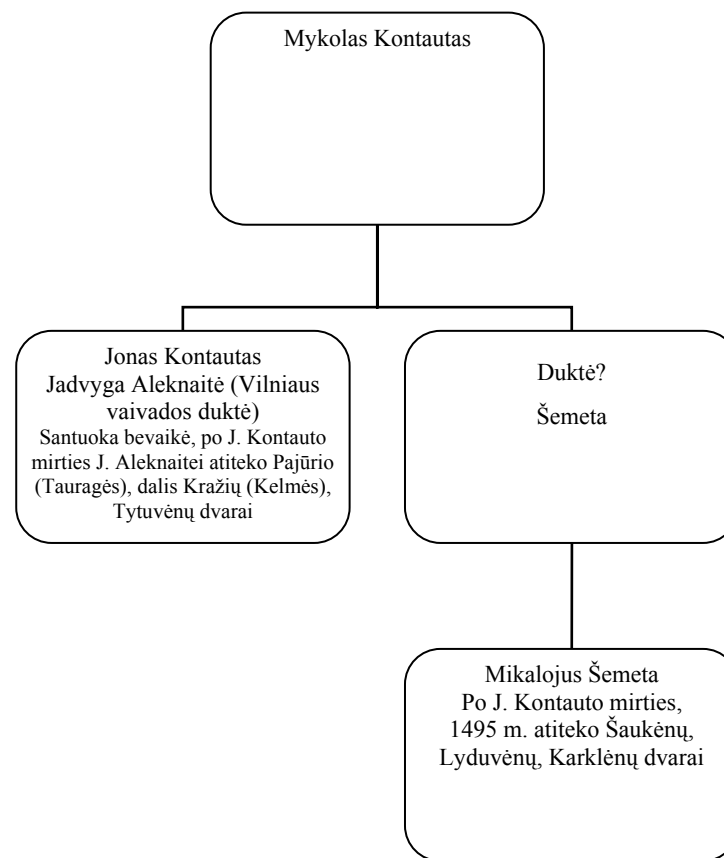
⁵⁰³ M. Valančius, *Žemaičių vyskupystė...*, p. 85–86.

as we care able to examine the mutual connections between those supporting the Reformation, we must view the influence of client relations very cautiously as a dominant in the Reformation process in sixteenth-century Žemaitija.

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

PRIEDAI

Kontautams priklausiusių žemių persiskirstymas XVI a. (1)

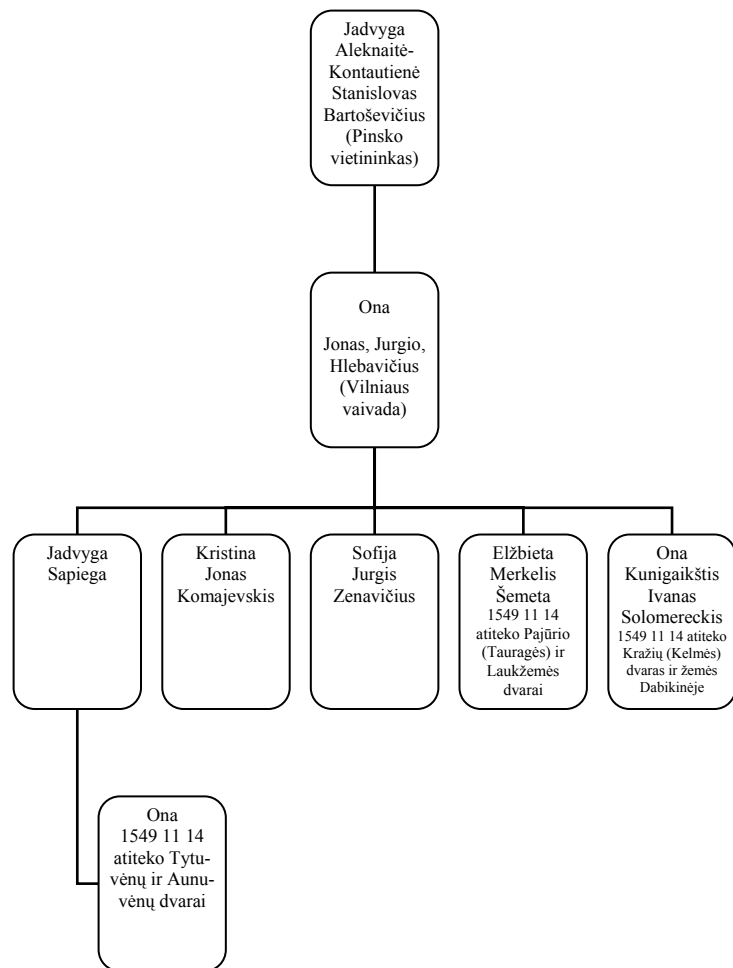

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

Lentelė sudaryta remiantis LMAB RS, f. 256, 1028, 3634, 3635, 3636, 3637.

Kontautams priklausiusių žemių persiskirstymas XVI a. (2)

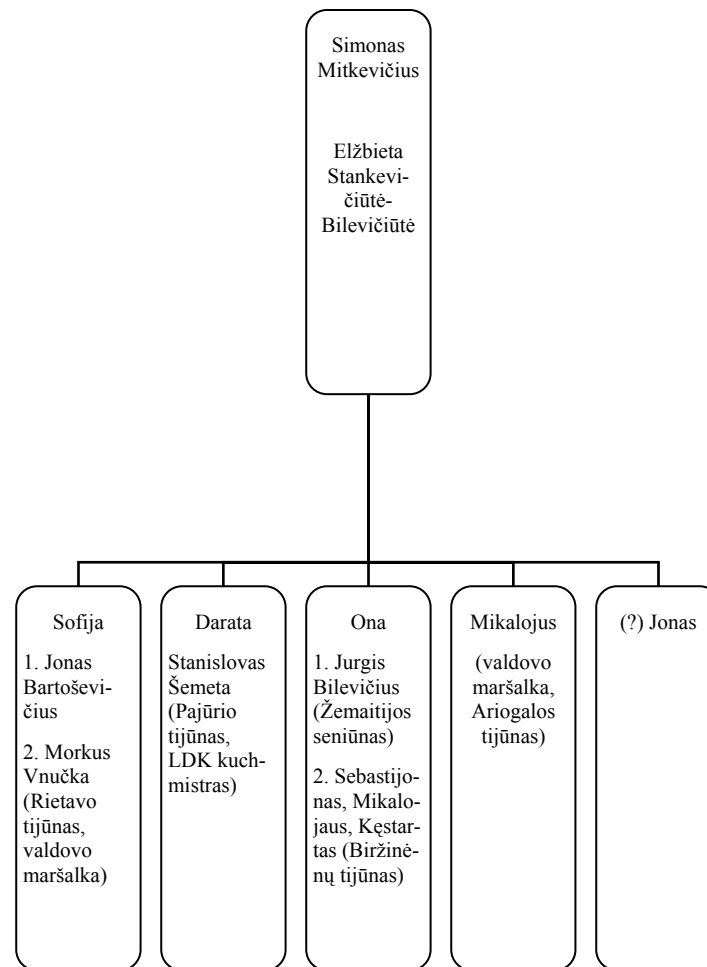
Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

Lentelė sudaryta remiantis LMAB RS, f. 256, 1028, 3634, 3635, 3636, 3637.

Žemaitijos pareigūnai, kuriuos per Mitkevičius siejo giminystės ryšiai (1)

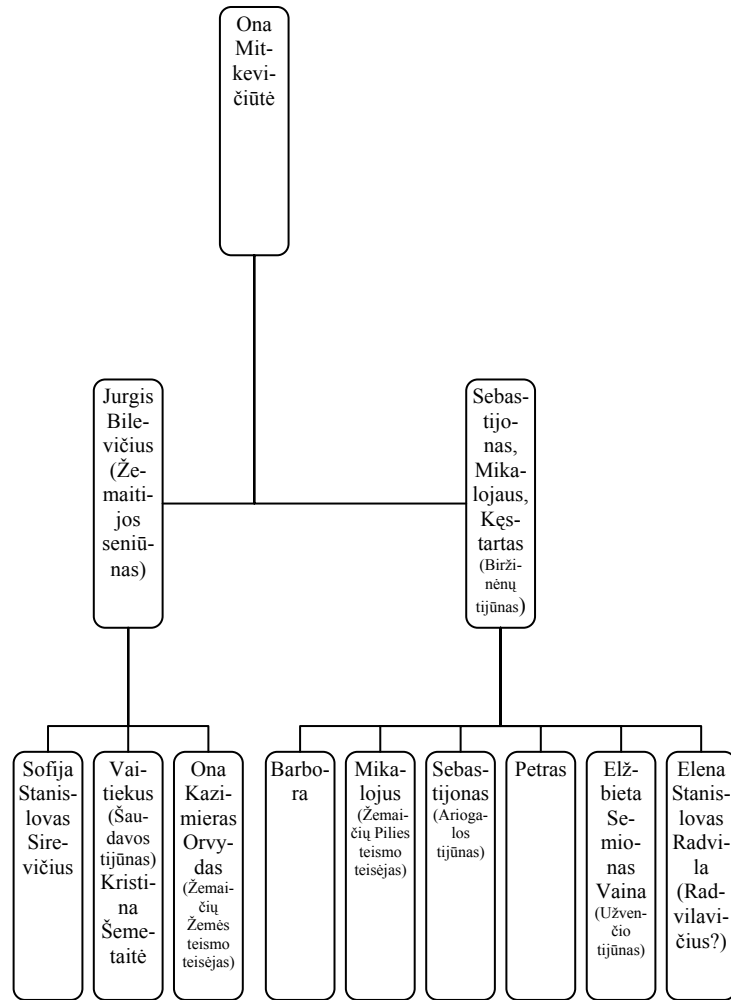
Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

217

Žemaitijos pareigūnai, kuriuos per Mitkevičius siejo giminystės ryšiai (2)

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

„Descriptio Dioecesis Samogitiensis“
pateikta informacija apie katalikų bažnyčias
ir evangelikų bendruomenes 1592–1596 m.

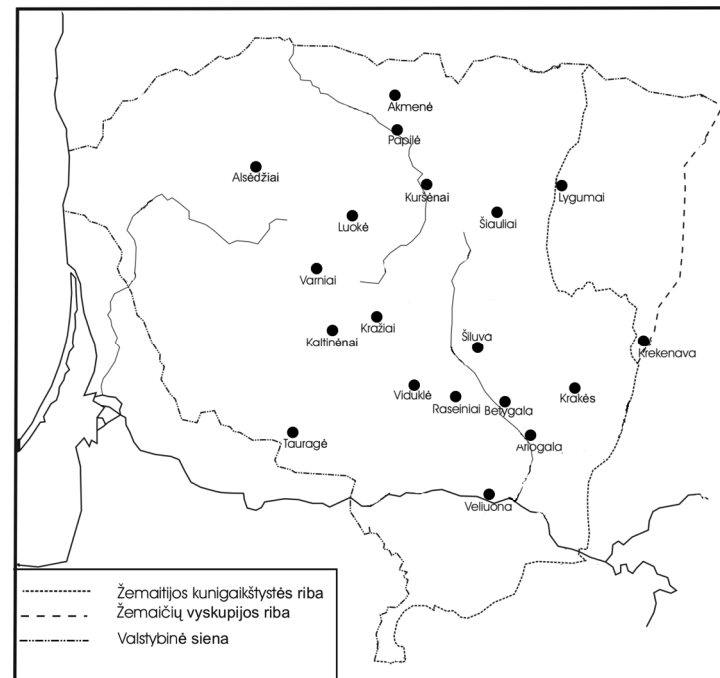
Žemaičių vyskupo kolicija	Didžiojo Lietuvos kunigaikščio miesteliai			Privati kolicija	
	Žemaičių vyskupo kolicija	Didžiojo Lietuvos kunigaikščio kolicija		katalikų	evangelikų
		katalikų	evangelikų		
Betygala	Raseiniai	Ariogala	Akmenė	Grinkiškis	Kelmė – „anno 1591 profanatus“
Butkiškė	Šiauliai	Baisogala	Plateliai	Kražiai	Kuršėnai
Kaltinėnai	Veliuona	Joniškis	Plungė	Švėškėna – „anno 1589 ab haeresi purgatus“	Kurtuvėnai
Krakės	Veliunos filija – Skirsnemunė	Josvainiai	Vieksniai	Zapyškis	Lioliai
Luokė	Veliunos filija – Vilkija	Jurbarkas			Linkuva – „anno 1589 profanatus“
Mosėdis		Kvėdarna			Lygumai
Surviliškis		Nemakščiai			Pašušvys
Varniai		Palanga			Plonėnai

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

Viduklė		Palangos filija – Gargždai			Saločiai
		Radviliškis			Seda
		Rietavas			Šaukėnai
		Šeduva			Šiaulėnai
		Telšiai			Šilalė
		Tverai (ar Tirkšliai?)			Šiluva
		Virbalis			Tauragė
		Žagarė			Tytuvėnai
		Žarėnai			
		Žvingiai			

220

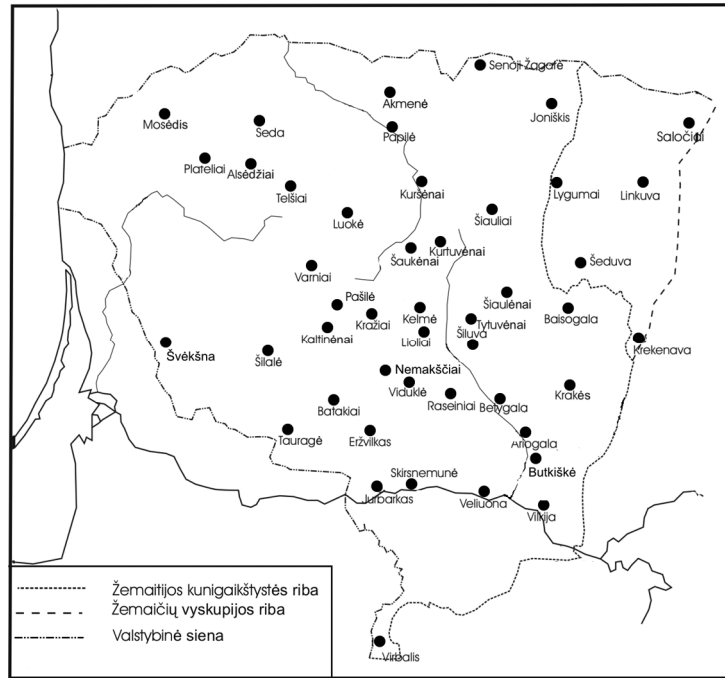
Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

221

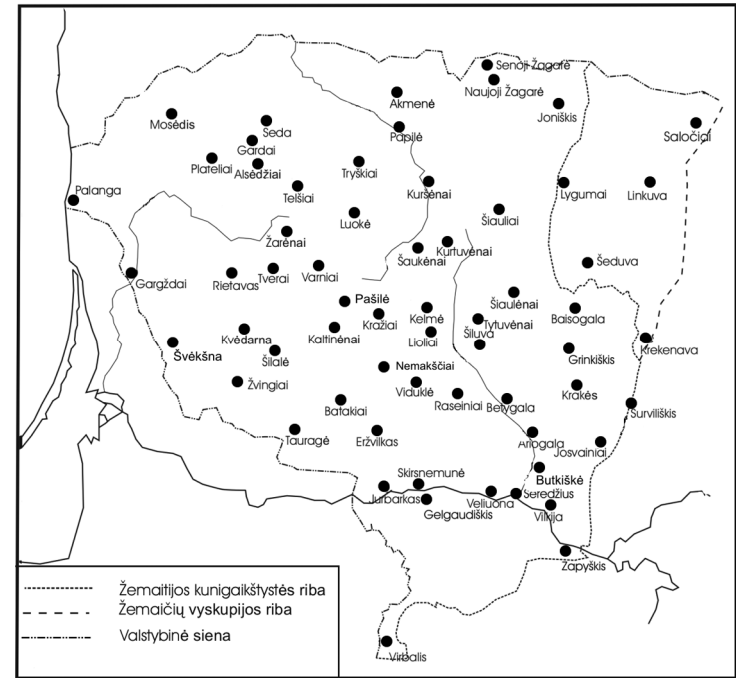
Katalikų bažnyčių tinklas Žemaičių vyskupijoje
iki XV a. paskutinio dešimtmečio remiantis G. Błaszczyko duomenimis

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

222

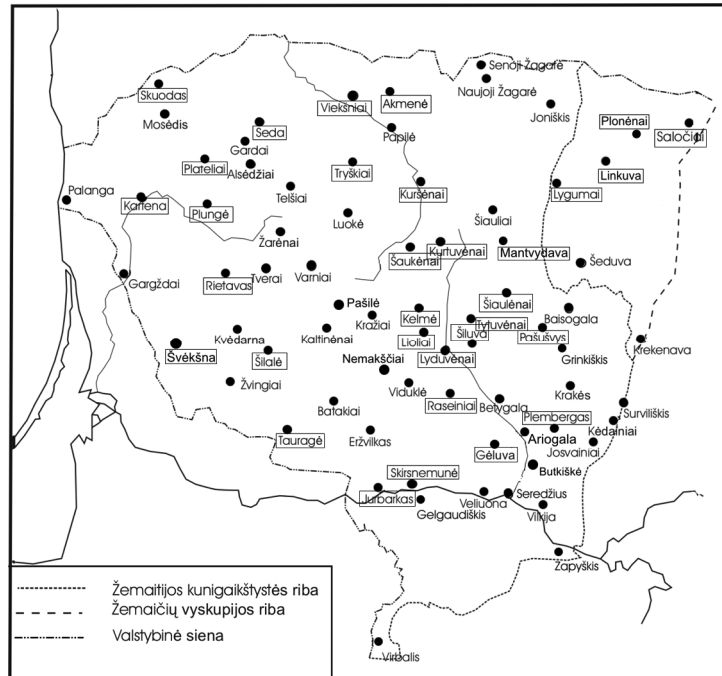
Katalikų bažnyčių tinklas Žemaičių vyskupijoje iki 1559 m. remiantis G. Błaszczyko duomenimis

Katalikų bažnyčių tinklas Žemaičių vyskupijoje XVI a. pab. remiantis G. Błaszczyko duomenimis

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

223

Christianizacijos plėtra Žemaitijoje XVI a. pab.
Evangelikų bendruomenės apibrauktos. Katalikų bažnyčių tinklas,
sudarytas remiantis G. Błaszczyko duomenimis

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Neskelbti šaltiniai:

- Lietuvos nacionalinės M. Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius (LNMB RKRS), f. 93 – Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyvas.
LNMB RKRS, f. 130 – Pavienių rankraščių fondas.
Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius (LMAB RS), f. 37 – Žemaitijos dvarų archyvas.
LMAB RS, f. 40 – Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyvas.
LMAB RS, f. 256 – K. Jablonskio fondas.
Lietuvos valstybės istorijos archyvas (LVIA), f. SA – Senujų aktų fondas.
Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (VUB RS), f. 7 – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teismų aktai.

Skelbti šaltiniai:

- Acta synodów różnowierczych w Polsce*, t. 2, Warszawa, 1972.
Album studiosorum universitatis Cracoviensis, t. 1; 1892, t. 2; 1904, t. 3, Cracoviae, 1887.
U. Augustyniak, *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa, 1992.
Codex Medicensis seu Samogitiae diocesis, prs. 1: 1416 02 13–1609 04 02, Romae, 1984.
Elementa ad fontium editionis, XL: Documenta ex archivo Regiomontano ad Poloniam spectantia (edidit Carolina Lancoronka), prs. X, HBA, B2, 1554–1559, Romae, 1976.
G. Erler, *Die Matrikel der Albertus Univesität zu Königsberg in Preussen*, Leipzig, 1910.
Fontes ecclesiastici historiae Lithuaniae, t. 1: Žemaičių vyskupijos vizitacija (1579), Vilnius, 1998.
Istorijos archyvas, t. 1: XVI a. inventoriai, sud. K. Jablonskis, Kaunas, 1934.
Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kasdienis gyvenimas. Lietuvos istorijos skaitiniai, sud. A. Baliulis, E. Meilus, Vilnius, 2001.
Lietuvos teisės paminklai, t. 2: Raganų teismai Lietuvoje, sud. K. Jablonskis, R. Jastas, Vilnius, 1987.

Monumenta Reformationis Polonicae et Lithuanicae, ser. I, zesz. I, Wilno, 1911 (toliau – *Monumenta Reformationis...*); *Monumenta Reformationis...*, ser. IV, zesz. I, Wilno, 1913; *Monumenta Reformationis...*, ser. IV, zesz. II, Wilno, 1915; *Monumenta Reformationis...*, ser. X, zesz. I, Wilno, 1913.

Статут Вяликага Княства Літоўскага 1588, Минск, 1989.

Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею, т. 14: Инвентари имений XVI-го столетия, Вильна, 1887 (toliau – *АВАК*). *Русская историческая библиотека*, т. 33: Литовская метрика, Петроград, 1915.

И. Я. Спрогис, *Географический словарь древней Жомойтской земли XVI столетия, составленный по 40 актовым книгам Россиенскаго земскаго суда*, Вильна, 1888.

Опись документов Виленскаго Центрального архива древних актовых книг, вып. I–X, Вильна, 1901 – 1903.

Žinynai:

V. Biržiška, *Aleksandrynas*, t. 1, Vilnius, 1990.

A. Boniecki, *Poczet rodów w Wielkim Księstwie Litewskim w XV i XVI w.*, Warszawa, 1887.

S. Uruski, *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej*, t. 15, Warszawa, 1931.

Polski słownik biograficzny, t. 2, Kraków, 1936.

L. Žebrytė, „Lietuvos evangelikų reformatų sinodo archyvas“, *Lietuvos istorijos metraštis 1984*, Vilnius, 1985.

Tyrimai:

A. Alekna, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Kaunas, 1936.

G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Uposażenie*, Poznań, 1992.

G. Błaszczyk, *Diecezja Żmudzka od XV wieku do początku XVII wieku. Ustrój*, Poznań, 1993.

D. Braškutė, *Studentai iš LDK Krokuvos universitete XV–XVI a.*, Vilnius, 1986, diplominis darbas, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Istorijos teorijos bei kultūros istorijos katedra.

A. Bumblauskas, *Reformacijos genėzė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, Vilnius, 1987, disertacija, VUB RS, f. 76, Nr. 2939.

S. Czerski, *Opis Żmudzkiej dyecezyi*, Wilno, 1830.

A. Dambrauskas, „Pradžia ir išsiplėtojimas protestantizmo Lietuvoje XVI a.“, *Draugija*, Kaunas, 1909.

J. Fijalek, „Jan Tartyllowicz-Botocki, pierwszy ewangelik na Żmudzi i apostoł liuterski na Litwie Pruskiej“, *Reformacja w Polsce*, t. 1, Warszawa, 1921.

M. Hellman, *Die preussische Herrschaft Taurogen in Litauen (1690–1793)*, Berlin, 1940.

J. Gimbutas, „Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika“, *Lietuvos Katalikų Mokslo Akademijos metraštis*, t. 5, Roma, 1970.

B. Grużewski, *Kościół ewangelicko-reformowany w Kielmach*, Warszawa, 1912.

E. Gudavičius, „Šlėktų atsiskyrimas nuo bajorų“, *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai, A ser.*, t. 3 (52), 1975.

Z. Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4, Roma, 1987.

Z. Ivinskis, „Protestantizmo krizė Lietuvoje“, *Aidai*, nr. 10, 1955.

Z. Ivinskis, „Kirchengesang in Litauen in XVI–XVII Jahrhundert“, *Commentationes Balticae*, t. 1, 1954.

Z. Ivinskis, „Reformacijos raida Lietuvoje“, *Krikščionybė Lietuvoje*, Čikaga, 1997.

Z. Ivinskis, „Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569)“, *Forschungen zur europäischen Geschichte*, Bd 12, Berlin, 1967.

Z. Ivinskis, *Die Entwicklung der Reformation in Litauen bis zum Erscheinen der Jesuiten (1569)*, Berlin, 1967 (Sonderdruck aus: *Forschungen zur europäischen Geschichte*, Bd 12).

S. Yla, *Šilva Žemaičių istorijoje*, Boston, 1970.

K. Jablonskis, *Istorija ir jos šaltiniai*, Vilnius, 1979.

K. Jablonskis, *Lietuvių kultūra ir jos veikėjai*, Vilnius, 1973.

K. Jablonskis, „Nauji Vytauto laikotarpio aktai“, *Praeitis*, t. 2, Kaunas, 1933.

D. Janauskaitė-Pauliukevičienė, V. Vaivada, „Dėl protestantų bendruomenių Žemaitijoje XVI a. antroje pusėje – XVII a. pradžioje“, *Renesanso ir Reformos įtaka Mažajai Lietuvai*, Klaipėda, 1998.

L. Jovaiša, *Katalikiškoji Reforma Žemaičių vyskupijoje*, Vilnius, 2004, disertacija, VUB RS, f. 76, nr. 4347.

J. Jurginis, I. Lukšaitė, *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*, Vilnius, 1981.

J. Kiaupienė, *Kaimas ir dvaras Žemaitijoje XVI–XVIII a.*, Vilnius, 1988.

R. Koženiauskienė, *XVI–XVIII a. prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius, 1990.

J. Lappo, *1588 metų Lietuvos statutas*, t. 2, Kaunas, 1938.

- J. Lebedys, *Mikalojus Daukša*, Vilnius, 1963.
J. Lukaszewicz, *Dzieje kościołów wyznania helweckiego na Litwie*, t. 2, Poznań, 1843.
J. Lukaszewicz, *Geschichte der reformirter Kirchen in Litauen*, Bd 1, Leipzig, 1848.
I. Lukšaitė, „Die reformatorischen Kirchen Litauens bis 1795“, *Die reformatorischen Kirchen Litauens. Ein historischer Abriss*, Erlangen, 1998.
I. Lukšaitė, *Radikalioji Reformacijos kryptis Lietuvoje*, Vilnius, 1980.
I. Lukšaitė, *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje, XVI a. trečias dešimtmetis – XVII a. pirmas dešimtmetis*, Vilnius, 1999.
I. Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida ir evangelikų bažnyčių istorija XVI–XVIII a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, Vilnius, 2003.
I. Lukšaitė, „Reformacijos Lietuvoje raida XVI–XVIII a.“, *Lietuvos evangelikų bažnyčios*, sud. A. Hermann, Vilnius, 2003.
M. Mažvydas, *Pirmoji lietuviška knyga*, Vilnius, 1970.
H. Merczyng, *Zbory i senatorowie protestancy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa, 1904.
K. Misius, R. Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios*, Vilnius, 1993.
J. Ochmański, *Biskupstwo Wileńskie w średniowieczu. Ustrój i uposażenie*, Poznań, 1972.
J. Ochmański, *Dawna Litwa*, Olsztyn, 1986.
K. Petkiewicz, *Kieżgajłowie i ich latifundium do połowy XVI wieku*, Poznań, 1982.
R. Petrauskas, *Lietuvos diduomenė XIV a. pabaigoje–XV a. Sudėtis – struktūra – valdžia*, Vilnius, 2003.
J. Puryckis, *Die Glaubenspaltung in Litauen in XVI. Jahrhundert bis zur Ankunft der Jesuiten in Jahre 1569*, Freiburg, 1919.
R. Ragauskienė, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kancleris Mikalojus Radvila Rudasis*, Vilnius, 2002.
S. Rowell, „Rusena karas Žemaičiuose: keletas pastabų apie 1442 m. privilegijos genezę“, *Žemaičių praeitis*, t. 8, Vilnius, 1998.
E. Saviščevas, „Kešgailų Žemaitija. Kelios pastabos apie Kešgailų valdymą Žemaitijoje (1442–1527)“, *Lituanistika*, t. 58, nr. 2, 2004.
A. Seraphim, „Kulmises und Magdeburgisches Recht für Szkudy (1572)“, *Tauta ir žodis*, t. 2, Kaunas, 1924.
B. Smigelski, „Kritika vysk. Valančiaus „Žemaitiu wiskupistes“, *Draugi-ja*, t. XIV, nr. 55–56; t. XV, nr. 57, 58, 59, 1911.
Švėkšna, Čikaga, 1974 (red. A. Rugytė).

- L. Truska, „Žemaičių vyskupystės bažnyčių žemėvalda XVII–XVIII a.“, *Istorija*, t. XXVII, Vilnius, 1987.
S. Tworek, „Z zagadnień liczebności zborów kalwińskich na Litwie“, *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*, t. 17, Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1972.
J. Wolff, *Senatorowie i dignitarze Wielkiego Księstwa Litewskiego 1386–1795*, Kraków, 1885.
Th. Wotschke, „Abraham Culvensis: Urkunden zur Reformationsgeschichte Litauens“, *Altpreuussische Monatschrift*, Bd 42, Königsberg, 1905.
V. Vaivada, „Morkaus Vnučkos giminystės ryšiai“, *Žemaičių praeitis*, t. 2, Vilnius, 1993.
V. Vaivada, „Dokumentas apie S. Gorskio vedybas“, *Žemaičių praeitis*, t. 2, Vilnius, 1993.
V. Vaivada, „Über die Beziehungen zwischen Žemaitija und Herzogtum Preussen im 16. Jahrhundert“, *Annaberger Analen*, Nr. 4, Heidelberg, 1996.
M. Valančius, *Raštai*, t. 2: Žemaičių vyskupystė, Vilnius, 1972.
И. И. Лаппо, *Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория*, С. Петербург, 1901.
М. Любавский, *Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства ко времени издания первого Литовского статута*, Москва, 1892.

ILIUSTRACIJŲ SĄRAŠAS

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

Žemaitijos kunigaikštystė. Fragmentas (p. 14)

Istorijos konsultantas dr. E. Meilus, dailininkas A. Každailis. Spausdinta S. Jokužio spaustuvėje 1999 m.

Stanislovo Čerskio paruoštas Žemaičių vyskupijos žemėlapis, išspausdintas 1830 m. (p. 34)

Žr.: Stanisław Czerski, *Opis Żmudzkiej diecezji*, Wilno, 1830; Iliustracija imta iš: Aldona Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius, 2000, p. 104.

Žemaičių vyskupas Jonas Domanovskis (vyskupavęs 1556 – 1563 m.). Jo vyskupavimo metu prasidėjo antrasis – intensyviausias – evangelikų bendruomenių kūrimosi ir bažnyčių statymo laikotarpis (p. 36)

Žr.: *Fontes Historiae Lituaniae*, vol. IV: Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis, Pars II, Roma, 1989, il. 12.

Žemaičių vyskupas Vaclovas Virbickis (vyskupavęs 1534 – 1555 m.). Vyskupaujant šiam vyskupui Žemaičiuose pasireiškė pirmosios Reformacijos apraiškos, tarp jų naujajį mokymą 1535 m. Šilalėje pradėjo skleisti Jonas Tortylavičius Batakietis (p. 39)

Žr.: *Fontes Historiae Lituaniae*, vol. IV: Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis, Pars II, Roma, 1989, il. 11.

Ragainė XVII a. antrojoje pusėje. Iš čia vietos evangelikų kunigas Martynas Mažvydas rašė Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui apie vietos gyventojų keliones į Žemaitiją ten vykstančių atlaidų metu (p. 44)

Graviūra iš 1684 m. Prūsijos istorijos. Žr.: Friedrich Borchert, *Burgerland Preussen. Die Wehrbauten des Deutschen Ordens und ihre Geschichte*, Muenchen – Wien, 1987, S. 156.

Žemaičių vyskupas Jurgis Petkevičius (vyskupavęs 1567 – 1574 m.), skyręs stipendiją Žemaitijos dvasininkams

rengti, kartu davęs pradžią Žemaičių vyskupijos kunigų seminarijai (p. 48)

Žr.: *Fontes Historiae Lituaniae*, vol. IV: Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis, Pars II, Roma, 1989, il. 14.

Žemaičių vyskupas Viktorinas Virbickis (Žemaičių vyskupu buvo 1565 – 1567 m.), Reformacijos procesui jau gerokai išibėgėjęs (p. 55)

Žr.: *Fontes Historiae Lituaniae*, vol. IV: Codex Mednicensis seu Samogitiae Dioecesis, Pars II, Roma, 1989, il. 13.

Žemaičių vyskupas Merkėlis Giedraitis (vyskupavęs 1576 – 1609 m.). Vyskupas, kuriam teko didžiausia našta, įgyvendinant Katalikų Bažnyčios Reformą Žemaičių vyskupijoje (p. 60)

Žr.: Marija Matušakaitė, *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 1984, il. XX.

Motiejus Strijkovskis (1547 m. – prieš 1593 m.). Istorikas, Žemaičių vyskupijos kanauninkas, kuriam 1579 m. vizitacijoje nepagailėta kritikos dėl gyvenimo būdo (p. 67)

Žr.: Maciej Strykowski, *O początkach wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego parodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a oprzejmie pilnego doświadczenia*, opr. Julia Radziszewska, Warszawa, 1978, s. 32.

Paminklas Žemaičių vyskupui M. Giedraičiui ir M. Daukšai Varniuose. Pirmame plane – Mikalojus Daukša (apie 1527 m. – 1613 m.), Žemaičių vyskupijos kanauninkas, pirmasis iki šiol žinomas Didžiosios Lietuvos lietuviškų raštų autorius (p. 69)

Nuotrauka iš Varnių regioninio parko archyvo.

M. Daukšos išversto J. Ledesmos katekizmo (1595 m.) titulinis puslapis. Pirmoji lietuviška knyga, išspausdinta Didžiojoje Lietuvoje (p. 72)

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

231

Žr. Regina Koženiauskienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius, 1990, p. 124.

M. Daukšos išverstos J. Vujeko postilės (1599 m.) titulinis puslapis (p. 76)

Žr. Regina Koženiauskienė, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius, 1990, p. 131.

Gruževskių giminės statyti Kelmės dvaro rūmai. Šiose vietose XV a. viduryje savo dvarą pradėjo kurti Kontautai (p. 83)

Žr. http://www.heritage.lt:8080/images/b_kelm_kelm_061.jpg

Šiaulėnų dvaras. XVI a. šios vietos iš Butrimavičių perėjo Šemetų giminei (p. 86)

Žr. http://www.heritage.lt:8080/images/b_radv_siau_076.jpg

Mikalojus Mitkevičius, valdovo maršalka, Pašuvio dvaro savininkas, Sofijos Vnučkienės, Daratos Šemetienės, Onos Kęstartienės brolis (p. 94)

Žr.: Marija Matuškaitė, *Portretas XVI–XVIII a. Lietuvoje*, Vilnius, 1984, il. XI.

Krokuva XV a. pab. – iki Karaliaučiaus universiteto įsteigimo populiariausia žemaičių studijų vieta (p. 107)

Žr. Bronius Dundulis, *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV a.*, Vilnius, 1968.

Karaliaučius 1613 m. Šalia katedros G raide pažymėtas kolegijos pastatas. Populiariausia Žemaitijos jaunuolių studijų vieta XVI a. pirmojoje pusėje (p. 111)

Žr. Walthar Franz, *Geschichte der Stadt Königsberg*, Frankfurt am Mein, 1979, Taf. 10.

Prūsijos kunigaikštis Albrechtas, XVI a. pirmojoje pusėje aktyviai susirašinėjęs su Žemaitijos bajorija (p. 118)

Žr.: Hartmut Boockmann, *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Ostpreussen und Westpreussen*, Berlin, 1992, S. 229.

B. Vapovskio 1529 m. žemėlapis vakarinės Žemaitijos dalies fragmentas, su nurodytais Batakiais, iš kurių buvo kilęs Jonas Tortylavičius (p. 122)

Žr.: Ona Maksimaitienė, *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*, Vilnius, 1991.

Evangelikų liuteronų bažnyčia Tauragėje. Evangelikų bažnyčia čia XVI a. vid. fundavo Merkelis Šemeta (p. 125)

Iš V. Vaivados asmeninio archyvo.

Tauragė, paminklas Martynui Mažvydui (apie 1520 – 1563 m.), Mažosios Lietuvos evangelikų kunigui, pirmosios lietuviškos knygos autoriui (p. 127)

Iš V. Vaivados asmeninio archyvo.

Tytuvėnai, kuriuose XVI a. paskutiniame dešimtmetyje taip pat veikė evangelikų bendruomenė (p. 133)

Žr. http://www.heritage.lt/archeologija/aerofoto/tytuvenu_vienuolynas.htm

1615 m. Jurgio Gruževskio funduota evangelikų bažnyčia Kelmėje, pastatyta po dar XVI a. pab. prasidėjusios teismo bylos su katalikais dėl užimtos katalikų bažnyčios gražinimo (p. 135)

Iš V. Vaivados asmeninio archyvo.

Biržuvėnų piliakalnio likučiai. Išlikusioje jo dalyje XVII a. galėjo stovėti evangelikų bažnyčia (p. 146)

Žr. http://www.heritage.lt/archeologija/aerofoto/birzuvenu_piliakalnis.htm

Chodkevičių Skuodo valdos po 1568 m., remiantis LMAB RS, f. 256, nr. 4162 (p. 165)

Vilnius XVI a. pab. – XVII a. pr. (p. 167)

Žr.: *Lietuvos istorijos paminklai*, sud. B. Kulnytė, Vilnius, 1990, il. 95.

1570 m. Sandomiro sinode priimto *Iter Sandomiriense* teksto pradžia (p. 170)

Žr.: *Akta Synodów różnowierczych w Polsce*, t. 2, Warszawa; 1972, fot. 8.

Jokūbo Morkūno (apie 1550 – po 1611 m.) „Postilės“ (1600 m.) titulinis puslapis su dedikacija Sofijai Vnučkieni (p. 173)

Žr. Regina Koženiauskiene, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius, 1990, p. 159.

J. Calvinas (1509 – 1564) (p. 176)

Žr.: *Krikščionybės kronika*, Vilnius, 1999, p. 247.

Šaukėnų dvaras. Kaip tik šiose teritorijose buvo įsikūrusios Kontautų, vėliau Šemetų valdos, iš kurių savo veiklą, remdamas besiplėtojančią Reformaciją, vykdė Stanislovas Šemeta (p. 183)

Žr. http://www.heritage.lt/archeologija/aerofoto/saukenu_dvaras.htm

Jono Kazoko (XVI a. vid. – XVII a. pirmoji pusė) eiliuota dedikacija Sofijai Vnučkieni, įdėta į J. Morkūno išleista „Postilė“ (p. 187)

Žr. Regina Koženiauskiene, *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*, Vilnius, 1990, p. 161.

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Adamkavičius Petras 110, 188
Albrechtas, Prūsijos kunigaikštis 18, 19, 43, 44, 45, 93, 117, 118, 119, 121, 129, 147, 179, 180, 181, 202, 203, 230, 232
Aleksna A. 78, 226
Aleksna Sudimantavičius, Vilniaus vaivada 52
Aleksnaitė Jadvyga – žr. Aleksnaitė Jadvyga, Kontautienė, Bartoševičienė
Aleksnaitė Jadvyga, Kontautienė, Bartoševičienė 50, 51, 52, 53, 81, 215, 216
Aleksnavičius Mikalojus 149
Aleksnavičius Mikalojus, Stanislovo 96
Aleksandras šv. 74
Aleksandras, Didysis Lietuvos kunigaikštis 70, 81
Andrijevičius Vaclovas 143, 188
Andriuskavičius Stanislovas 87
Andriuskevičius Baltramiejus 116
Andriuskevičius Jonas, Baltramiejus 116
Augustyniak U. 225, 130

B

Babinovskis Motiejus 20, 37, 42, 47, 51, 104
Baliulis A. 128, 225
Baltramiejus šv. 46
Bartašius 50
Bartašius Jonas 97
Bartošius 43, 49, 51
Bartosz 43
Bartoszewicz 43
Bartoszewiczow 42

Bartoševičiai 42, 49, 51, 52
Bartoševičienė Elžbieta 85, 88
Bartoševičienė Sofija žr. Mitkevičiūtė Sofija, Bartoševičienė, Vnučkienė
Bartoševičius 49, 50
Bartoševičius Andrius 90
Bartoševičius Jonas 85, 93, 98, 134
Bartoševičius Stanislovas, Punios vietininkas, Dirvėnų tijąnas 50, 51, 81, 82, 85, 92, 191, 216
Bartoševičius Vaclovas 85, 88
Bartoševičius Vaitiekus 90
Bartoševičiūtė Ona, Hlebavičienė 50, 216
Belozorai 137
Belozoras Jokūbas 137, 138
Belozoras Mikalojus 137, 138
Benkovskis Steponas 74
Bielskis Filonas 99
Bielskis Filonas (Florijonas) 99
Bielskis Florijonas 99
Bilevičiai 31, 101, 179, 201, 203, 210, 212
Bilevičienė Ona žr. Mitkevičiūtė Ona, Bilevičienė, Kešartienė
Bilevičius Jonas Albertas 174
Bilevičius Jonas Stankevičius 19, 87, 91, 92, 96, 109, 117, 178, 179
Bilevičius Jurgis 91, 92, 93, 95, 218
Bilevičius Kasparas, Petro 100
Bilevičius Kristupas, Jono Stankevičiaus 92
Bilevičius Martynas 92
Bilevičius Mikalojus, Jono Stankevičiaus 92, 96, 99, 193
Bilevičius Petras 90
Bilevičius Stankus 90
Bilevičius Vaitiekus 92, 99, 174, 184, 186, 188, 189, 218
Bilevičius Vaitiekus, Jurgio 92, 102, 126, 143

Vacys Vaivada

Katalikų

Bažnyčia

ir Reformacija

Žemaitijoje

XVI a.:

esminiai raidos

bruožai

236

Bilevičiūtė Elžbieta Stankevičiūtė,
Mītkevičienė 217
Bilevičiūtė Ona 218
Bilevičiūtė Sofija 218
Biržiška V. 109, 172, 174, 226
Blinstrubas Kasperas, Šimkaus
Olsovskio 100
Błaszczyk G. 11, 12, 15, 17, 38, 40,
41, 42, 43, 45, 46, 47, 49, 52,
54, 56, 57, 58, 59, 61, 62, 63,
64, 66, 68, 70, 71, 82, 95, 104,
105, 106, 109, 130, 132, 141,
159, 162, 163, 199, 206, 207,
221, 222, 223, 224, 226
Bona, Lenkijos karalienė, Didžioji
Lietuvos kunigaikštienė 45
Boniecki A. 91, 93, 226
Borichovskis Jonas 98
Borovskis Jurgis, kunigaikštis 97
Borovskis Mykolas, Jurgio, kuni-
gaikštis 97
Braškutė D. 108, 109, 226
Buivydas Stanislovas, Valentino
142, 166, 177
Bumblauskas A. 7, 25, 29, 30, 78,
113, 117, 226
Burba Jonas, Jono 97
Burba Mikalojus 139, 143, 188, 189
Butrimas 85
Butrimas Mikalojus Stankevičius
85
Butrimavičiai 86, 232

C, Č

Calvinas J. 124, 169, 176, 234
Chodkevičiai 93, 165, 179, 182,
233
Chodkevičius Aleksandras 140, 141
Chodkevičius Grigas 91
Chodkevičius Jeronimas 19, 91, 93,
114, 117, 121, 123, 126, 131,
148, 181, 182, 184, 203, 212

Chodkevičius Jonas 97, 115, 117,
123, 130, 131, 142, 148, 163,
164, 184, 185, 191
Chžontovskis A. 172
Culvensis Abraham žr. Kulvietis
Abraomas
Czerski S. žr. Čerskis Stanislovas
Čajevskis (Čijauskas) Morkus 100,
102
Čechavičius Martynas, Vaitiekas
99
Čechavičius Stanislovas, Martyno
100
Černy Petras Petro 96
Čerskis Stanislovas 33, 34, 226, 230

D

Dambrauskas A. 78, 227
Danilas Vasilijaus 99
Dargaitis Jokūbas 87
Dargvilas Dovydas Petravičius 128
Daškevičius Stanislovas, Augustino
98, 100
Daugirdaitis Vaclovas 87
Dauid Stanislaus žr. Dovydas Sta-
nislovas
Daukša Mikalojus 15, 42, 69, 70,
71, 72, 76, 104, 108, 132, 136,
140, 228, 231, 232
Diskordija Laurynas 19, 180
Domanovskis J. – Žemaičių vysku-
pas 35, 36, 230
Domorackis Povilas 50
Dorohostaiskiai 138, 139
Dorohostaiskis Kristupas, Mikalo-
jus 97, 149
Dorohostaiskis Mikalojus, Mikalo-
jus 97, 138, 150
Dovydas Stanislovas 115
Dovydavičius žr. Dovydas Stanis-
lovas
Dovydo sūnus žr. Dovydas Stanis-
lovas
Draudikas Stanislovas 49

E, F

Erler G. 22, 110, 114, 115, 116,
179, 182, 225
Fijalek J. 121, 178, 227
Fursas Petro 97

G

Ganusevičiūtė Darata 119
Gedgaudas, Skirsnemunės seniūnas
90
Giedraitis Kasperas 116
Giedraitis Merkelis, Žemaičių vys-
kupas 16, 28, 59, 60, 116, 145,
164, 193, 230, 231
Giedraitis Žygimantas 98
Gimbutas J. 37, 227
Gimbutas Augustinas 139, 140
Gorskis Stanislovas 119, 229
Goslickis Martynas 74
Goštautas Albertas 52
Gradovskis Jonas, Jono 19, 96, 99
Grodskis Tamošius 152
Gruževskiai 83, 119, 178, 232
Gružewski B. 30, 136, 137, 152
Gruževskis Jonas 132, 134, 136,
137, 141, 149, 152, 198
Gruževskis Jurgis 135, 233
Guba Stanislovas žr. Daškevičius
Stanislovas, Augustino
Gudavičius Edvardas 7, 89, 114,
227
Guiskis Kasperas, Jonavičius 18,
123, 151, 153, 197

H

Hellmann M. 124, 227
Hermann A. 169, 228
Hlebavičiai 93
Hlebavičienė Ona žr. Bartoševičiūtė
Ona, Hlebavičienė
Hlebavičius Jonas 50, 92, 216
Hlebavičiūtė Elžbieta, Šemetienė
50, 92, 216

Hlebavičiūtė Jadvyga, Sapiegienė
92, 216
Hlebavičiūtė Kristina, Komajev-
skienė 216
Hlebavičiūtė Ona, kunigaikštienė
Solomereckienė 92, 216
Hlebavičiūtė Sofija, Zenavičienė
216

I, Y

Ivanas Aleksiejaus (?) 99
Ivanas Choružičius 100
Ilgovskis Andriejus, Andriejaus 99
Ilgovskis Elijošius 99
Ilgovskis Ivanas, Andriejaus 98,
99, 99
Ivinskis Z. 15, 16, 28, 29, 32, 35,
37, 40, 59, 71, 73, 74, 75, 77,
104, 123, 155, 159, 166, 179,
185, 193, 196, 227
Yla S. 31, 59, 128, 131, 132, 134,
145, 179, 227

J

Jablonskis K. 19, 20, 23, 24, 42,
47, 56, 57, 68, 92, 95, 128, 143,
192, 197, 225, 227
Jakuševič Stanislovas 98
Janauskaitė – Pauliukevičienė
Daiva 120, 227
Jarockis Petras 99
Jasas R. 128, 225
Jatulis P. 20
Jogaila 130
Jokūbas, šv. 45
Jokūbavičius Aleksandras 87
Jokūbavičius Kilijonas 151
Jonas, kapelionas 52
Jonas Lauryno (Choružyc) 97
Jonas iš Lietuvos kunigaikščių,
Vilniaus vyskupas 66
Jonavičius Kasperas žr. Guiskis
Kasperas, Jonavičius

Vacys Vaivada

Katalikų

Bažnyčia

ir Reformacija

Žemaitijoje

XVI a.:

esminiai raidos

bruožai

237

Jonavičius Mykolas 87
Jonavičius Vaitiekus 130, 151, 152, 153
Jovaiša L. 21, 150, 164, 168, 227
Juraga Benediktas 97
Jurgevičius Jonas 73, 74
Jurgevičius Mičko 87
Jurginis J. 105, 144, 194, 227
Jurgis šv. 45
Jurgis Frydrichas, Prūsijos kunigaikštis 150
Juškavičius Martynas 87
Juzumavičiaus V. 35, 38, 57, 61

K

Kaligaris, popiežiaus nuncijus 16, 20, 71
Karizna Mikalojus 73, 74
Kazakevičius J. 59
Kazokas J. 185, 187, 234
Kešgaila 82
Kešgaila Jonas 90, 91
Kešgaila Stanislovas 88, 117, 180
Kešgaila Stanislovas, Stanislovo 91
Kešgailos 80, 81, 82, 85, 89, 90, 91, 93, 109, 144, 179, 201, 210, 228
Kešartai 101, 189, 201, 210
Kešartaitė Barbora 218
Kešartaitė Elžbieta, Vainienė 218
Kešartaitė Elena 218
Kešartas Mikalojus 143, 188, 189, 217, 218
Kešartas Petras 189, 218
Kešartas Sebastijonas 95, 144, 186, 218
Kešartas Sebastijonas, Mikalojaus 96, 186, 218
Kešartas Sebastijonas, Sebastijono 112
Kešartas Sebastijonas, Sebastijono Mykolo 96
Kešartienė Kristina Nonhartaitė 150

Kešartienė Ona, Mitkevičiūtė
Bilevičienė žr. Mitkevičiūtė
Ona, Bilevičienė, Kešartienė
Kiaupienė Jūratė 11, 80, 82, 227
Kiška P. 91
Kybartas – Raseinių tijąnas 90
Klausgelavičius Stanislovas Pukšta 186
Klausgelavičius Pukšta 98
Kločko M. 91
Kontautai 81, 82, 83, 183, 201, 210, 215, 216, 232, 234
Kontautas 191
Kontautas Jonas 50, 53, 81, 82, 92, 93, 215
Kontautas Mykolas 82, 215
Kontautienė Jadvyga žr. Aleknaitė
Jadvyga, Kontautienė, Bartoševičienė
Koperskis Mykolas 97
Korfas Aleksandras 97
Kotarskis Benediktas 136, 152
Kotas S. 178
Koženiauskienė R. 185, 227, 232, 233, 234
Krynavičius Kasparas 96
Kulvietis Abraomas 18, 117, 121, 180, 229
Kuncevičius Ivanas 97
Kuropatva Jonas, Mikalojaus 98, 100
Kviklys B. 37
Kvileckis Jeronimas 97

L

Lanckorońska Karolina 19, 225
Lapo I. 89, 229
Laškovskis J. 61
Lebedys J. 15, 42, 70, 71, 104, 108, 131, 132, 136, 140, 228
Lesockis Mikalojus 98
Liaudanskis Samuelis 152
Lipskis Stanislovas 152
Liubavskis Matviejus 10, 89, 229

Logunauskaitė Darata 119
Lukaszewicz J. 27, 168, 228
Lukšaitė I. 7, 12, 105, 120, 121, 142, 144, 147, 166, 168, 169, 177, 190, 194, 206, 227, 228

M

Marcijonas Stanislovas 144, 151
Marija, Švč. Mergelė 45, 46
Martinkevičius Mikalojus 143
Martinkevičius Mikalojus, Stanislovo 188
Masalskis Jonušas 97
Mažvydas M. 22, 43, 44, 45, 46, 127, 225, 228, 230, 233
Meilus E. 128, 225, 230
Merczyng H. 12, 27, 138, 142, 144, 228
Milaševskis Ivanas, Aleksiejaus 97
Misius K. 41, 162, 228
Mitkevičiai 31, 95, 102, 175, 201, 202, 210, 217
Mitkevičienė Elžbieta žr. Bilevičiūtė
Elžbieta Stankevičiūtė, Mitkevičienė
Mitkevičius Bagdonas 96, 97
Mitkevičius Jonas 217
Mitkevičius Mikalojus, Šimkaus (Simono), Pašušviškis, valdovo maršalka, Ariogalos tijąnas 54, 94, 95, 96, 98, 102, 119, 128, 217, 232
Mitkevičius Simonas 54, 93, 217, 218
Mitkevičiūtė Darata, Šemetienė 54, 94, 95, 143, 150, 152, 172, 185, 186, 188, 189, 196, 204, 212, 217, 232
Mitkevičiūtė Ona, Bilevičienė, Kešartienė 94, 95, 189, 217, 218, 232
Mitkevičiūtė Sofija, Bartoševičienė, Vnučkienė 18, 54, 56, 85, 93, 94, 128, 134, 139, 142, 149,

152, 153, 166, 172, 173, 174, 177, 185, 186, 187, 189, 204, 212, 217, 232, 233, 234

Montautas 191
Mordašas Stankus 90
Morkūnas Jokūbas 172, 173, 174, 185, 187, 233, 234
Mostvilas Stanislovas, Bagdono 97

N

Naruševičiai 141
Naruševičius Jonas 172
Naruševičius Kristupas 172
Naruševičius Mikalojus, Žemaitijos kaštelionas 143, 172, 188
Narvilaitis Jonas 119
Novackis J. 105

O

Ochmanskis J. 37, 52, 56, 63, 65, 66, 70, 79, 80, 88, 105, 209
Odachovskiai 119
Odachovskis Jonas 102
Odyncevičius Semionas, kunigaikštis 91
Okurovskis Stanislovas 119
Ona, šv. 45
Orvydai 134, 201, 210
Orvydas Kazimieras 112, 136, 149
Orvydas Kazimieras, Jono 112
Orvydavičius Jonas 84
Orvydavičius Stanislovas 84
Orvydavičius Vaitiekus 90

P

Packevičius 99
Pacas M., Žemaičių vyskupas 23
Pašušviškis Mikalojus Mitkevičius žr. Mitkevičius Mikalojus, Šimkaus (Simono), Pašušviškis
Pekulas Tarkvinijus, popiežiaus nuncijaus Kaligario auditorius

16, 20, 29, 71, 73, 193, 194, 195
Petkevičius Jurgis, Žemaičių vys-
kupas 48, 49, 52, 53, 71, 85, 230
Petkiewicz K. 51, 82, 85, 88, 91,
93, 109, 128, 140, 144, 180,
191, 228
Petraševičius Martynas 87
Petrauskas R. 81, 90, 228
Petravičius Adomas 110, 114, 126,
151, 153, 175, 177, 182, 203,
211
Petravičius Kazimieras 139
Petri Adamus žr. Petravičius Ado-
mas
Petras ir Povilas, šv. Apaštalai 46
Pogoželskienė Darata 141
Pogoželskis Stanislovas 141, 152
Pošinovskis Kasparas, dominikonas
kunigas 164
Prekeris 130
Puryckis J. 78, 228

R
Radvila J., Žemaitijos seniūnas 91
Radvila M., Žemaičių vyskupas 68
Radvila Mikalojus Juodasis 132,
134, 169, 198
Radvila Mikalojus Rudasis 197,
198, 228
Radvilos 132, 134, 179, 180, 185,
198
Radziminskaitė Sofija, Gruževskie-
nė 141
Radziminskiai 113, 119
Radziminskis Jonas 112, 114
Radziminskis Albertas 112, 114
Radziminskis Aleksandras 112
Radziminskis Martynas 114
Radziminskis Stanislovas 112
Radziminskis Vaitiekus 141, 142,
143, 150, 186, 188
Ragauskienė R. 197, 228
Roizijus Petras 194
Rowell S. 7, 81, 228

Ruginis J. 140
Rugytė A. 140, 228
Rukavičius Andrius 87, 90

S
Sadovskis Stanislovas 97
Samboreckaitė Darata 172
Sapiega Jonas Leono 97
Sapiega Leonas 96, 97, 98, 134,
137, 143
Sapiega Mikalojus, Bagdono 97
Sapiega Mykolas 92
Sapiegienė Jadvygai 92
Sapiegos 101
Saviščevas E. 81, 89, 90, 91, 228
Sebastijonavičius Sebastijonas žr.
Kęstartas Sebastijonas Sebesti-
jonavičius
Seklucijonas Jonas 180
Semaškevičius Albertas 194, 195
Semaškevičius Petras 194
Semaškevičius Stanislovas, Vaitie-
kaus 194
Seraphim A. 130, 228
Siersiewicz Stanislaus žr. Sirevičius
Stanislovas
Sirevičius Jonas 195
Sirevičius Mikalojus, Stanislovo 90,
98
Sirevičius Stanislovas 84, 90, 194,
195
Skaševskis Stanislovas 19, 119,
129, 131, 148, 151, 184
Smigelskis B. 23, 33, 35, 62, 228
Solomereckiai 136
Solomereckienė Ona, kunigaikštienė,
Hlebavičiūtė žr. Hlebavičiū-
tė Ona, kunigaikštienė Solome-
reckienė
Solomereckis Bogdanas 136
Solomereckis Ivanas 92
Sopotka Adomas 99
Sprogis J. 24, 25, 123, 129, 151,
226

Stabrovskis Petras, Vaitiekaus 100
Stabrovskis Vaitiekus 100, 139, 149
Stabrovskis Vaitiekus, Domyko
139
Stančiukevičius Baltramiejus, Stanis-
lovo 115
Stančiukevičius Jonas 114, 115
Stanislovas Augustino žr. Daškevi-
čius Stanislovas, Augustino
Stanislovas (Jakuševič) 98
Stanislovas, Raseinių vietininkas 90
Stankaras 169
Sudivojaitis Stankus, Batakių se-
niūnas 90
Steponas Batoras, Lenkijos kara-
lius, Didysis Lietuvos kuni-
gaikštis
Steponavičius Sebastijonas
Svirskis Lukošius Boleslovas, ku-
nigaikštis 96

Š
Šandys Abraomas 164
Šemeta Jokūbas 99
Šemeta Jonas 53, 172
Šemeta Jonas Merkelio 124, 148
Šemeta Merkelis 50, 92, 93, 98,
102, 124, 125, 126, 131, 148,
175, 184, 189, 216, 233
Šemeta Merkelis, Merkelio 124,
148
Šemeta Merkelis, Stanislovo 96, 99
Šemeta Merkelis, Vaitiekaus 96,
139, 149, 186
Šemeta Mikalojus 81, 82, 93
Šemeta Stanislovas 95, 102, 114,
123, 128, 131, 136, 137, 142,
143, 149, 152, 182, 183, 184,
188, 197, 217
Šemeta Stanislovas, Stanislovo 98
Šemeta Vaclovas 53, 148, 186, 193
Šemeta Vaclovas, Merkelio 124,
148
Šemeta Vaitiekus, Jono 96

Šemetaitė Kristina 189, 53
Šemetienė Darata žr. Mitkevičiūtė
Darata, Šemetienė
Šemetienė Elžbieta 92
Šemetienė Ona 15
Šemetaitė Ona 93
Šemetos 31, 53, 86, 91, 92, 93, 95,
101, 109, 123, 172, 175, 183,
201, 202, 203, 210, 212, 232,
234
Šinkūnas R. 41, 162, 228
Šiukšta Stanislovas 99
Šiukšta Stanislovas, Jono 97

T
Talačka (Tolotschkovitsch) Stanis-
lovas 116
Talas, Ariogalos tįjūnas 90
Jurgis Tiškevičius, Žemaičių vys-
kupas 47
Tiškevičius Stanislovas 99
Tolvaišas Adomas 115
Tolvaišas Adomas, Mikalojaus 96,
114
Tolvaišas Mikalojus 114, 148
Tolvaišas Mikalojus, Stanislovo 96
Tortylavičius – Batakietis Jonas
39, 121, 122, 134, 178, 180,
189, 203, 212, 230, 232
Trečiokas (Tretjakas) Jonas 128,
152
Trečiokas (Tretjakas) Mikalojus,
Ivoškaus 96
Trizna Grigas 100
Truska L. 37, 229
Tuganovskis Ivanas, Semiono 98
Tumelis J. 21
Tworek S. 12, 27, 35, 78, 79, 192,
204, 213, 229

U, V, W
Uruski S. 113, 191, 226
Vaina Gabrieliūs 96

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

241

Vacys Vaivada

Katalikų

Bažnyčia

ir Reformacija

Žemaitijoje

XVI a.:

esminiai raidos

bruožai

242

Vaina Motiejus, Semiono 99
Vaina Semionas 99
Vainiatis Jurgis Grigo 115
Vainiatis Grigas 110, 114, 115
Vainiatis Kristupas, Grigo 115
Vaitiekus, katekistas 129, žr. Jona-
vičius Vaitiekus
Vaivada Vacys 93, 95, 119, 120,
121, 227, 229
Valančius Motiejus, Žemaičių
vyskupas 12, 26, 27, 33, 35, 37,
71, 104, 137, 154, 155, 156,
157, 159, 162, 163, 164, 196,
204, 213, 228, 229
Vladkavičius Mikalojus 90
Valatkevičius Merkelis, Mikalojaus
114
Valatkevičius Mikalojus 87
Valatkevičius Mikalojus, Mikalo-
jaus 114
Valavičius Andrius 99, 100
Valavičius Eustachijus 106
Valavičius Jeronimas 98
Viekavičius Martynas 84
Viekavičius Lukošius 84
Varpučinskis Baltazaras, Stanislovo
98
Vijūkas – Kojelavičius A. 29
Virbickis Vaclovas, Žemaičių vys-
kupas 39, 230
Virbickis Viktorinas, Žemaičių
vyskupas 55, 194, 231
Višnioveckis Andrius 140, 144, 149
Višnioviskis E. 40
Vitunskis Simonas 99, 102, 112
Vytautas 38, 56, 68, 227
Vlatkonis Elžbieta 87
Vnučka Abraomas, Lauryno 97, 98
Vnučka Morkus 18, 95, 102, 123,
124, 126, 128, 129, 131, 134,
142, 143, 149, 172, 184, 198,
229
Vnučka Morkus Lauryno 98

Vnučkienė Sofija žr. Mitkevičiūtė
Sofija, Bartoševičienė, Vnuč-
kienė
Vnučkos 31, 172, 175, 188, 203,
212
Volachovskis Jonas 99
Volano A. 172
Volskis Jonas 98, 153
Volskienė Ona 153
Volskis Kristupas, Mikalojaus 98
Wolff J. 50, 102, 114, 229
Wołonczewskis M. 33
Wotschke T. 18, 117, 121, 180, 229

Z, Ž

Zakševičius Andrius 193
Zakševičius Jonas 193
Zaviša Andrius 140, 141, 142, 144
Zaviša Jonas 140, 144, 179
Zaviša Jurgis 140,
Zaviša Merkelis 128, 131, 144, 145,
149, 172, 182, 184, 185
Zavišaitė Darata 144, 150
Zavišienė Darata 18, 144
Zavišos 31, 91, 92, 128, 144, 175,
188, 202, 203, 210, 212
Zenavičius Jonas 97
Zenavičius Jurgis 130, 131, 148,
184
Zenavičius Kristupas, Bresto vaiva-
da 143
Zigmantas Vaza, Lenkijos karalius,
Didysis Lietuvos kunigaikštis
142
Žebrytė L. 54, 226
Žickis Jokūbas 98
Žygimantas Augustas, Lenkijos
karalius, Didysis Lietuvos kuni-
gaikštis 26, 58, 61, 88, 89, 147
Žygimantas Senasis – Lenkijos
karalius, Didysis Lietuvos kuni-
gaikštis 88

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

A

Akmenė 58, 105, 138, 139, 145,
149, 159, 161, 219
Alsėdžiai 73, 74, 75, 104, 106, 109,
157, 158, 160
Annaberg 121, 229
Antininkai 115
Ariogala 54, 73, 74, 75, 90, 92, 95,
96, 104, 112, 144, 147, 157,
160, 186, 193, 219
Ašmenos pavietais 65
B
Baisogala 158, 160, 219
Batakliai 45, 90, 122, 147, 158, 160,
232
Berlin 28, 124, 155, 159, 227, 232
Beržėnai 96, 101, 129, 147
Betygala 73, 74, 87, 104, 157, 158,
160, 219
Biržinėnai 95, 96, 101, 147
Boloniją 104
Boston 31, 37, 227
Bresto 143, 186
Butkiškė 73, 74, 75, 158, 160, 193,
219

C, Č

Cracoviae 22, 106, 225
Čečerskas 186
Čikaga 140, 155, 227, 228

D

Darbėnai 154, 162
Deltuva 144, 145
Dirvėnai 50
Dirvėnai Didieji 96
Dirvėnai Mažieji 96, 101, 139, 186

E

Erlangen 121, 207, 228
Eržvilkas 161
Europa 9, 103, 116, 180, 227, 232
Freiburg 78, 228

G, H

Gandingą 97
Gardai 160,
Gargždai 154, 157, 159, 160, 162,
163, 220
Gdańsk 12, 229
Gdanskas 38
Gelgaudiškis 160
Gėluva 144, 150
Gintališkė 154, 162
Girkalnis 75
Gnieznas 38
Gondinga 101, 138, 147
Grinkiškis 160, 219
Grūstė 97
Heidelberg 121, 229

J

Joniškis 104, 158, 160, 219
Josvainiai 132, 147, 159, 161, 219
Jurbarkas 104, 147, 148, 158, 161,
219
Jūros upė 54

K

Kaltinėnai 73, 74, 87, 105, 109,
116, 157, 160, 219
Karaliaučius 19, 22, 104, 107, 110,
111, 113, 114, 115, 116, 117,
126, 174, 175, 179, 182, 202,
203, 232
Karklėnai 81, 92, 97, 101
Karšuva 97, 101
Kartena 138, 143, 150, 154, 162
Kaunas 20, 56, 59, 78, 112, 130,
225, 226, 227, 228

Vacys Vaivada

Katalikų

Bažnyčia

ir Reformacija

Žemaitijoje

XVI a.:

esminiai raidos

bruožai

243

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

Kelmė 30, 31, 82, 83, 84, 92, 109,
135, 136, 137, 149, 152, 157,
161, 219, 232, 233
Kielmy 30, 227
Klaipėda 7, 120, 227
Kolainiai 189
Königsberg 18, 22, 211, 225, 229
Krakės 73, 105, 158, 160, 219
Kraków 12, 50, 141, 179, 226, 229
Krasnagališkės 197
Kražiai 15, 43, 50, 73, 74, 81, 82,
87, 93, 98, 101, 105, 109, 123,
157, 160, 193, 194, 219
Krekenava 87, 104, 157, 160
Kretinga 154, 162, 164
Krokuva 22, 38, 104, 106, 107, 108,
109, 110, 113, 115, 130, 226,
232
Ksiažas 168, 169
Kuliai 154, 162
Kuršėnai 27, 129, 130, 148, 151,
153, 196, 219
Kuršas 130
Kurtuvėnai 64, 119, 129, 148, 151,
158, 160, 219
Kvėdarna 58, 74, 105, 159, 160,
219

L
Laukžemė 154, 162
Leipcigas 104,
Leipzig 22, 168, 225, 228
Lenkija 18, 19, 26, 38, 77, 105,
113, 169
Lieplaukė 75
Lietuva 7, 9, 12, 18, 22, 24, 25, 26,
27, 28, 29, 31, 37, 38, 40, 41,
45, 50, 53, 54, 59, 64, 66, 69,
72, 78, 81, 88, 90, 104, 105,
120, 121, 128, 141, 144, 145,
155, 162, 164, 166, 168, 169,
171, 175, 177, 190, 192, 194,
197, 200, 201, 202, 204, 206,

219, 225, 226, 227, 228, 231,
232, 233
Linkuva 137, 150, 158, 161, 166,
219
Lioliai 84, 134, 149, 158, 161, 219
Lioliai Kolainiai 85, 134
Litwa Pruska 121, 178, 227
Livonija 27, 130
Lyduvėnai 20, 81, 92, 140, 141,
142, 150, 152
Lygumai 137, 150, 158, 160, 219
Lomža 38
Luokė 70, 74, 158, 160, 219

M
Maskva 51
Mažoji Lenkija 40
Mažoji Lietuva 120, 127, 227
Medingėnai 99, 102
Medininkai 20, 21, 43, 47, 49, 109,
156, 159
Mednicensis 15, 20, 43, 45, 46, 49,
52, 70, 143, 147, 193, 194, 225,
230, 231
Młodzianovas 132
Močėnai 108
Montvydavoje 144, 150
Mordai 175, 203, 211
Mosėdis 40, 74, 157, 158, 161, 219
Mozūrija 119

N
Naujamiestis 75, 106
Negnievičiai 132
Nemakščiai 58, 73, 74, 75, 161, 219
Notėnai 154, 162

O, P
Olsztyn 80, 228
Ostpreussen 232
Paduja 104
Pagumertė 128

Pajūris 43, 50, 51, 53, 75, 81, 84,
92, 95, 98, 101, 182
Palanga 147, 154, 157, 159, 161,
162, 219, 220
Papilė 158
Pašakarnis 185
Pašaltuonis 73, 74, 75, 161
Pašilė 161
Pašušvys 18, 54, 56, 94, 126, 128,
149, 152, 159, 178, 185, 189,
219, 232
Pašvitinys 158
Patumšiai 98
Penionys 188
Plateliai 104, 109, 138, 139, 145,
149, 159, 161, 162, 219
Plembergas 148
Plonėnai 137, 150, 219
Plungė 138, 139, 147, 149, 154,
162, 219
Polockas 186
Polonia 19, 225
Polska 12, 113, 121, 141, 168, 169,
171, 175, 178, 179, 225, 226,
227, 229, 233
Poznań 11, 27, 37, 51, 206, 226,
228
Poznanė 38
Preussen 22, 121, 225, 229, 230
Propoiskas 186
Prūsija 18, 19, 26, 27, 43, 44, 93,
116, 117, 118, 121, 129, 147,
150, 163, 166, 177, 180, 181,
202, 230, 232
Punia 81

R
Radviliškis 58, 59, 74, 75, 220
Ragainė 44, 166, 230
Raseiniai 73, 87, 88, 90, 105, 109,
136, 143, 150, 152, 160, 172,
185, 186, 188, 196, 219
Raudėnai 158
Regiomontano 19, 225

Rietavas 40, 93, 95, 98, 101, 102,
105, 126, 142, 143, 149, 161,
166, 220
Roma 15, 19, 37, 225, 227, 230,
231
Rumšiškės 112
Rusija 38

S, Š
Salantai 154, 162
Saločiai 85, 104, 137, 150, 158,
161, 220
Samogitiae 15, 23, 225, 230, 231
Sandomiras 144, 170, 171, 202,
233
Seda 27, 75, 85, 88, 104, 126, 129,
105, 149, 157, 158, 161, 220
Seredžius 73, 161
Skirsnemunė 73, 74, 75, 90, 148,
161, 186, 193, 219
Skuodas 130, 148, 157, 159, 163,
164, 165, 233
Smurgainiai 130
Surviliškis 74, 161, 219
Svisločius 164
Szkudy 130, 228
Šauduva 99, 102, 115, 143, 186,
188
Šaukėnai 18, 19, 27, 64, 81, 92, 93,
110, 114, 117, 123, 126, 131,
142, 148, 151, 153, 158, 160,
181, 182, 183, 184, 188, 190,
203, 220, 234
Šeduva 104, 161, 220
Šiaulėnai 27, 85, 86, 104, 123,
126, 148, 161, 220, 232
Šiauliai 24, 75, 134, 158, 160, 219
Šilalė 39, 84, 121, 134, 136, 149,
158, 161, 162, 178, 180, 203,
212, 220, 230
Švėkšna 45, 140, 144, 149, 158,
161, 163, 219, 228

Vacys Vaivada
Katalikų
Bažnyčia
ir Reformacija
Žemaitijoje
XVI a.:
esminiai raidos
bruožai

T

Tauragė 45, 46, 47, 49, 50, 51, 52,
53, 54, 81, 82, 92, 105, 106,
124, 125, 126, 127, 148, 158,
199, 207, 220, 233

Taurogen 124, 227

Telšiai 104, 105, 109, 157, 161,
162, 220

Tendžiogala 99, 102, 112

Tirczy ? 58, 61

Tirkšliai 58, 61, 74, 220

Tytuvėnai 50, 81, 82, 92, 132, 133,
134, 137, 149, 160, 220, 233

Torunė 138

Trakai 114

Tridentas 11

Tryškiai 58, 85, 138, 139, 145, 149,
161

Tverai 58, 61, 74, 75, 100, 161, 220

U

Ugėnai 114

Ukraina 38

Upytė 84, 137, 138

Užpaliai 188

Užventis 99, 101, 105

V

Vainutas 75, 105

Varniai 69, 73, 74, 104, 109, 110,
158, 160, 219, 231

Varšuva 38

Vatikanas 31

Veiviržėnai 154, 162, 163

Veluona 45, 46, 73, 74, 75, 90,
104, 158, 160, 219

Vėžaičiai 154, 162, 163

Viduklė 70, 73, 74, 84, 87, 88, 100,
101, 102, 109, 158, 160, 220

Vieksniai 58, 59, 61, 85, 138, 139,
145, 149, 219

Viešvėnai 100

Vilkija 73, 74, 75, 105, 158, 161,
219

Vilnius 11, 12, 15, 17, 19, 21, 24,
25, 26, 33, 35, 37, 41, 43, 49,
50, 51, 52, 54, 56, 57, 63, 65,
66, 68, 70, 71, 74, 77, 81, 93,
105, 108, 109, 117, 119, 120,
121, 128, 150, 162, 167, 168,
169, 171, 172, 174, 175, 177,
185, 192, 194, 195, 197, 200,
202, 204, 206, 209, 211, 213,
225, 226, 227, 228, 229, 230,
231, 232, 233, 234

Virbalis 161, 220

Vislica 40

Vokietija 104, 116

W

Warszawa 12, 30, 91, 113, 121,
130, 168, 178, 225, 226, 227,
228, 229, 231, 233

Westpreussen 232

Wilno 18, 33, 37, 52, 56, 63, 65, 66,
70, 200, 209, 226, 228, 230

Z, Ž, Ž

Zapyškis 161, 219

Zbarai 145, 179

Žagarė 64, 74, 84, 196, 220

Žagarė (Naujoji) 58, 161

Žagarė (Senoji) 104, 158, 160

Žarėnai 58, 74, 75, 99, 100, 101,
102, 161, 220

Žeimiai 18, 141, 144, 145

Žemaičių 11, 13, 15, 16, 20, 21, 23,
24, 25, 26, 29, 30, 31, 32, 33,
34, 35, 36, 37, 39, 40, 42, 43,
47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55,
56, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 64,
65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 73,
74, 75, 77, 81, 82, 92, 93, 95,
101, 107, 107, 112, 114, 115,
116, 117, 119, 120, 121, 123,

124, 126, 129, 130, 132, 136,
138, 139, 141, 142, 143, 145,
147, 148, 150, 151, 152, 154,
155, 156, 157, 159, 163, 164,
168, 178, 184, 186, 188, 191,
193, 194, 195, 196, 199, 200,
201, 203, 204, 213, 219, 221,
222, 223, 225, 227, 228, 229,
230, 231

Žemaitija 11, 27, 28, 29, 30, 31, 32,
33, 37, 38, 41, 43, 44, 45, 48,
52, 56, 57, 62, 63, 65, 66, 73,
78, 79, 80, 81, 82, 87, 88, 89,
90, 91, 92, 93, 95, 101, 102,
103, 104, 106, 108, 109, 110,
111, 113, 115, 116, 117, 118,
119, 120, 121, 122, 124, 126,
131, 134, 143, 144, 148, 153,
154, 155, 156, 157, 162, 163,
164, 166, 171, 172, 174, 175,
177, 178, 180, 181, 182, 184,
185, 186, 188, 189, 190, 191,
192, 193, 195, 196, 197, 198,
199, 201, 202, 203, 204, 205,
206, 207, 208, 209, 210, 211,
212, 213, 214, 217, 218, 224,
225, 227, 228, 229, 230, 232

Žvingiai 58, 74, 75, 105, 161, 220

Žmudzka 11, 23, 33, 80, 88, 121,
178, 206, 226, 227, 230

В

Виленского 19, 24, 164, 226

Вильна 19, 24, 164, 226

Ж

Жомойтской земли 24, 226,

Л

Люблинской унии 89, 226

М

Минск 196, 226

П

Петроград 21, 226,

Р

Россиени 24, 226

С

С. Петербург 89, 229

Vacys Vaivada

Katalikų

Bažnyčia

ir Reformacija

Žemaitijoje

XVI a.:

esminiai raidos

bruožai

247

Klaipėdos universiteto leidykla

Vacys Vaivada. Katalikų Bažnyčia ir Reformacija
Žemaitijoje XVI a.: esminiai raidos bruožai

Monografija

Santrauką į anglų kalbą vertė prof. Stephen Rowell

Redaktorė Romualda Nikžentaitienė
Dailininkas Algis Kliševičius
Maketavo Lolita Zemlienė

Klaipėda, 2004

SL 1335. 2004 12 15. Apimtis 15 sąl. sp. l.
Klaipėdos universiteto leidykla, H. Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
Tel. (8~46) 39 88 91, el. paštas: leidykla@ku.lt
Spausdino spaustuvė „Petro Ofsetas“, Žalgirio g. 90, Vilnius